

EDEBİYAT • TARİH • KÜLTÜR
SANAT DERGİSİ

SAYI: 4 EKİM - KASIM - ARALIK YIL: 2015

şehr-i kadim

aziziye

**İPEK YOLU ÜZERİNDE
KADİM BİR ŞEHİR: ERZURUM**

KARAZ KÜLTÜRÜ

MESNEVÎHÂN ŞEFİK CAN

PULUR KÖY ENSTİTÜSÜ

ve...

ESER: Yılmaz HELVACI

*Ezeli Hak tır Dadar' ın Ebedi Hak kalacak,
Duracak durdukça cihan yine mutlak kalacak.*

Hakkı İbrahimhakkıoğlu

ERZURUM

Erzurum, Anadolu'nun özü,
Emrah'ın sözü,
Reyhani'nin acılı yüzü,
Sümmani'ni ağlayan gözüdür.
Sevginin yudum yudum içildiği,
ana'nın, ata'nın, vatanın, bayrağın, ezanın
karşılıksız sevildiği,
Doğu'nun sınıртаşı, yiğitlerin otağı,
cumhuriyetin adıdır Erzurum.
Tarihin ağladığı,
vatanın yandığı en acılı devirde,
ilk sesi haykıran şehirdir Erzurum.
Gönüllerin en kuytu yerinde,
darda kalanın, sıkıntıda olanın,
bi'çarenin, mazlumun, ah edenin,
Hak'kın ve haklının yanındadır Erzurum.
"Yetişin" denilen en çaresiz anında,
vatanın emrindedir Erzurum.
Sır'dır Erzurum,
sırdaştır, gardaştır, yâr'dır.
bar'dır ve illa ki, Dadaştır Erzurum.
Kırmızı gül'dür Erzurum.
Çarşı, pazar'dır, har'dır, kar'dır, hazan'dır
ve dertlere derman yazandır Erzurum.
Minarelerinden peygamberine
sabahtan yatsı'ya selam gönderen can şehir,
canan şehir, aşk ile yanan,
Mevla'ya emanet şehirdir o.
O,Erzurum'dur..
O, Huma Kuşu..
O, çift başlı kartal..
O, Mülk-i İslam kilidi..
O, ülkenin can simidi..
O, öğünde öldüğüm,
taşına toprağına gurban olduğum,
özüm, gözüm,
canım memleketimdir benim.

Öztürk AKKÖK

Şehr-i Kadim Aziziye
EDEBİYAT • TARİH • KÜLTÜR • SANAT
YIL:1 (2015)

SAYI:4 EKİM-KASIM-ARALIK
ÜCRETSİZDİR

Aziziye Belediyesi Yayınları Adına Sahibi
Muhammed Cevdet Orhan

Genel Yayın Yönetmeni
Halil Özcan

Yazı İşleri Müdürü
Recai Pak

Yayın Koordinatörü
Muhammet L. Kaya

Yayın Kurulu
Prof.Dr. Haldun Özkan
Prof.Dr. Erol Kürkçüoğlu
Prof.Dr. Hüseyin Yurttaş
Doç.Dr. Ridvan Canım
Doç.Dr. Murat Küçükkuşurlu
Yrd.Doç.Dr. Abdulkerim Dinç
Yrd.Doç.Dr. Tacettin Şimşek
Yrd.Doç.Dr. Yusuf Bilen
Yrd.Doç.Dr. Zerrin Köşklü
Abdurrahman Zeynal
Abdulkadir Ögdüm
Erdal Güzel
M.Yaşar Genç
Naci Elmali
Neslihan Arzu Keteci
Şahin Torun
Tahsin Kaya

Fotoğraf
Öztürk Akkök - İsmail Cemil Özyazıcı
Emrah Hemşinli - Onur Özsoy
Fatih Aktaş - Soner Eker - İbrahim Demir
Cahit Arpacık - Yalçın Özmen

Eski Erzurum Fotoğrafları
Metin Diler - Murat Türker Tüfekçi

Tashiş
Mustafa Çomaklı

Hukuk Danışmanı
İbrahim Küçükkuşurlu - Onur Sertaç Gök

Resim İllüstrasyon
Erdal Toygun

Görsel Yönetmen / Tasarım / Hazırlık
Muhammet S. Karaca

Rana Medya
0442 235 81 13 e-mail: ranaajans@gmail.com

ISSN:2149-1801

Koordinasyon - İletişim
Erzurum Aziziye Belediye Başkanlığı
Erzurum / Aziziye www.erzurumaziziye.bel.tr
444 91 25
e-posta: dergi@erzurumaziziye.bel.tr

Gönderilen yazıların yayımlanmasına yayın kurulu karar verir. Yayımlanmayan yazılar iade edilmez. Yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılarıyla ilgili sorumluluk yazara aittir. Şehr-i Kadim Aziziye dergisi basın meslek ilkelerine uymayı taahhüt eder. Şehr-i Kadim Aziziye dergisi ismi belirtilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

- Başkandan.....4
- Editörden.....6
- İpek Yolu Üzerinde Kadim Bir Şehir Erzurum
(Prof.Dr. Bilgehan Pamuk).....7
- Şefik Can (Mesnevihan Şefik Can Dede) 1909-2005
(Naci Elmali).....14
- Herkes İçin Daha İnsani ve Merhametli Bir Şehir
(Yaşar Bayar) 22
- Erzurum Evlerinde "Baş Oda" (Hayati Kerget).....30
- Geleneksel Erzurum Evlerinde Tandirevi (Mutfak) Mimarisi
(Yrd.Doç.Dr. Zerrin Köşklü).....33
- Çehreler Albümü - Rubailer (Tacettin Şimşek).....38
- Yazının İhtişamı Celî Yazılar (Yrd.Doç.Dr. Yusuf Bilen).....40
- Karaz Kültürünün Ortaya Çıkış Hikayesi
(Doç.Dr. Mehmet Işıklı) 46
- Düğ Güzeli Leyla (Mehmet Özdemir).....53
- Aziziyenin Son Erkek Şahidi: Yaşar Baba
(Prof.Dr. Murat Küçükkuşurlu).....54
- Kalenderi (Karazlı Erbabı) 61
- Tarihe Tanık Olmak (Öztürk Akkök) 62
- Tarihin İzinde Çetin Bayram'la Söyleşi (Neslihan Arzu Keteci)....68
- Bir Başarı Öyküsü Olarak Pulur Köy Enstitüsünden
Yavuz Selim Öğretmen Okuluna (Abdurrahman Zeynal).....78
- Sulu Boya ile Erzurum (Yılmaz Helvacı) 84
- Erzurum Caferiye Külliyesi (Prof.Dr. Haldun Özkan) 92
- Erzurum'a (Mehmet Yaşar Genç) 102
- Erzurum ve Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Yazılması
(Prof.Dr. Muhammed Hamidullah).....104
- Erzurum Ansiklopedisi (Mehmet Yaşar Genç).....108
- Ebnay-ı Zaman (Tahsin Kaya) 112
- Kedi ile Ciğer (Sermin Nurcan Azizoğlu) 114
- Mustafa Kemal Paşa Ilıca'da (Ahmet Polat).....116
- Eskimiş Albümlerin Sararmış Fotoğrafları (Metin Diler).....122
- Bir Hüznün Hikayesi Sarıkamış Anısına (Mehmet Doğan).....129
- Erzurum Mutfağı - Su Böreği 139

Şehr-i kadim Aziziye'den merhaba...

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan (Şehr-i Kadim) Aziziye'den, şehrimizin kültürel mirasını, tarihini ve satır aralarına gizlenmiş gelecek nesillere aktarmak üzere yayınladığımız Şehr-i Kadim Aziziye dergisinin 4üncü sayısı ile sizleri selamlıyorum.

Suları, çeşmeleriyle, hanları, hamamlarıyla, mektepleri, medreseleriyle, mescitleri, camileriyle, tabyaları, kaleleriyle, konup göçenleriyle tarihin nabzını tutan, yüzlerce binlerce yıldır Anadolu'nun bekçiliğini yapan bu kutlu şehirden, bu şehrin tarihinden, kültüründen ve bu şehirde yeşeren büyük medeniyetlerden bahsetmeyi bir görev addederek çıktığımız bu yolda, sizlerin teveccühleri ile 4üncü sayımıza ulaşmış bulunuyoruz.

Hakkında yüzlerce kitap, binlerce makale ve şiir yazılmış olsa da, binlerce efsaneye ev sahipliği yapmış olsa da, bu kutlu şehir hakkında anlatacağımız çok şeyin olduğunu biliyor ve bu bilinçle, gelecek nesillere kocaman bir arşiv oluşturma gayretiyle çalışmalarımızı sürdürüyoruz.

İşte bu bilinç ve gayretin eseri olarak, dördüncü sayımızda sizleri Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden olan ve Erzurum'un ilk yerleşim yeri olarak sayılan ilçemizin tarihi ile buluşturuyoruz. Birçok akademisyenin araştırmalarına konu olsa da, gerek bölge halkı, gerekse diğer Anadolu halkları tarafından yeterince bilinmeyen Karaz'ı ve Karaz kültürünün ortaya çıkışını bulacağınız bu sayımızda, yine şehrimiz ve ilçemizin birçok tarihi ve kültürel değeriyle sizleri tanıştırıyoruz.

"Geçmiş olmayanın geleceği de olmaz."

Ve gelecek ancak geçmişi koruyarak sağlam temeller üzerine inşa edilebilir. Bu yönüyle gelecek nesilleri inşa, tarihi bir sorumluluk ve önemli bir görevdir. Bu görevi yerine getirmede belki yeterli olamasak da, meşgalemizin sizler nezdinde kıymeti haiz olduğunu biliyor ve sizden aldığımız güçle adımlarımızı atmaya devam ediyoruz.

Bizler geleceğe bir eser bırakmanın, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü olmanın mutluluğu ile görevimizi ifa ederken, ben, bu görevi yerine getirmede, evvela yazıları, araştırmaları, hikaye, masal veya şiirleri ile, yine fotoğrafları ile sayfalarımızı şenlendiren kıymetli yazarlarımıza ve sanatçılarımıza, dergimizin tasarımında ve basımında emeği geçenlere ve dergimizin sizlere ulaştırılmasında ve diğer her türlü aşamasında emeği geçenlere ve tabii destekleri ile bizi bu günlere getiren okurlarımıza teşekkür ediyor ve sizleri tekrar Allah'ın selamı ile selamlıyorum...

Muhammed Cevdet ORHAN
Aziziye Belediye Başkanı

Çifte Minerali Medrese
Figürü

Fotoğraf: Hayati Keser

Editörden...

Zoru başarmanın, dördüncü sayıya ulaşmanın mutluluğu ile merhaba... Yine dopdolu bir sayıyla karşınızdayız.

Dördüncü sayımızda, Karaz ve Pulur'un tarihini Mehmet Işık-
lı'dan, İlçemizin tarihinde iz bırakmış Pulur Köy Enstitüsü'nü Ab-
durrahman Zeynal'dan, İlçemiz sınırları içerisinde çıkmış, Mes-
nevihan Şefik Can üstadımızı Naci Elmalı'dan okuyacaksınız.

İpekyolu güzergâhındaki Erzurum'un tarihi fonksiyonunu Bil-
gehan Pamuk hocamızdan, kaybolan şehir kültürü, mahalle ve
evlerimizi Yaşar Bayar'dan, hayatımızdan çıkardığımız Baş Oda'yı
Hayatı Kerget'ten, tarih olan mutfağımızı Zerrin Köşklü'den
yüreğimiz burkularak okuyacağız.

Erzurum'un yetiştirdiği hattatlardan Yusuf Bilen hocamız
bizlere camilerin kubbelerine yazıların nasıl yazıldığını anlata-
cak.

Diğer yandan Aziziye zaferinin son şahidi Yaşar Baba'yı
Murat Küçükkuşurlu Hocamız anlatacak. Öztürk Akkök Üstadımız
nefis fotoğraflarıyla artık geleneksel hale gelmeye başlayan 8/9
Kasım yürüyüşünü huzurunuzda getirirken Neslihan A. Keteci
tarihle doğa sporlarını bir araya getiren Çetin Bayramla çok
güzel bir röportajı sizinle paylaşacak.

Erzurum'u sulu boya sanatıyla Türkiye'ye ve dünyaya tanıtan
sanatçı Yılmaz Helvacı'nın suluboya çalışmaları umuyorum sizleri
büyüleyecek.

Tarihi Caferiye Camimiz hakkında öğrenmek isteyipte ulaş-
madığınız bilgileri Haldun Özkan hocamız yazdı.

Erzurum Ansiklopedisi hep gündeme gelir ama bir türlü
gerçekleşmez. Muammer Çelik Hocamız bu konuyla ilgili ilk
çalışmayı yapan Mustafa Yılmaz Çağlayan ile sizin için görüştü.

Edebiyat bölümümüzde Tahsin Kaya'nın hikayesi, Sermin
Nurcun Azizoğlu'nun çocuklarımız için masalı sizi bekliyor.

Ahmet Polat'ın Mustafa Kemal Paşa'nın Ilıca'da karşılışı ile
ilgili yazısı ezber bozan bir yazı.

Eski Erzurum Fotoğraflarıyla tanıdığımız Metin Diler'in size
süprizleri var, eminim ki fotoğrafları sizi yıllar öncesine götüre-
cek..

Haydi buyurun beklemeden sayfalarımızda gezinmeye...

İPEK YOLU ÜZERİNDE KADİM BİR ŞEHİR ERZURUM

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK

İpek Yolu, batı dünyasının ihtiyaç duyduğu ipeği elde etmek için Orta Asya'nın büyük çöllerinden, yüksek dağlarından ve uçsuz bucaksız bozkırlarından geçerek, doğuya gönderdiği kervanlarının taşıdıkları ipekten dolayı isimlendirilen kervan yolunun adıdır. Başlangıçta Çin'den Akdeniz'e kara ve deniz olmak üzere genelde iki koldan ulaşan İpek Yolu, zamana ve şartlara bağlı olarak daha sonra açılan yollarla birlikte bir yol şebekesi haline almıştır. Batı Asya ve Akdeniz'e kadar uzanan 6 400 kilometre uzunluğundaki İpek Yolu'nun en eski güzergâhları Çin'den başlayarak Afganistan ve İran üzerinden Akdeniz'e ve buradan batılı ülkelere ulaştırmıştır.¹

¹ Hans Wilhemn Haussing, İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi, (Çev. Müjdat Karayerli), İstanbul 2000, s.92-100; Albert Howe Lybyer, "Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları", (Çev. Necmi Ülker), Tarih İncelemeleri Dergisi, sayı. III, İzmir 1987, s.142; Nebi Bozkurt, "İpek Yolu", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (bundan sonra DİA.) XXII, s. 369-372.

İpek Yolu, tek bir yol olmayıp zamana ve özellikle dönemin siyasî şartlarına bağlı olarak yeni açılan güzergâhlardan müteşekkildi. Bu yol ağında Erzurum, önemli bir uğrak merkeziydi. Gerçi Erzurum, başlangıçta Doğu Roma İmparatorluğu'nun doğudaki topraklarını korumak için askerî amaçlı olarak tesis edilmişti.² Haliyle Doğu Roma'nın *Kuzey Anadolu Yolu*'ndaki önemli askerî güzergâhı³ hüviyetine sahip bir şehirdi. Ancak zaman içerisinde stratejik konumu münasebetiyle *İpek Yolu* ticaretinin durak yerlerinden birisi haline gelmişti. Tabii ki bu oluşumda dönemin şartları en önemli etkendi. VI. yüzyılda Doğu Roma'da, ipek imalatı ve dokumacılığı gelişmesi, ham ipeğe duyulan gereksinimi artırmıştı.⁴ Dolayısıyla *İpek Yolu* ticareti giderek daha da ehemmiyet kazanmıştı. İlerleyen dönemdeki Müslüman Arapların hâkimiyetiyle Erzurum'daki ticarî potansiyel canlılığını devam ettirmişti. VII. yüzyılda "*Kalikala*" ismi ile anılan şehir, özellikle Abbasi Sultanlığı'nın idaresi altında iken, dikkat çeken bir ticaret merkezi konumuna ulaşmıştı.⁵

XI. yüzyılda, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Selçuklu hâkimiyeti altına girdiğinde, önemli ticaret merkezleri arasında Erzurum da yer almaktaydı.⁶ Tarihî *İpek Yolu*'nun Tebriz ve Kafkaslar uzantısıyla Anadolu'ya gelen kervanlar, Erzurum'a ulaştıktan sonra mallarını Trabzon üzerinden Batı'ya götürürlerdi.⁷

XII. yüzyılın sonlarına doğru, Selahaddin Eyyübi tarafından Kudüs fethedilince Latin tacirler, Doğu Akdeniz'den Asya içlerine gidecek alternatif yol arayışı içerisinde girdiler. Tacirlerin

çabaları neticesinde, Payas (Yumurtalık) - Sivas - Erzincan - Erzurum - Tebriz yolu keşfedildi.⁸ Yeni güzergâhta ticaret kervanlarının güvenli bir şekilde konaklamaları için pek çok kervansaray yapıldı.⁹ Yolun işlevsel hale gelmesi Erzurum'un uluslararası ticaretteki ehemmiyeti daha da arttırdı. Selçukluların, Doğu Roma ve Haçlı İttifakıyla mücadele içerisinde olduğu devrede, Erzurum, *Doğu - Batı* yolu olarak adlandırılan dünya ticaret yolunun faal merkezleri arasında sayılmaktaydı.¹⁰ 1235 - 1236 yılında Moğol Hanı Ögedey Han'ın elçisi Kazvinli Emir Şemseddin Ömer; Erzurum'un seçkin bir ticaret merkezi olduğuna ayrıca değinmekteydi.¹¹

XIII. yüzyılın ilk yarısında, Büyük Moğol İmparatorluğu'nun Çin'den Orta Avrupa'ya kadar uzanan bölgeyi kontrol altına alması *İpek Yolu* ticaretini de haliyle etkiledi.¹² Moğollar, Erzurum'da dâhil olmak üzere pek çok ticaret merkezini ciddi anlamda tahrip ettilerse de kısa süre sonra imar faaliyetleri ile ticarete yeniden ivme kazandırdılar.¹³ Bu hareketliliğin neticesinde Trabzon- Tebriz hattı, Erzurum'daki ticareti hareketlendirdi. Ayrıca, Kefe'nin dünya ticaretindeki ehemmiyeti arttırdığından, Tebriz-Erzurum-Trabzon-Kefe hattının tercih edilmesi birlikte Erzurum'daki ticarî hareketlilik hız kazandı.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında İlhanlılar, *İpek Yolu* ticaretinde söz sahibi oldular. Tebriz ve Sultaniye'yi idarî bir merkez kabul eden İlhanlı idaresi, Şâhrâh-ı Garbî ve Şâhrâh-ı Şarkî olarak isimlendirilen yol ile doğu - batı ticaretine ek bir güzergâh kazandırdılar. Maveraü'n-nehir'den Akdeniz sahillerine kadar uzanan bu

Marco Polo

- 2 Enver Konukçu, "Tarih'de Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.4; Bilge Umar, *Türk Halkının Ortaçağ Tarihi*, İstanbul 1998, s.28.
- 3 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s.221-240.
- 4 Mehmet Tezcan, "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", *Uluslararası Tarih - Dil - Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon 2002, s.81-82.
- 5 Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.35-36.
- 6 Nebi Bozkurt, "İpek Yolu", *DİA. XXII*, İstanbul 2000, s.372.
- 7 W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s.50-51.
- 8 Şerafettin Turan, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988, s.147.
- 9 M. Kemal Özergin, Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XV/20, İstanbul 1965, s.141-170.
- 10 Faruk Sümer, *Yabanlı Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, İstanbul 1985, s.4.
- 11 İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala' iye Fi'l-Umuri'l-Ala' iye (Selçukname)*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, s.448.
- 12 Lybyer, "Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları", s.143.
- 13 Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I - Kuruluş Devri*, Kayseri 1997, s.33-37; Enver Konukçu, *Selçuklulardan Günümüze Erzurum*, Ankara 1992, s.61.

hattın konaklama merkezleri arasında Erzurum'da vardı.¹⁴ Nitekim İtalyan tüccar Marco Polo, Venedik'ten Çin'e giderken Erzurum'a uğramıştı.¹⁵

XIV. yüzyılın başlarında İtalya üzerinden İran veya Hindistan'a gitmek için genellikle, deniz yolu ile Trabzon'a ve buradan kara yoluyla köprübaşı merkezlerden Erzurum'a ve oradan da dünyanın ticaret merkezi konumundaki Tebriz'e ulaşırdı.¹⁶ Floransalı tacir Pegolatti, 1335 - 1343 yılları arasında yaptığı seyahatte, önemli ticaret güzergâhı olarak Payas - Erzincan - Erzurum - Tebriz ile Trabzon - Erzurum - Tebriz olduğuna işaret etmekteydi.¹⁷ İlhanlı otoritesinin kalkması, kuzey istikametinde güvenliği olumsuz yönde etkilese de Erzurum'un da bulunduğu güzergâh, ticarî yoğunluğunu devam ettirdi. Yüzyılın sonlarına doğru Timur, Altın ordu ile mücadelesinde başta Kefe olmak üzere önemli ticaret merkezlerini tahrip etmesiyle *İpek Yolu*'nun yönünü iyice güneye kaydırды.¹⁸

XV. yüzyılda iki Türkmen Devleti Akkoyunlu - Karakoyunlu mücadelesi, *İpek Yolu* ticareti açısından güneydeki yolun kullanılmasına neden oldu. 1403 - 1406 yıllarında Timur ile görüşmek için Trabzon - Erzurum - Tebriz üzerinden Semerkand'a giden İspanyol Elçisi Clavijo, yolların emniyetli olmadığından bahsetmektedir.¹⁹ Elbette ki bu durum, Erzurum gibi pek çok tica-

1632 yılında İran'a seyahat eden Fransız Gezgin Tavernier, Erzurum'a geldiğinde, şehirde önemli ölçüde transit ticaretin yapıldığını gözlemlemiştir. 1645 yılında Erzurum'a gümrük kâtabi olarak tayin edilen Evliya Çelebi, şehirde, Arabistan (Arab), İran (Acem), Hindistan (Hind), Sind, Çin, Hıta ve Hoten (Doğu Türkistan)'den gelen tüccarın varlığından bahsetmektedir⁴¹.

ret merkezini olumsuz yönde etkilemişti.

XV. yüzyılda Anadolu'ya büyük ölçüde hâkim olan Osmanlılar, *İpek Yolu*'nun kuzey güzergâhını denetimleri altına almak için teşebbüse geçmişti. 1461 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ve 1473'de Akkoyunluları devre dışı bıraktıktan sonra Erzurum'a doğru ilerleyerek *İpek Yolu* üzerindeki nüfuzlarını artırmışlardı. Buna karşılık Safevîler, İran, Irak ve Azerbaycan'a hâkim olduktan sonra Anadolu'ya doğru genişlediler.²⁰ Nihayetinde Yavuz Sultan Selim,²¹ Trabzon - Tebriz istikametini kontrol altına almak düşüncesiyle Erzurum'u ele geçirdi.²²

Anadolu'daki *İpek Yolu* güzergâhı Erzurum alınca da Osmanlı ilerleyişi devam etti. 1534 yılında Tebriz alındı ve böylelikle Osmanlılar uluslararası *İpek Yolu* ticaretinde daha etkin bir pozisyon kazandılar.²³ Ancak bunu kabullenemeyen

Safevîler ile Gürcü Beyleri, başta Erzurum olmak üzere diğer stratejik merkezlere aralıksız saldırılarda bulundular.²⁴ Gerek Gürcüler açısından ve gerekse Safevîler açısından batı ile olan münasebetleri göz önüne alındığında Erzurum kolay kolay vaz geçecekleri bir yer değildi. Önemli bir kavşak konumunda olduğundan Gürcüler, Tiflis-Erzurum-Trabzon ile Tiflis-Erzurum-Halep istikametindeki *İpek Yolu* ticare-

14 Enver Konukçu, "Şâhrâh-ı Garbî", *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, II, Ankara 1999, s.650-651.

15 Marco Polo, *Travels of Marco Polo*, London 1946.

16 Sir John Mandeville, *Travels of Sir John Mandeville*, (trans. by C. W. R. D. Moseley), Middlesden 1987, s.112-114.

17 Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, (edited by Allan Evans), Cambridge 1936, s.28-30.

18 Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Ankara 2000, s.16-17.

19 Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur: Timur Nedzine Gönderilen İspanyol Sefiri Claviyo'nun Seyahat ve Seferat İzlenimleri*, (Çev. Ömer Ziya Doğrul), İstanbul 1993.

20 Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitabü'l-Târih-i Kühnü'l-Ahbâr*, c. I/II Kısım, (Haz. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar - Ahmet Gül - İbrahim Hakkı Çuhadar), Kayseri 1997, s.935.

21 Feridün Bey, *Münşeatü's - Selâtin I*, İstanbul 1274, s.400-401; John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, (Çev. Sibel Özbudun), İstanbul 1993, s.265-270, 299-300.

22 Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, Ankara 1999, s.45.

23 Matrakçı Nasuh's-Silahî, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Hân*, (Haz. Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara 1976.

24 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)Tapu Tahrir Defteri (TD.) 205, 15; BOA TD. 199, 3.*

tinde ciddi kazançlar elde etmekteydiler.²⁵ Keza Safevîler de Batılı ülkeler ile ticarî münasebetleri için Tebriz - Erzurum hattını yoğun bir şekilde kullanmaktaydılar. Bu sebepten her iki taraf, Erzurum'daki Osmanlı hâkimiyetine karşı şiddetle mukavemet ettiler. Bu durum şehrin harabe haline gelmesine neden olsa bile tutumlarından vazgeçmediler.²⁶

Osmanlılar, *İpek Yolu* ticaretine hâkim olabilmek için verdikleri mücadelede Bağdat'ta tutunabildilerse de Tebriz'den geri çekilmek zorunda kaldılar. Osmanlı hükümetinin askerî olduğu kadar, ticarî potansiyele sahip bölgeleri kontrolü altına alma girişimlerine Safevîlerin şiddetli mukavemet gösterdiler. Bununla birlikte ifade edilmesi gereken bir husus ise 1535'lerden itibaren varlıklarını hissettirmeye başlayan Osmanlılar, 1548'de kontrollerindeki toprakları genişlettiler ve 1555 tarihli *Amasya Antlaşması* ile hâkimiyetlerini resmen kabul ettirdiler.²⁷

Osmanlı idaresi, stratejik açıdan hayati bir merkez konumunda olan Erzurum'da güvenlik için gerekli tedbirleri aldıktan sonra hızlı bir şekilde imar ve iskân faaliyetlerine girişti.²⁸ Transit ticaretle uğraşan tüccarın Erzurum'da rahat etmeleri için Veziriazam Rüstem Paşa tarafından, 1555 - 1560 yılları arasında müstahkem bir kervansaray yaptırıldı.²⁹ Ayrıca bölgenin en büyük gümrük organizasyonu 1570 - 1575 yılları arasında teşekkül olunarak, transit ticaretin daha kontrollü ve verimli işletilmesine çalışıldı.³⁰

Yeni yapılanma faaliyetleri kapsamında bir taraftan ticarî potansiyel artırılırken, diğer taraftan da ticarî bakımdan stratejik yerler kontrol altına alındı. Bu yaklaşım içerisinde, XVI. yüzyılın sonlarına doğru İran'da ortaya çıkan karışıklıklar, Osmanlılar açısından kaçırılmayacak bir fırsat oldu. Osmanlı idaresi, 1578 ile 1590 yılları arasında uluslararası ticaretinin de önemli merkezlerinden Gürcistan, Şirvan, Luristan ve Tebriz'i ele geçirdi.³¹ Barışın tesisinden bir yıl sonra, faal bir şekilde işleyen Erzurum gümrüğünün 9 550 akçe geliri vardı.³²

XVII. yüzyılda ipekli dokuma sanayinin gelişimiyle İngiltere, Fransa, Hollanda ve Venedik gibi devletler, ihtiyaç duydukları ipeği genelde Osmanlı pazarlarından karşılamışlardı. Bu uluslararası ticaret, özellikle Osmanlı hazinesi için ciddi bir gelir kaynağı teşkil ettiğinden, ticaretin aksamadan devam etmesine özen gösterilmişti. Ancak *İpek Yolu* üzerindeki giderek artan Osmanlı nüfuzu, Safevîler nezdinde memnuniyetsizlikle karşılandı. *İpek Yolu* ticaretinde eskisi kadar etkin olamayan Safevîler, I. Şah Abbas'ın hükümdarlığı döneminde bu görüntüyü değiştirmek üzere harekete geçtiler. Şah Abbas, öncelikli olarak kaybettikleri ticarî merkezleri yeniden elde etmeyi çalıştı. Bu bağlamda Tebriz'i ele geçirdi. Abbas, bununla da yetinmeyecek ilk defa çok cüretkâr bir girişimde bulundu. Osmanlıları *İpek Yolu* ticaretinden men etmek amacıyla, *İpek Yolu* güzergâhını değiştirerek alternatif ticaret yolları oluşturdu.³³

25 Manana Sanadze ve Tamaz Beradze, "The Great Silk Road and Georgia", *1st International Silk Road Symposium 25-27 June Tbilisi/Georgia*, İzmir 2004, s.188.

26 ... *Şehr-i mezkûr serhâdde olmağla Kızılbaş ve Gürci fetretinden ahalisi perakende olub nice zaman hali ve harab kalub ...*", *BOA. TD. 205*, 15; *BOA TD. 199*, 3.

27 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, İstanbul 1283, s.296-329; Şah Tahmasb-ı Safevi, *Tezkire*, (Çev. Hicabi Kırılancı), İstanbul 2001, s.63-82.

28 Dündar Aydın, "Erzurum Şehrinin Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmar, İskan ve İlk Sakinleri", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi c. I, sayı. 1*, Erzurum 1970, s.110.

29 Hamza Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.193.

30 Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.264-265.

31 Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1993; Fernad Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, İstanbul 1990, s.346-352..

32 *Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi/Ankara (TKGMA.) 361*, 5.

33 Halil İnalıcık, "The Ottoman Economic Mind and Aspect of the Ottoman Economy", *Studies in the Economic History of the Middle East*, London 1970, s.213-214; Şapur Ensarı, *1588-1619 Yılları Arasında Osmanlılar ve Şah Abbas*, (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1962; R. W. Ferrier, "An English View Of Persian Trade in 1618", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, vol. 18, (1975), s.182-197; Faruk Sümer, "Abbas I", *DIA I*, s.19.

XVII. yüzyıldaki Osmanlı - Safevî mücadelesinin en önemli nedenlerinden olan *ipek*, Erzurum gümrüğünün hayafî gelir kaynağıydı. Dođudan gelen kervanların uğrak noktasındaki Erzurum, Osmanlı - Safevî mücadelesinden olumsuz etkilense de ticaret devam ettiği gümrük kayıtlarından anlaşılmaktadır. Osmanlılar açısından kıymetli bir gelir kaynağı olan ipek, dolayısıyla *İpek Yolu*'nun kontrolü için Safevîler ile mücadele, 1639 yılında imzalanan *Kasr-ı Şirin Antlaşması*'na kadar aralıksız bir şekilde devam etti³⁴. Bu arada belirtilmesi gereken bir husus ise 1630 yılında baharat yolunun da değişmesiyle, Osmanlıların kontrolü altında sadece *İpek Yolu*'nun kalmıştı. Bu sebeple Osmanlı idaresi *İpek Yolu* konusunda daha hassas bir davranış sergiledi. *İpek Yolu* popülaritesinin korunması, sadece Erzurum için değil ülke ekonomisi için de fevkalade ehemmiyetliydi.³⁵

XVI. yüzyıldan itibaren Asya içlerinden Tebriz'e gelen ipek tacirleri, mallarını satabilmek için, genelde Bursa ve Halep gibi ticaret merkezlerine gelirlerdi.³⁶ Anadolu'ya giriş yapan kervanlar, ya Diyarbakır - Halep ya da Bursa - (Erzurum) - Tebriz yolunu takip ederlerdi.³⁷ Ancak XVII. yüzyılda, Bursa ve Halep gibi ticaret merkezlerine karşı, İzmir'in ön plana çıkmasıyla tüccar taifesi³⁸, Tebriz - Erzurum hattından ilerleyen Tokat - Ankara - Afyon - İzmir güzergâhını tercih etti.³⁹ Uzun mesafeli bir yol olmasına karşılık, uluslararası ticaret yapan tüccarın, bu yolu tercih etmesinde İzmir'in cazibesinin yanı sıra diğer güzergâhlara göre daha güvenli ve daha düşük gümrük vergisi alınmasının etkili olduğu söylenebilir. Tebriz - Erzurum - İzmir istikametindeki ticaretin canlı bir şekilde sürmesi, elbette Erzurum'daki ticarî potansiyeli olumlu yönde etkilemiştir.

1632 yılında İran'a seyahat eden Fransız Gezin Tavernier, Erzurum'a geldiğinde, şehirde önemli ölçüde transit ticaretin yapıldığını gözlemlemişti.⁴⁰ 1645 yılında Erzurum'a gümrük kâtabi olarak tayin edilen Evliya Çelebi, şehirde, Arabistan (Arab), İran (Acem), Hindistan

(Hind), Sind, Çin, Hıta ve Hoten (Doğu Türkistan)'den gelen tüccarın varlığından bahsetmektedir.⁴¹ 1642'de yapılan nüfus ve vergi yoklamasında ise *Ali Paşa Mahallesi*'ndeki 31 hâne, transit ticaret yapan tüccarın ikameti için tahsis edildiği görülmektedir.⁴² Dolayısıyla Erzurum'da uluslararası ticaretin fizikî izlerini şehirde görmek mümkündür. *İpek Yolu* ticareti münasebetiyle bağlantılı olunan mahaller, şehrin giriş kapılarına isimlerini vermişlerdir. Şehrin kuzeyindeki daha ziyade ticarî faaliyetlerin yoğun olduğu Gürcü-kapı, Gürcistan ve Revan yolunun girişiydi. Kalenin doğusundaki Tebriz-kapı, İran yolu üzerindediydi. Şehrin bir diğer girişi Erzincankapı ise Anadolu ile bağlantıydı.⁴³

Osmanlı idaresi, *İpek Yolu* ticareti kapsamında kendi topraklarında gerçekleştirilen ticareten elde edilen kazançları vergilendirerek hem hazine-yi hümayunun hem de taşra yönetimlerinin ihtiyaçlarını karşılamışlardı.⁴⁴ Bu bağlamda Osmanlıların tutumu hakkında özellikle gümrüğe ait kayıtlardan bir fikir elde etmek mümkündür.

34 Halil İnalçık - Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge 1994, s.243-249

35 Neşe Erim, *Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1984, s.170.

36 Halil İnalçık, "Harir", *EF III*, s.212.

37 Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1994, s.63-65; Halil İnalçık, "Bursa I. XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s.209; Stephane Yerasimos, *Les Voyageurs Dans L' Empire Ottoman (XIVe - XVIe Siècle)*, Ankara 1991, s.59-60,291,330-331.

38 Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650*, (Çev. Ayşen Anadol - Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1995, s.44-47; Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem 1988, s.115-116.

39 Bilgehan Pamuk, "İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt. XXII, Sayı.2, İzmir 2007, s.132.

40 Jean Baptiste Tavernier, *Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron Daubonne Qu'il a farten Turquie en Perse et aux Indes c. I*, Paris 1676, s.9-17.

41 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II*, (Haz. Zekeriyya Kurşun, Seyyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul 1999, s.88-104,108.

42 BOA. Maliyeden Müdevver Defter (bundan sonra MAD.) 5152, 53.

43 Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, s.74.

44 Robert Mantran "XVI. ve XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti", *Belleten LII/201*, Ankara 1987, s.1437.

Resmî kayıtlarda ipekten alınan gümrük vergisi, *Hâir-i Gümrük* ya da *Mizân-ı Hâir*’di. “*Acemden gelen hâir yükleri vezn olunub her bir batman*⁴⁵ *hâiriden birer kuruş-ı riyâlî*⁴⁶ *resm-i gümrük alındığı üzre ol-vechle alınmak ferman olındı*”⁴⁷ ibaresinden anlaşıldığı kadarıyla yaklaşık olarak 7,83 kilogram ipekten 80 akçe⁴⁸ gümrük vergisi alınır. Şayet tüccar, getirdiği malı Erzurum pazarında değerlendirirse bu defa, “*Acemden gelen ipek yükleri açılıb Erzurum bazarında satılursa ihtisâb eminleri üzerine varub vezn itdirüb her bir batman hâiriden buçuk kuruş mirî için resm-i mizân-ı ihtisâbiye alındığı üzre dahi ol-minval üzre alınmak ferman olındığı*”⁴⁹ kaidesi doğrultusunda 7,83 kilogram ipek için 40 akçe ihtisab vergisi öderdi. Tüccar ayrıca şehirde güvenliği sağlayan yeniçerilere de “*Acemden gelen ipek yükleri vezn olunub gümrüğü alındıktan sonra her bir batman hâiriden mirî için rûb kuruş resm-i kassabiye alındığı üzre ol-vechle alınmak fermân olındı*” ifadesinde açıkça belirtildiği üzere 7,83 kilogram ipek için 20 akçe kassabiye adı altında bir miktar vergi de verirdi.⁵⁰

Uluslararası ticaret kapsamında, gümrüğe ait kayıtlardan, Erzurum’a getirilen mallarla ilgili bilgi elde etmek mümkündür. Buna göre, ithal edilen mallar arasında; *ipek, kara kumaş, kadife, kemha, darayi, dülbend, hind elbiseleri, halı, keçe, post, samur, vaşak, nâfe-i kurd, telâtin, sâhtiyan, darçın, karanfil, şeker, fülful, ravend, çub-i çini, cevzi, çivid ve pamuk* gibi mamullerin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca *çuka ve boga* gibi kumaş ve bezden oluşan mallarla *kahve ve şeker* gibi tüketim mallarının Halep ve Şam’dan getirilmesi de ilgi çekici bir durumdur.⁵¹ Erzurum’a sürekli mal akışı olduğu gibi, haliyle buradan da mal çıkışı gerçekleşmiştir. İhraç olunan mallar arasında; *papuç, çizme, bez ve sabun* gibi mamullerin olduğu belirlenmiştir.⁵² Bununla birlikte, bilhassa İran’a giden tüccarın gümüş, bakır, demir, kurşun ve kalay gibi madenlerden imal edilen malları götürmeleri kesinlikle yasaklanmıştır.⁵³

Osmanlı idaresi, *Merkez Hazine*’nin %1-2’lik bir gelir dilimi ihtiva eden Erzurum gümrük gelirleri⁵⁴ için transit ticaretin aksamadan güvenli

- 45 1650 yılında bir batman 7,83 kg. karşılık gelmekteydi., Cengiz Kallek, “Batman”, *DİA V*, s. 200.
- 46 Osmanlı piyasasında iki tür kuruş kullanılmıştır. Tam veya tamam kuruş da denilen riyalî kuruş İspanya’ya ait olup kâmil kuruş denilen *esedî kuruş* ise Hollanda’nındı., (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 96–117; Nezih Aykut, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 344–345.
- 47 *BOA. TD. 752, 6.*
- 48 Kanunnâmede kuruş hesabı ile ilgili olarak iki kayda tesadüf edildi. Bunlar; “*hâlâ dâhi gurus yetmiş sekiz akça hesabından*” ve “*guruş-ı kâmil seksanar akçaya câri olduğu*” idi. *BOA. TD. 752, 9.*
- 49 *BOA. TD. 752, 7.*
- 50 *BOA. TD. 752, 8.*
- 51 *BOA. TD. 752, 6–8; Les Six Voyages de Jean Baptiste*, s.19; Joseph P. De Tournefort, *A Voyage into Levant II*, London 1718, s.195–196.
- 52 Hans George Majer, *Das Osmanische Registerburch der Beschwerden (Şikayet Defteri)*, Von Jahre 1675 Österreichische National bibliothek cod. mixt. 638 Wien 1984, s. 132b.
- 53 *BOA. Mühimme Defteri* (bundan sonra *MM.*) 5, 481; *BOA. MM. 7, 113,705; BOA. MM. 30, 38; BOA. MM. 39, 128; BOA. MM. 99, 126.*
- 54 Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s.86; Ömer Lütfi Barkan, “1079–1080 (1669–1670) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası C. XVII, Sayı. 1–4*, İstanbul 1955–1956; s. 237.

bir şekilde yapılması için birtakım tedbirler aldı. Öncelikli olarak tacirlerin güvenli bir şekilde seyahat edebilmeleri için yol üzerindeki belirli mahaller, *derbendci* olarak teşkilatlandırıldı. Bu organizasyon içerisinde olanlar, sorumlu oldukları bölgelerde kervanların güven içerisinde yol almalarına çalıştılar, bunun karşılığında da *avârız-ı divaniye* ve *tekâlif-i örfiye* gibi vergilerden muaf tutuldular.⁵⁵ Tebriz - Revan - Ahıska - Gürcistan üzerinden Erzurum'a gelenler kadar Erzurum'dan Trabzon ve Bursa istikametinde gidenler için de yol üzerindeki birtakım köyler *derbendci* olarak istihdam edildi.⁵⁶ Böylelikle kervanların güvenliği sağlanmaya çalışıldı. Tacirler, getirdikleri mallarla birlikte *İpekçiler*,⁵⁷ *Odabaşı*,⁵⁸ *Pervizzâde Mehmed*,⁵⁹ *Serdar*⁶⁰ ve *Tebriz-kapı*⁶¹ hanlarında rahatça kalabildikleri gibi mallarını serbestçe pazarlayabilirlerdi.

İpek Yolu ticareti sayesinde Erzurum'da devamlı surette artan ticarî potansiyel, zamanla birtakım olumsuz şartlardan ötürü kesintiye uğrasa da devam etti. Coğrafi keşifler neticesinde XVII. yüzyılda baharat yolunun, Akdeniz havzasından Atlas Okyanusu'na kayması, Osmanlılar açısından ciddi bir kayıptı. Ancak *İpek Yolu*'nda, baharat yolundaki gibi dramatik bir durumla karşılaşmadı. Osmanlı idaresi, uluslararası ticarete hisse kaybetmemek için elinden geleni yaptı, hatta zaman zaman Safevîlerle uzun süren meşakkatli mücadelelere dahi girmek zorunda kaldı. Transit ticaretin etkisiyle ol-

dukça parlak günler yaşayan Erzurum, ilerleyen zaman içerisinde dahası *İpek Yolu* ticaretinin önemini kaybetmesiyle ehemmiyetini muhafaza edemediği gibi gelişme ve refah seviyesinde düşüşler yaşandı. Günümüzde *Tarihî İpek Yolu* ticaretinin aktif hale gelmesi, Erzurum'da ticarî canlılığa sebep olacağı ve refah seviyesini yükselteceği bir hakikattir.

55 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul 1990, 10, 29–33, 58–59.

56 BOA. Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemi (D.MKF.) 27462, 8–9.

57 BOA. MAD. 5152, 8.

58 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi/Ankara (VGMA.) 592, 217.

59 VGMA. 1767, 220.

60 VGMA. 590, 86.

61 VGMA. 592, 217.

Aziziye'den
Bir Mesnevîhân
Şefik Can
Anısına

Aziziye Belediyesi

14 / 15

www.erzurumaziziye.bel.tr

Naci ELMALI

ŞEFİK CAN¹

(Mesnevîhan Şefik Can² Dede)

1909³-2005

Ülkemizde Cumhuriyet dönemi boyunca Mevlânâ⁴ ve Mesnevî⁵ denilince akla gelen birkaç kişiden birisi olan Şefik Can, 'Sertarik', 'Mesnevîhan' ve 'Dede' ünvanlarına sahip mutasavvıf bir şahsiyettir.

Doksan altı yıllık ömrünün büyük bir kısmını⁶ âşığı olduğu Mevlânâ'ya, Mevlânâ'nın eserlerine, felsefesine, düşüncelerine adamış; yaşadığı süre içerisinde Mesnevî'nin daha açık ve daha anlaşılır hale getirilmesine gayret göstermiştir.

Mehmet (Muhammet) Şefik diye de bilinen Şefik Can Dede, on altı yıl bizzat hizmetinde bulunduğu, aldığı feyz ve muhabbetin yanı sıra gerek öğretmenlik diplomasını, gerekse mesnevîhanlık icazetnamesini aldığı Tahirü'l Mevlevî (Tahir Olgun)'dan sonra Mesnevîhanlık görevini üstlenmiş, yıllarca Mesnevî derslerini⁷ bıkmadan, usanmadan anlatmış bir gönül adamıdır.

Balcıoğulları⁸ diye tanınmış bir aileye mensup olan Şefik Can'ın kökeni Ardahan'ın (o zamanlar nahiye olan) Hanak ilçesine dayanmaktadır. Babası Mehmet Tevfik Efendi Hoca, 1290/1874 yılında Hanak'ın (o zamanlar bir köy olan) Büyük Nakala (Ortakent) Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. 1877/78 Osmanlı-Rus Harbi'nde Ardahan'ın Ruslar'a bırakılması üzerine henüz altı yaşındayken ailesiyle birlikte Erzurum'a göç eden Tevfik Efendi, Erzurum Feyziye (Pervizoğlu) medreselerinde yirmi yıla yakın tahsil görmüş, 28 yaşında Feyziye medresesi müderrislerinden Şavşatlı Hacı Süleyman Efendi'nin elinden Lalapaşa Camii'nde yapılan bir tören sırasında icazetnamesini almıştır. Daha sonra Erzurum'da ilk olarak 1902 yılında açılmış olan Darü'l Mualliminê devam etmiş, orayı pekiyi bir derece ile bitirmiştir. Tevfik Efendi Hoca'nın babası Hacı Hilmi Efendide ulemâ sınıfından müderris bir şahsiyettir. 1888 yılında ikinci kez gittiği Hac yolculuğu sırasında Mekke-i Mükerrreme'de vefat etmiştir. O da, Balcıoğulları'ndan Molla Bedel isimli bir zatın oğludur.

Şefik Can'ın babasıyla akrabalığı bulunan annesi Gülşen Hanımda Ardahanlıdır. Hanak (Carışhev) Sulak-

çayır köyünün itibarlı insanlarından, bir ara kendi yörelerinde nahiye müdürlüğü yapmış Yusuf Ağa adında varlıklı bir zatın kızıdır. Tevfik Efendi, Gülşen Hanım'la Ardahan'ın Rus işgali altında bulunduğu yıllarda evlenmiştir. Hatta Yunus Zeyrek'in yazısından⁹ öğrendiğimize göre; Tevfik Efendi, bir ara 1902 yılında pasaportla Ardahan'a gitmiş, Gülşen Hanım'la orada evlenmiş, bir süre orada kaldıktan sonra birlikte Erzurum'a dönmüşlerdir. Bazı kaynaklarda söylendiği gibi annesi, Şefik Can küçükken değil ilerleyen yıllarda vefat etmiştir. Gülşen Hanım'ın Tevfik Efendi Hoca ile olan evliliğinden tek çocukları olan Şefik Can dünyaya gelmiştir. Babası ayrıca başka evlilikler yapmış, bu evliliklerinden de birçok çocuğu olmuştur...¹⁰ Şefik Can'ın babası, ilk olarak Erzurum İnas Rüşdiye (kız orta) Mektebi'nde göreve başlamış, 1903-1906 yılları arasında 3 yıl orada, Arapça, Farsça muallimliği yapmıştır. Daha sonra Ilıca'ya (şimdiki Aziziye ilçesine) bağlı (Tevrücük) Tebrizcik¹¹ köyündeki medresenin müderrisliği için açılan sınava katılmış, kazanması üzerine (Tevrücük) Tebrizcike tayin edilmiştir. Bu köyde 5 yıl kalmış, o medresede kıymetli insanların yetişmesine vesile olmuştur.¹²

Şefik Can, babasının görevi gereği o köyde buldukları zaman, 1909¹³ yılında (Tevrücük) Tebrizcik'te dünyaya gelmiştir. İki yaşındayken de babasının Bayezid Sancağı'na bağlı Tutak nahiyesi müftülüğüne tayin edilmesi üzerine 1911 yılında (Tevrücük) Tebrizcik'ten ayrılmış, Tutak'a yerleşmişlerdir. Çok geçmeden 1915 yılında Tutak'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine de bu kez her şeylerini orada bırakarak bir kış günü oradan ayrılmışlardır. Yayan yollara düşen, yolculuk esnasındadır sürü zorluk ve sıkıntı ile karşılaşan ailesi Erzurum'da durmamış, Erzincan'da kısa bir süre kaldıktan sonrada birçok hemşehrisinin daha önceden gidip yerleştikleri Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesine bağlı Toprakpınar Köyü'ne göç etmişlerdir. Babası Müftü Müderris Tevfik Efendi, acı ve elem dolu o günleri aziz dostu Maarifçi Hacı İbrahim Efendi'ye yazmış olduğu manzum bir mektupta şu sözlerle dile getirmiştir:

Fakirde arkama aldım Şefik'i,
Zarûri olanların oldum refiki.

Biraz gittim, yoruldu yolda kaldım,
Bıraktım çocuğu çünkü bunaldım.
Biraz da validesi aldı anı,
Çocuğuna acıdı yandı canı!"¹⁵

Büyük sıkıntı ve yokluk içerisinde Toprakpınar Köyü'nde geçeniki yılın ardından Erzurum'un düşman istilasından kurtarıldığı haberinin alınması üzerine Tefik Efendi, tam Erzurum'a dönmeyi düşünürken Sivas Müftülüğü'nün isteğiyle 16 Eylül 1918 tarihinde Yıldızeli müftülüğüne getirilmiş, vefat ettiği 1943 yılına kadar da orada görevini sürdürmüştür. İlkokula Yıldızeli'nde başlayıp orada bitiren Şefik Can, kasabada ortaokul olmadığı için babasının kendisine "Oğlum Sivas'taki öğretmen okuluna mı, yoksa Tokat'taki askerî okula mı gitmek istersin?" teklifi karşısında "Sen nereye istersen oraya ver babacığım." cevabını vermiş vebasının uygun gördüğü askerî okul imtihanlarına katılmış,¹⁶ sınavı kazanması üzerine de 1923-24 eğitim yılında Tokat Askeri Ortaokulu'na girmiştir.¹⁷ O tarihte iki yıl olan bu okulu bitirdikten sonra, İstanbul Kuleli Askeri Lisesi'ne, 1930 yılında (o yıllarda Harp Akademisi'nin yerini tutan) Levazım Yüksek Okulu'na kaydolmuş, bir yıl orada okuduktan sonra, 1931 yılında ordu saflarına teğmen olarak katılmıştır. Ölünceye kadar dostlukları sürmüş okul arkadaşları içerisinde Faruk Gürler, Semih Sançar, Hasan Polatkan, "Tatar İzzet Paşa'nın oğlu" Nuri Beygibi ünlü askerler de vardır.

İlk görevine 1932 yılında Haydarpaşa Askeri Veteriner Okulu'nda ayniyat muhasibi olarak başlayan Şefik Can, artan zamanlarında Yeni Adam, Türk Sanatı, Bilgi Yurdu gibi dönemin önde gelen dergilerinde hikâyeler, makaleler yayınlamıştır. Hatta bir ara şiir de yazmıştır. Şairliğiyle ilgili olarak "Vaktiyle bu vadede ben de koşmak istedim, uğraşmaya değmez diye vazgeçtim." diyen Şefik Can, bir rubaisinde:

"Akşamların ardında sabahın sesi var,
Kışlarda da bir gizli bahar müjdesi var.

Vuslatların ardında ne var? Sorma, fakat,
Hicranda senin vuslatının hissesi var!"

diye seslense de Mevlânâ'nın şiirlerini görüp tanıdıktan sonra, ona olan saygısı nedeniyle şiir yazmaktan vazgeçmiş, şiirlerini yırtıp atmıştır.¹⁸

Tarihe, edebiyata olan sevgisi, özellikle de öğretmenliğe olan ilgisinden ötürü Darülfünun'a (İstanbul Üni-

"İlâhi hamemi şirin-zebân et,
Sözüm makbûl-i bezm-i ârifân et.

Bu mektubu işiten ehl-i idrâk,
Seher gibi yakasın eylesin çâk.

Azizim Hacı İbrahim Efendi,
Maarif bağımın servibülendi.

İşit, tarif edeyim macerayı,
-----¹⁴

Çün düşman geldi Tutak'a yanaştı,
Belâ bahri taşıp başlardan aştı.

Vesâitten eser yoktu arada,
Çoluk çocuk yola düştü piyade.

Kimi ağlar, kimi feryat ederdi,
Alıp başını bir yana giderdi.

Kimi kadın, sabisini atardı,
Yol üstünde kor, berfe katardı.

versitesi Edebiyat Fakültesi'ne) üstlerine haber vermeksizin gizlice kaydolmuş, durumun ortaya çıkması üzerine İstanbul'dan uzaklaştırılmış, Kırklareli'nin Vize kazasında bulunan Tümen'in ambarına deniz üsteğmen rütbesiyle vekil müdür olarak tayin edilmiştir. Gerek devlet, gerekse askerî okullarda öğretmen açığının had safhada olduğu o yıllarda, Darülfünun'da böyle bir sınavın yapılacağını bir gazeteden öğrenince durumu üstlerine bildirmiş, komutanlarının izin vermesi üzerine sınavlara katılmış, tümünü başarılı bir şekilde vererek edebiyat öğretmeni olma hakkını elde etmiştir. Staj için Kuleli Askeri Lisesi'ne giden Şefik Can, ilginçtir talebelik yıllarında (1927 yılında) tüm aramalara rağmen piyasada bir türlü bulamadığı "Kafkas Kartalı Hürriyet Abidesi Şeyh Şamil" adlı kitabı son çare, hazırlayan kişiden temin edebilmek için müracaat ettiği, kitabı kendisine ödünç dahi vermemesi nedeniyle büyük hayal kırıklığına uğradığı Tahir Olgun (Tahirü'l Mevlevî) Bey'in¹⁹ sorumluluğunu üstlendiği grubun içerisinde yer almıştır. Daha sonraları maddî ve manevî mürşidim dediği bu mübarek insanın yakınında bu suretle bulunmuş, bir daha ondan ayrıl(a)mamış, onun ilminden, irfanından istifade etmiştir.

Şefik Can Hoca, ilk olarak 1937 yılında Maltepe Askeri Lisesi'nde edebiyat öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştır. Daha sonra 1941 yılında Erzurum Pasinler (Hasankale) kökenli oldukları söylenen II. Abdülhamid Han'ın eczacılarından Mehmet Refik Pasinler'in kızı Müşfika Hanım'la evlenmiştir. Fatma Mine Balcı (26.05.1942, İstanbul) ve Ayşe Gülşen Balcı (10.07.1946, Ankara) adında iki kızının dünyaya geldiği bu evlilik, ne yazık ki 1963 yılında son bulmuştur. Bunların dışında bir zaman babasının başka bir evliliğinden dünyaya gelen kız kardeşi Fevziye Hanım'la yaşadığı, 1975 yılında hac farizasını yerine getirdiği, 1980 yılında bir prostat ameliyatı geçirdiği, bir de ahir ömründe, 1995 yılında Manisa Turgutlu'dan Sebahat (Solmazsoy) Hanım'la evlendiği bilinmektedir.

Askerî okullardaki öğretmenlik görevine dönecek olursak;

Şefik Can, II. Dünya savaşının devam ettiği, Hitler'in Balkanlar'a uzandığı tarihlerde askerî okulların güvenlik gerekçesiyle Anadolu içlerine nakledilmesi üzerine, 1940 yılında, o da Maltepe Askeri Lisesi'yle birlikte Akşehir'e gitmiştir. Bir süre orada görev yaptıktan sonra Kırıkkale Askeri Sanat Enstitüsü'nün müdürlüğüne getirilmiş, 1949 yılına kadar orada görev yapmıştır. 1950 sonrasında da Kuleli Askeri Lisesi, Erzincan Askeri Lisesi ve daha birçok askerî okulda görev yapmış, 1965 yılında da Albay rütbesiyle Konya Astsubay Ortaokulu'nun müdürüyken emekliye ayrılmıştır.

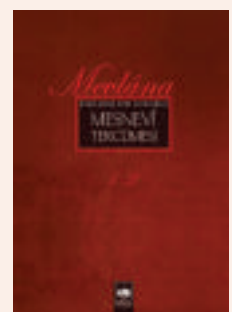
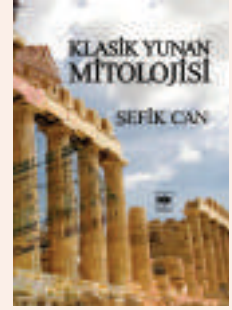
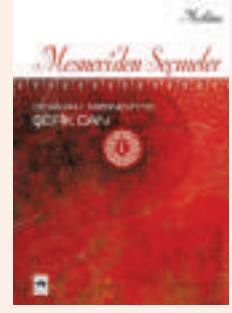
Akşehir'de bulunduğu yıllarda kendi başına Rusça'yı²⁰ öğrenen Şefik Can, bir yandan da Fransızca, Almanca,

İngilizce, Yunanca, hatta Japoncasını iletmiş²¹, bu dillerden çeviriler yapmış, eserler hazırlamıştır. Öte yandan küçük yaşlarda da babası Tevfik Efendi Hoca'dan Arapça ve Farsça'yı öğrendiği, yine babası sayesinde Sâdi'yi, Hâfız'ı, Mevlânâ'yı ve onların eserlerini tanıdığı, onlara ilgi duyduğu, onların birçok şiirini ezberlediği bilinmektedir.

Şefik Can, 1927 yılında bir kitap istemek için yanına gittiği, kitaplarını gözünden dahi sakındığı için kimseye vermediğini öğrendiği Tahirü'l Mevlevî'yle ikinci kez 1935 yılında staj için gittiği Kuleli Askeri Lisesi'nde karşılaşmıştır. Onun yanında yetişmiş, onun elinden aldığı "öğretmenlik yapabilir" belgesi sonrasında yıllarca askerî okullarda öğretmenlik yapmış; yine onun elinden aldığı mesnevîhanlık icazetnamesiyle de hocasının vefatından (1951) sonra -Celâleddin Çelebi'nin de-uygun görmesi üzerine bu görevi üstlenmiş ve Mesnevî Dersleri'ni yıllarca klasik usûlde, sayfa sayfa; kimi zaman Farsçası'ndan, kimi zaman Türkçesi'nden, bizzat kendisi okuyarak açıklamış, Mesnevî'ye olan ilginin, sevginin artmasına vesile olmuştur.

Şefik Can Dede, Nuriye Akman'la yaptığı (27 Ocak 2005 tarihli) röportajda "Bu kırık dökük bilgilerle 15 günde bir gidiyorum. Kâzım Karabekir Paşa Kültür Merkezi'nde Nur Hanım'ın yardımıyla konuşmalar yapıyorum. Ayrıca Nur Hanım daima yanımda. Benim gözüm kulağım oluyor." diyerek son zamanlarına kadar bu işi sürdürdüğünü ifade etmiştir.

Yine bir başka (26 Ocak 2005 tarihli) röportajında, "Benim için manevî değeri çok büyük ve önemli olan 'destârımı' da, benden sonra 'mesnevîhanlık' görevini de gönül ferahlığı içerisinde..." Hayat Nur Artıran Hanım efendi'ye²² devrettiğini söylemiştir.

“Mevlânâ'ya körü körüne bağlanmadım. Bütün dünya edebiyatını okudum, araştırdım hepsinin üstüne çalıştım. Sonunda bütün bunların hepsi Mevlânâ'nın eserlerinin yanında bana çok boş ve lüzumsuz geldi.”²³ diyen Şefik Can Dede, 2001 yılında Mevlânâ ve Mesnevî üzerine yaptığı çalışmalar dolayısıyla Türkiye Yazarlar Birliği tarafından “Üstün Hizmet Ödülü”ne lâyık görülmüştür. Öte yandan 60'lı yıllarda Konya'da yapılan “Şeb-i Arus” törenlerinde birkaç kez posta çıkmış, fakat daha sonra bu işi terk etmiştir. “Eğer bu vazifeye devam etseydim, tören şeyhi olarak yaşar giderdim. Böylece de, kendime göre yıllarımı vererek Mevlânâ'yı sevenlere sadece hizmet etmek için hazırlamaya çalıştığım, Mevlânâ'nın eserleri üzerine yapmış olduğum çalışmaları yapamazdım.” demiştir.

Yeğenine yazdığı bir mektupta “Son zamanlarda Said-i Nursî kitaplarının sonsuz derinlikleri içinde hayranlıkla bir şeyler duymaya çalışıyorum. Bende bulunmayan kitapları tamamlamaya çalışıyorum. Geçen gün “Lema'lar” adlı kitaptan, 25inci Lema'yı okurken (Sahife 193) Mesnevî'de bulunan bir parçanın şerhi gibi geldi bana! İstirabın, kederin, hastalığın şiiri beni büyüledi. Yanımda olsaydın, sana Mesnevî parçasını okuduktan sonra 25inci Lema'yı okuyacaktım.”²⁴ diyerek Lema'larla Mesnevî arasında ilişki kurmaya çalışmıştır.

Şefik Can Hoca, uzun ömrü boyunca hepsi birbirinden kıymetli on bine yakın Arapça, Farsça, Rusça, Fransızca, Türkçe, Osmanlıca matbu/yazma birçok eseri biriktirerek zengin bir kütüphanenin sahibi olmuştur. Fakat bir kitabının kütüphanesinden dışarı çıkarılmasına izin vermeyen hocası Tahirü'l Mevlevî'nin kitaplarının başına geldiği gibi kendi kütüphanesinin de öldükten sonra yok edilmemesi için bu değerli hazineyi önce Selçuk Üniversitesi'ne bağışlamış,²⁵ birkaç kez haber göndermesine rağmen gelip götürmemeleri üzerine Fatih Üniversitesi'ne vermiştir. O Üniversite'nin kütüphane ve dokümantasyon daire başkanı Levent Erdoğan'ın da ifade ettiği üzere, “Son Mesnevîhan, mütefekkir, mutasavvıf, kitap sevdalısı Şefik Can Hocamız... Bir asırlık ömrü içerisinde, en zor şartlar altında bile esirgeyip korumaya çalıştığı ‘en kadim dostlarımız’ dediği kitaplarını 2000 yılında Fatih Üniversitesi'ne bağışla”mıştır.²⁶

Onlarda Üniversite olarak yazma eserlerini, döküman ve özel arşivi dâhil tüm kitaplarını bağışlayan Şefik Can için 18 Mart 2014 tarihinde bir anma programı ve bıraktığı el yazması eserlerinin sergilendiği bir ser-

gi düzenlemiş, daha sonrasında da ölümünün 9. yılı anısına ‘Cânândâ Fâni olmuş Bir Can: Şefik Can’ adlı armağan kitapçıkla bir vefa gösterisinde bulunmuşlardır.

Yine yıllar içerisinde askerî erkânın yanı sıra (Melamî Şeyhi)Mithat Bahari Efendi, Şemsi (Ergüneş) Efendi, Mahmut Sami (Ramazanoğlu) Efendi Hz. gibi birçok maneviyat sultanlarıyla gönül bağı kurmuş; Seniha Bedri Göknil, Münevver Ayaşlı, Muzaffer Özak, Raif Yelkenci, İsmail Hami Danişment, Ahmet Avni Konuk, İbnü'lemin Mahmut Kemal İnal, Muhammed Raşit Erol, Yaman Dede gibi birbirinden kıymetli insanlarla da dostluklarını ölünceye kadar sürdürmüştür.

Mevlânâ aşığı bu insanın eserlerine gelince;

Şefik Can, ilk olarak hocası Tahirü'l Mevlevî'nin ölümünden sonra onun tamamlamadığı Mesnevî şerhinin 5. ve 6. ciltlerini²⁷ dört cilt halinde yayına hazırlamıştır. (2000) Ayrıca MevlânâHayatı Şahsiyeti ve Fikirleri (1995), Konularına Göre Mevlânâ Celeddin-i Rumî Mesnevî Hikâyeleri (2003), Hz. Mevlânâ'nın Rubailer (metinleriyle 2 cilt) (1991), Cevahir-i Mesnevîye (2001), Mevlânâ ve Eflatun (1965), Klasik Yunan Mitolojisi (1970), Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz. ve Mevlânâ'dan seçilmiş şiirlerin yer aldığı Güldeste (2001) adlı kitabı daha sonra da on dokuz yıllık bir çabanın ürünü olduğunu ve herkesin anlayabileceği açıklıkta hazırladığını²⁸ söylediği altı ciltlik mükemmel bir Mesnevî tercüme ve şerhi yayınlamıştır. Bunların bazıları İngilizce, Almanca gibi yabancı dillere de çevrilmiştir.

Şefik Can, 2005'in 23 Ocak'ını 24'üne bağlayan gece Suadiye/Şaşkınbakkal'daki evinde 96 yaşında Hakk'a yürümüştür; biri İstanbul Şişli Camii'nde, diğeri Konya Selimiye Camii'nde kılınan cenaze namazı sonrasında vasiyeti üzerine Hz. Pîr Mevlânâ'nın yakınında bir yerlerde MevlânâMüzesi'nin yanı başındaki Üçler Kabristanı'nda, kendisinin daha önceden hazırlanmış olduğu mezarlığa defnedilmiştir.

İlahiyatçı Sezai Küçük'ün özetle söylediği gibi,“Mevlânâ İle Bir Ömür” geçiren Şefik Can Dede'nin kaybı sevenlerini çok üzmüş, birçok ilim ehli insan ölümüne tarih düşürmüş, duygularını mısralarla ifade etmiştir.

Prof. Dr. İsmail Yakıt;

“Bir büyük zat daha yürüdü Hakka
O'dur Mevlânâ muhibbi Şefik Can
Dilerim Celâleddin er-Rumî'nin
Ola cennette musahibi Şefik Can!

Atıp bir nidâ-yı “hayf” dedim tarih
Gitti şârih-i Mesnevî Şefik Can!”(29)

sözleriyle tarih düşürmüştür. Bir başka ilahiyatçı Prof. Dr. Mustafa Karada Peygamber(s.a.v.) âşığı bu insan için şunları söylemiştir:

“Son evrâdı şu idi; Lâ maksûde illâ hû
Lâ meşhûde illâ hû, Lâ mevcûde illâ hû

Geldi bir ney söyledi ‘Şeb-i Arus’a tarih
Dosta gitti Mesnevîhan Mevlevî Can’ı hu.”(30)
Mekânı cennet olsun!

DİPNOTLAR

(1) Şefik Can, soyadı yasası çıkmadan önceki öğrenim hayatında ilk zamanlar ‘Mehmet Şefik Yenihan’ diye çağrılmış. (Sivas’a bağlı Yıldızeli ilçesinin diğer Yenihan’dır.) Öyle çağırılmasının nedeni ora nüfusuna kayıtlı olmaları ve orali bilinmeleri nedeniyle. Soyadı yasası çıktığında ise tüm ailesi Balcı soyadını almış, o ise babasının kendisine hitap ettiği ‘Şefikcan, Şefikcan!’in, ‘can’ını, babasının izni ve rızasıyla kendisine soyadı olarak almıştır.

(2) Erzurum’da genellikle büyüklerin küçük ya da sevdikleri kişilerin isimleriyle birleştirerek seslendikleri, sıkça kullandıkları ‘can’ hitabı eklendiği ismedaha bir sevecenlik, daha bir candanlık katan, sanki samimiyet, nezaket ifadesi taşıyan ‘-çığım’ ekini karşılayan bir hitap şeklidir. Ahmetcan! Sunacan! Şefikcan! gibi...

(3) Konya Üçler Kabristanı’ndaki mezar taşında doğum tarihi 22.06.1909 yazılı olan Şefik Can’ın nüfus kayıtlarında doğum tarihi 1910 olarak gözükmektedir. Bunun nedeni, kendisinin röportajlarında da ifade ettiği gibi, askeri okula yazılırken doğum tarihini babasının öyle yazdırmış olmasındandır.

(4) Sezai Küçük, ‘Mevlânâ İle Bir Ömür’ adlı kitabının 114. Sayfasında Şefik Can Dede, ‘Mevlânâ, diğer veliler gibi sünnet-i seniyyeye tamamen bağlı tam bir İslâm sūfisi, büyük bir insan, büyük bir velidir. Hakkında söylenen lâubalilikler hep uydurmadır.’ demiştir. Nuriye Akman’ın yaptığı (27 Ocak 2005 tarihli) röportajda da ‘Mevlânâ Muhammedî yolda Abdulkadir-i Geylanî gibi, Ahmet Rifâî gibi, Şah-ı Nakşibendî gibi büyük bir velidir. Hz. Peygamber Efendimiz(s.a.v.)’in varisidir. Peygamber Efendimiz’in yoluna uygun olmayan bir düşünceyi Hz. Mevlânâ’nın benimsemiş olması düşünülemez!’ demiştir.

(5) Şefik Can ‘Mevlânâ ile Bir Ömür’ adlı kitabın 36. sayfasında Mevlânâ’nın muhteşem eseri ‘Mesnevî’ için o, ‘Bir hakikat kitabıdır. Tasavvufun özüdür. Adeta bir tasavvuf ansiklopedisi gibidir!’ demiştir.

(6) Hatta ‘Son nefesim kalsa onu Hz. Mevlânâ yolunda harcamak isterim. Dilimin döndüğü, gücümün yettiği müddetçe hep Hz. Mevlânâ’ma hizmet etmek isterim!’ demiştir.

(7) Mesnevî Dersleri, 19. yüzyılın sonlarından itibaren çoğunlukla Süleymaniye ve Laleli Camileri’nde, ikindi namazı sonrasında halka yönelik vaazlar gibi camilerde verilmiştir. Bu dersi verenlerde tıpkı cami görevlileri gibi maaşlarını Vakıflar İdaresi’nden almışlardır. Cumhuriyet’in ilanından sonra uzun bir zaman ara verilmiş, 1948 yılında ise dersler yeniden verilmeye başlanmıştır. Fakat yeni dönemde eskiden olduğu gibi camilerde değil, kendilerinin uygun gördükleri yerlerde, yine liyakat sahibi kişiler tarafından ve herhangi bir ücret beklenmeksizin verilmiştir. Sonradan başlatılan Mesnevî Dersleri’ni verme işini, vefat ettiği 1951 yılına kadar Tahir’ül Mevlevî, onun vefatından sonra da Şefik Can Dede üstlenmiştir.

(8) Soyadı yasası çıkınca ailesinin Balcı soyadını alması bu yüzdendir.

(9) Yunus Zeyrek, Son Mesnevîhan: Hanaklı Şefik Can, Bizim Ahıska dergisi, s. 32.

(10) Ardahan tarafında kalan ya da oradan yurdun birçok yerine dağılan akrabalar, babasının diğer evlilikleriyle ya da bir, iki kuşak öncesinden aile bağı olan kişilerdir. Fakat ‘hakikatlı bir insan olan’ Şefik Can, öz-üvey, yakın-uzak gütmeden son günlerine kadar herkesle ilişkisini sıcak tutmuştur. Erzurum’a da son kez vefatından beş yıl önce Nur Artrıran Hanım’la birlikte gelmiş, Sila-i rahim vazifesini yerine getirmiştir.

(11) Erzurum Ovası’nda yer alan Ilıca’ya bağlı olan bu köy yıllardır, Tevrüçük diye bilinir. Hatta resmîyette Tebrizcik diye yazılsa da, halk arasında köyün adı halen Tevrüçük diye kullanılmaktadır. Ayrıca Şefik Can ile ilgili bazı kaynaklarda doğduğu köyün adını Tebricik olarak yazıldığı görülmektedir. Bu yanlışır. Erzurum’da bu isimde bir köy yoktur. Tevrüçük/Tebrizcik köyünün adının nereden geldiği konusunda şunlar anlatılmaktadır. O köy kökenli(Şefik Can’ın babası Tefvik Efendi Hoca’nın yetiştirdiği Hafız Ali Efendi’nin torunları) Prof. Dr. Abdulkadir ve Yrd. Doç. Dr. Ali Yılmaz Beyler’in(Sivas’ta ‘Vaiz Ahmet Efendi’ diye tanınmış olan amcalarından öğrenip) bize aktardıklarına göre: Dede, Rus zulmünden kaçarak Kafkasyadan Anadolu’ya- gelmişler. Bunlar, ikisi ulemâ altı kardeşmişler. Halil Efendi adlı kardeş Ardahan’a yerleşmiş, ilmiyle yararlı hizmetlerde bulunmuş ve orada vefat etmiştir. Zamanın valisi de bir vefa göstererek Ardahan’da bir mahalleye adını verdirtmiş. Onların adına Ardahan’da bir cami (ya da medreseleri)de varmış, Hafız Ali Efendi bu nedenle Ardahan’a gider gelirmiş. Kafkasyadan gelen bu ailenin diğer kolları Kayseri, Adana, Ankara hatta İstanbul’a gitmişlerdir. Ardahan’a yerleşen kesim bir zaman sonra Anadolu içlerine göç etmek zorunda kalmış, nihayetinde Erzurum Ovası’nda özellikle Ermeni bulunmayan bir köy olduğunu öğrendikleri Tevrüçük/Tebrizcik köyüne yerleşmişlerdir. Bu köyde onların dışında başka yerlerden gelmiş muhacir aileler de varmış. Mesela İlahiyat’taki Kadir ve Ali Yılmaz Hocalarımızın dayıları da Özgen soyadını taşımaktadır. Özgen, Kırgızistan’da bir kasabanın adıdır. Onlarında belli ki Kırgızistan’la

bir ilişkileri var. Ataları o taraftan gelmiş. Bunlar gibi bazı ailelerin ecda-
dı da İran Azerbaycanı'ndaki Tebriz'den muhacir olarak gelmişler. Gel-
dikleri Tebriz unutulmasın diye Tebrizcik adı koyulmuş olması muhte-
meldir.

(12) Veli Velioglu hocamızla, 17.10.2015 tarihinde yaptığımız görüşme
neticesinde şu bilgilere ulaştık: "Osmanlı döneminde Ilıca'ya bağlı (Tev-
rücük) Tebrizcik ve (Meymansır) Başçakmak köylerinde devletin resmî
bire medresesi varmış! Tevrücük'te Ardahan'dan muhacir olarak gelmiş
(Şefik Can'ın babası Müderris Mehmet Tevfik Efendi'yi kastediyor) kuv-
vetli bir hoca varmış, çok has talebeler yetiştirmiştir. Mesela (Aşağı Ha-
bibefendi Camii'nin imamı Ahmet Efendi hoca'nın babası) Hamdi Yazı-
cı Efendihoca, Narmanlı Camii imamı Abdullah Hoca ve Sivas'taki Vaiz
Ahmet Efendi'nin babaları Hafız Ali Yılmaz Efendi, Ardahanlı Hoca'nın
has talebeleriymiş. (Onların torunları Prof. Dr. Muhammed Yazıcı, Prof.
Dr. Abdulkadir Yılmaz, Yrd. Doç. Dr. Selahattin ve Yrd. Doç. Dr. Ali Yıl-
maz hocalar, Erzurum ve Sivas İlahiyat Fakülteleri'nin kıymetli eleman-
ları arasındadırlar.)

(13) Dipnot 3'te doğum tarihiyle ilgili gerekli bilgiler verilmiştir.

(14) Kırzioğlu yayınladığı yazısında boş bırakılan mısra hakkında ken-
disine gönderilen mektupta bu mısranın unutulduğu için yazılmamış ol-
duğunu belirtmiştir.

(15) Kırzioğlu, M. Fahrettin, Hanak'tan Yetişen Son Büyük İslâm Bilgini
ve Divân Şairi; Müfti Mehmet Tevfik Balcı (1874-1943), Kars İli dergisi
(Çıldır Ardahan Hanak Posof Özel Sayısı), Sayı: 1, 1966, s. 47-50.

(16) Cânânda Fâni Olmuş Bir Can: Şefik Can, s. 9.

(17) Şefik Can'ın ömrünün en duygulu, en güzel seneleri olarak niteledi-
ği askeri öğrencilik yıllarından "Cânânda Fâni Olmuş Bir Can: Şefik
Can" adlı kitapçığın 9. sayfasında Tokat'taki okulla ilgili şu bilgiler yer
almıştır. Çok eski bir kiliseden okula dönüştürülen, elektriği ve suyu ol-
mayan bu okulda fitilli gaz lambası ışığında ders çalışmak zorunda kal-
mıştır. Savaş şartları gereği olarak subay ve askerlerin yerini bir an evvel
doldurmak ve ülke savunmasını en kısa zamanda güçlendirmek maksadıyla
ortaokullar iki yıla indirilince hemen liseye alınmış, 1929 yılında
Kuleli Askeri Lisesi'ni, 1931 yılında da Levazım Yüksek Okulu'nu bitir-
miştir.

(18) (Yeğeni anlatıyor) Ahmet Metin Şahin, "Şefik Can (Balcı)", Beyaz-
şehir Palandöken dergisi, Sayı: 12, Kış 2015, s. 98.

(19) Şefik Can'ın bu konudaki ilginç anıları için Bünyamin Şen'in "Şefik
Can ile Tahirü'l Mevlevî ve Kitap Üzerine Hasbihal" adlı yazısına bakıla-
bilir.

(20) Sezai Küçük'ün "Mevlânâ İle Bir Ömür" adlı kitabından öğrendiği-
mize göre: Şefik Can Akşehir'de bulunduğu sıralar "Hocasız Rusça" adlı
bir kitap getirtmiş, Tolstoy'un kitaplarını aslından okuyarak Rusça'sını
geliştirmiştir. Hatta bir ara Puşkin'in Erzurum Seyahatnamesi'ni getirt-
miş, onu da büyük bir zevkle okumuştur.

(21) Türk Sanatı (Yıl: 1, Sayı: 9, Mayıs 1953, Sayfa 11.) dergisinde Lasca-
diö'dan çevirdiği "Yaban Ördeği" adlı parça, Japonca'dan da çeviri yapa-
cak kudrette olduğunu göstermektedir.

(22) Halen Şefik Can Uluslararası Mevlânâ Eğitim ve Kültür Derneği
(Vakfı)'nın başkanlığını yürüten Hayat Nur Artıran Hanım, Şefik Can
Dede'nin gözlerinin az görmeye, kulaklarının ağır işitmeye başladığı
1999 yılından vefatına kadar onun gözü kulağı olmuş, son yedi-sekiz yıl-
lık hizmetlerinin karşılığını da bu şekilde almıştır.

(23) Nuriye Akman, 25 Ocak 2005 tarihli "Özünü Bilmeyen Mevlânâ'yı
Tanımaz." başlıklı röportajı.

(24) (Yeğeni anlatıyor) A.M. Şahin, a.g.m, s. 98.

(25) (Yeğeni anlatıyor) A.M. Şahin, a.g.m, s. 97. Yeğeni Ahmet Metin Şa-
hin "Bir yaz mevsiminde Kınalı Adâdaki yazlığında eşim Güldane Ha-
nım'la kendisine on beş gün misafir olduk. Kütüphanesine girmemize
izin verdi. Selçuk Üniversitesi'ne verdiği kitapları, ikazlara rağmen gelip
götüren olmadı, sonunda Fatih Üniversite'ne vermeye karar vermiş oldu.
Kütüphanede çok sayıda yazma eser görmüştüm. Sonra bunların yok ol-
duklarını üzümlere duyduğum." demiştir.

(26) 'Cânânda Fâni Olmuş Bir Can: Şefik Can' Takdim, s. 2.

(27) (Yeğeni anlatıyor) A. M. Şahin, a.g.m. s. 97. Yeğeni, Mesnevî'nin 5.
ve 6. ciltleri konusunda şunları anlatmaktadır: "Tahirü'l Mevlevî'nin
Mesnevî şerh ve tercümesini basan Şamil Yayınları sahibi Duran Bey'e,
bu şerhin tamamlanmasını söyledim. Bana, 'bunu yapacak kimse
yok!' dedi. Ben, bunu yaptırırım, dedim. Sonra bunu dayım Şefik Bey'e
söyledim. Dayım bana, 'Eğer Tahir Hoca'nın mezarını yaparlarsa, ben
bu şerhi tamamlarım.' dedi. Böylece dayım, Mesnevî'nin 5. ve 6. defterle-
rinin şerhini tamamlamış oldu."

(28) Sezai Küçük 'Mevlânâ İle Bir Ömür', s. 102.

(29) Semazen.net.web sitesinde yer almaktadır.

(30) Semazen.net.web sitesinde yer almaktadır.

KAYNAKÇA

(1) Sezai Küçük, Şefik Can/Mevlânâ ile Bir Ömür, İstan-
bul 2008.

(2) Cânânda Fâni Olmuş Bir Can: Şefik Can (Sergi ve
anma programı), Fatih Üniversitesi Yayını, İstanbul
2014.

(3) Yunus Zeyrek, "Son Mesnevîhan: Hanaklı Şefik
Can", Bizim Ahıska dergisi, Sayı:21, Kış 2011.

(4) Hayat Nur Artıran, "Hz. Mevlânâ'ya Adanmış Bir
Ömür Şefik Can, Keşkül dergisi, Sayı:7, Kış 2006.

(5) Semazen. Net.web.

(6) Nuriye Akman, (Şefik Can'la Röportaj) "Özünü
Bilmeyen Mevlânâ'yı Tanımaz", 25 Ocak 2005.

(7) Nuriye Akman, (Şefik Can'la Röportaj), "En Bü-
yük Endişem Sema'nın Folklorla Dönüşmesi", 26 Ocak
2005.

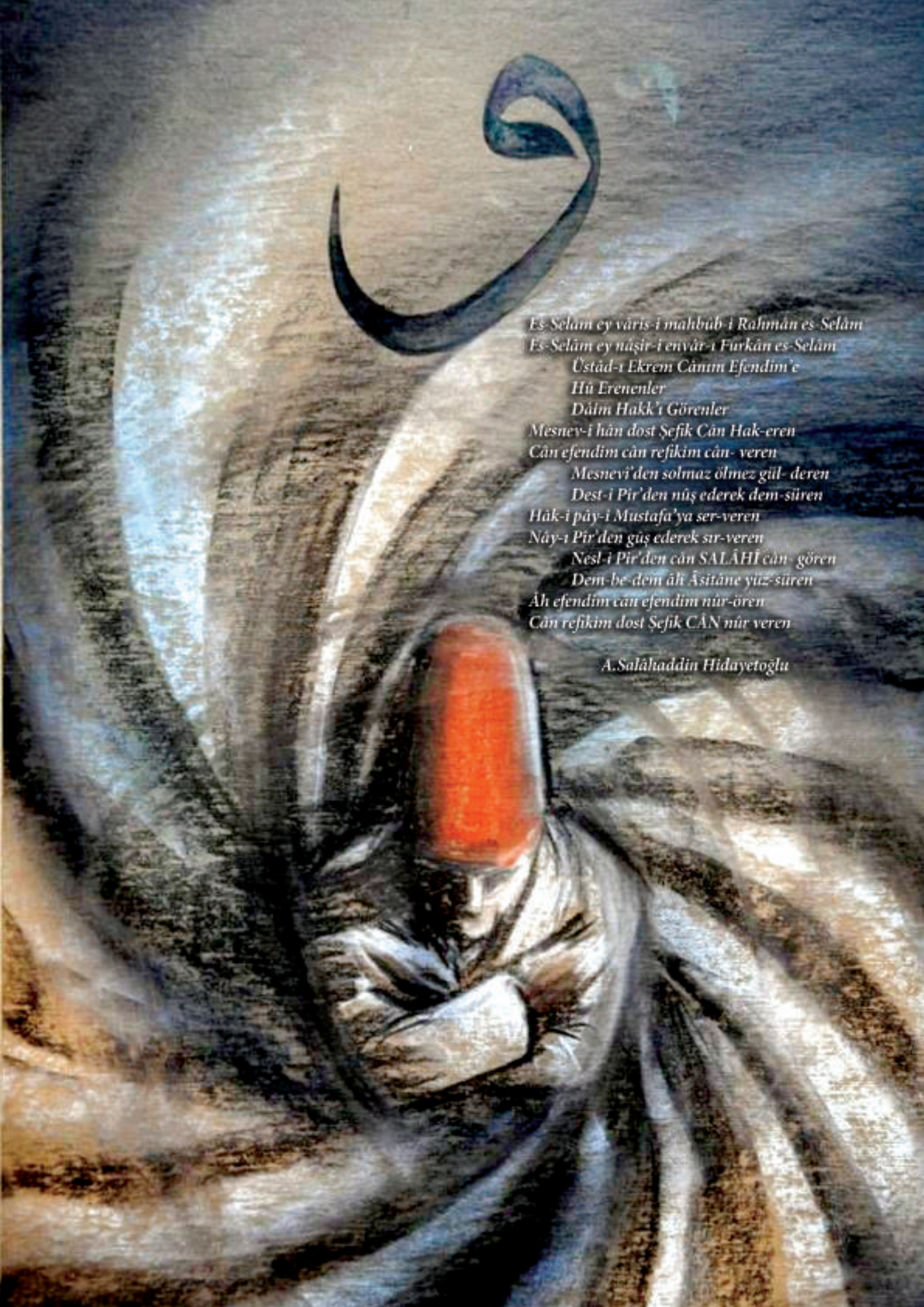
(8) Nuriye Akman, (Şefik Can'la Röportaj), "Mevlânâ
Muhammedî Yolda Bir Velidir!", 27 Ocak 2005.

(9) M. Fahrettin Kırzioğlu, Hanak'tan Yetişen Son Bü-
yük İslâm Bilgini ve Divân Şairi Müfti Mehmet Tevfik
Balcı (1874-1943), Kars İli dergisi (Çıldır, Ardahan,
Hanak, Posof Özel Sayısı), Sayı:1, 1966.

(10) A. M. Şahin, Şefik Can (Balcı), Beyazşehir Palan-
döken dergisi, Sayı: 12, Kış 2015.

(11) Mehmet Nuri Yardım, Dersimiz Edebiyat/Edebi-
yat Konuşmaları, İstanbul 2006.

(12) Bünyamin Şen, Şefik Can ile Tahirü'l Mevlevî ve
Kitap Üzerine Hasbihal, Yağmur dergisi, Yıl:6, Sayı:27,
Nisan-Mayıs-Haziran 2005.

Es-Selâm ey vâris-i mâlbûb-î Ralimân es-Selâm
Es-Selâm ey nâsir-i envâr-î Fûrkân es-Selâm
Üstâd-ı Ekrem Cânım Efendim'e
Hû Erenenler
Dâlm Hakk'î Görenler
Mesnev-i hân dost Şefik Cân Hak-eren
Cân efendim cân refikim cân- veren
Mesnevî'den solmaz ölmez güll- deren
Dest-i Pir'den nûş ederek dem-süren
Hâk-i pâ-y-i Mustafa'ya ser-veren
Nây-ı Pir'den güş ederek sır-veren
Nesl-i Pir'den cân SALÂHÎ cân- gören
Dem-be-dem âlk Âsitâne yüz-süren
Ah efendim cân efendim nûr-ören
Cân refikim dost Şefik CÂN nûr veren

A.Salâhaddin Hidayetoglu

Erzurum'un Dününe Saygı, Bugününe Adalet ve Geleceğine Miras Olarak Ne Bırakıyoruz?

HERKES İÇİN DAHA İNSANÎ VE MERHAMETLİ BİR ŞEHİR

 Yaşar BAYAR

Allah, İnsan, Tabiat ve Sanat Algısı

İnsan ile şehrin birbirlerinin yerine geçtiği bu istiarede şehir, zaman ile mekânın sınırları içinde ortaya çıkan muhkem bir yapı olarak görünür. Coğrafyanın ve tarihin izleriyle örülür, insanın elinden çıkan ve ona en çok benzeyen “şey” olur. İnsan, şehrin “ham maddesi” tabiatı Rabb’inden devr alır ve ona şekil verir. Tıpkı Rabb’inden devr aldığı “kendi”ne şekil verdiği gibi. Nihayetinde şehir, insanın kendini seyr ettiği aynası olur. Cilasını bizzat kendisinin teşkil ettiği, içinde kendini gizlediği aynası. Bu gizleyiş zamanla bir unutuşa doğru evrilir ve insan kendini yeniden keşfetme sürecine girip de bir yola meylettğinde menzili yine o şehre varır. Fakat bir zamanlar kendi elinden çıkan bu şehrin sokaklarında çoğunlukla kaybolur. Başa dönmek ve her şeyi ilk günkü gibi hatırlayabilmek için ihtiyaç duyduğu şey bu defa ne onda ne de şehirdedir. Hem onun hem de eseri olan şehrin sırrını aralayacak olan güç “aşk”ın uhdesine verilmiştir ve aşkın ipi de Rabbi’nin elindedir.

Araf suresi 111. ayetin tefsirinde Elmalılı Hamdi Yazır medeniyet kavramı bakımından değerlendirilebilecek bir izah getirir: “Medâin”; medeniyet kelimesinin aslı olan medinenin çoğuludur ki, büyük şehir demektir. Ve bu kelimenin iştikâkında başlıca iki görüş vardır: Birincisi medine, başındaki mîm harfi kelimenin aslından olmak üzere “feîle” vezninde olup “medene, yemdinu, mudunen” maddesinden me’huzdur. Ve müdun bir mekânda mukim olmak demektir. Fakat dea ve zera kelimeleri gibi çekimi terk edilmiştir. Bu şekilde medine insan hayatına ilişkin her türlü ihtiyacın karşılanmasını içine alan yer veya böyle bu özellikteki bir yerde ikâmet eden sosyal topluluk kavramıyla büyük şehirlere isim olmuştur. İkincisi başındaki “mîm” harfi zâit ve “yâ” harfi asıl olmak üzere “dane, yedini, dinen” kökünden alınmış olup, “ma’îşet” gibi “mef’île” vezninde veya medyûnenin muhaffefi olmakla aslında “mef’ûle” vezindedir. “Dine” maddesi ise mülk ve taat, ceza ve siyaset mânâsına olduğundan bu şekilde medîne, mülk ve taat yeri, memleket veya inzibat ve siyaset altında, memlûke anlamıyla büyük şehirlere isim olmuş olur. Bütün bunlar gösteriyor ki medîne/medeniyet salt dindarlıkla (ferdî inanç ile) açıklanamayacak ölçüde diniyatla ilgisi bulunan, içinde risalete yönelik çalışma yapılan veya resullere ait olan dinî değerlerin (ahkâmın) bulunduğu/ yaşandığı, toplumsal/siyasi boyutu bulunan beldelerdir. Medeniyetin kendi kurumsal yapısını getirdiği (cami- vakıf- helal rızık temini ve alım-satımı) açıktır. Onun eşya, teknik, mimari, servet birikimi, sanat, eser, emtia şeklinde açıklanması düşünülemez. Medeniyet, Müslüman bir toplumun herhangi bir memleket parçasında Müslüman değerlerini sübût ettirerek o beldeyi “şehirleştirmesi”dir. Bu mânâda medeniyet üniversal bir yapı değildir. Şehir-kent ayrışması yaparken Kur’anın medîne-karye tefrikinden hareket etmemiz kaçınılmazdır. “Medeniyet” ile “uygarlık” ayrışmasına girmek gerekiyor. Şehrin din ile ilgisi Hz. Peygamber’in Mekke’den hicreti ile tesis ediliyor. Peygamber (as) Mekke’de kurumsal hiç bir şeyle muhatap edilmiyor; mescid dahi inşa edemiyor. Oysa Musa

(as) Mısır'da mescid inşa edebiliyor. Yusuf (as) da, kardeşi Bünyamin'i yanında alıkoyarak "topluluk" oluşturma kaygısını dışı vuruyordu. Medeniyet, şehir kavramında yükselmektedir. Şehirler uygarlıktan/kentlerden kopma iradesinin zeminedir.

İnsan eli, zevki, tercihi ve donanımıyla ortaya çıkan; daha çok toplumsal bir inşa ve imar kabiliyetinin ürünü olan şehir olgusunun, özellikle şehirleşmenin ve şehirliliğin "medeniyet"le, medenî olmakla ilgisi artık izah ve ispata ihtiyaç duymayan bir kabuldür. Zira medeniyet denilen, hayatı seviyeli, estetik ve pratik şekilde yaşama ve yaşatma kabiliyeti, sosyal bir uzlaşma ve organizasyon hâlini önce şehirde alır. Şehirler, bir dine, milliyete ve estetiğe yani kültüre sahip olan cemiyetlerin, Allah, insan, tabiat ve sanat algılarının, hayatı hangi hadlerde, nasıl yaşadıklarının en iyi aksettiği aynalardır. Evet, şehir bir tercih ve terkiptir. Bu tercihin sebeplerini ve terkiğin unsurlarını anlamaksa bir kültürü çözmek demektir.

Mânâ Merkezli Bir Erzurum Anlayışı

Şehirlerin yapısını hiyerarşik, amorf ve kaotik olmak üzere üçe ayırılır. Hiyerarşik yapıda şehrin merkezi, merkezin çevresinde daha küçük merkezler, varoşlar bulunur, şehri oluşturan caddeler önem sırasına göre dizilir ve hiyerarşik yapıda simgesel boyut, işlevsel boyutun önündedir. Amorf yapıda ise şehirde merkez ve hiyerarşi yoktur. Şehir uniform bir yapıda, her yer aynı niteliktedir. Planda ve silüette bariz bir özel öge yoktur. Burada hiyerarşik yapının tersine işlev önemlidir. Birde Kaotik şehir yapısı vardır. Hiyerarşi ve düzen yoktur. Eski yeni, büyük küçük karışıktır. Hem işlev, hem simge vardır. Şehir adeta kendiliğinden oluşmuştur.

Bu oluş tercihinin ve terkiğinin unsurlarını anlayan bir kültürün odak noktası olan eski dönemlerin Erzurum'u, şehir yapısı ve ekonomisi ile yerel pazarlara ve tarıma dayalı idi. Evin bütün bireyleri sosyal ve ekonomik faaliyetlerin içerisindeydi. Ev, bina olarak kullanılan malzeme olarak yerel kaynaklar olan ağaç ve taş kullanılarak yerel ustalar tarafından yapılırdı. Evin bütün bölümleri çok amaçlı işlevlerin görüldüğü odalardı. Bir odada kullanılan eşyalar sabit değildi, gün içerisindeki ihtiyaca binaen evin iç dekorasyonu yer değiştirir, farklı bir işlev için tekrar yapılandırılırdı. Gündüz oturulup yufka açılan, örgü örülen bir oda akşam yatmadan önce sofranın serildiği bir yerde akşam yatarken sofrayı kaldırılır, yatmak için oturan sofalar üzerine serilen yorganlarla bir yatak olurdu. Dolayısıyla eşyalar sabit olarak mekânda yer işgal etmezdi. Her birim ve oda adeta portatif eşyalarla günün içerisindeki ihtiyaçlara göre yeniden oluşurdu. Bu da az mekânda çok işin görülmesinden dolayı daha küçük mekânlarda daha büyük işlevler oluşarak dar mekânda genişlik üretilirdi. 40 m² oturumlu 2 katlı ve küçük de olsa bahçesi olan bir evde bir büyük aile oturabilirdi. Bu bahçeler hem bir dinlenme alanı, hem de bir üretim alanıydı.

Bugün daha geniş olan çoğunlukla apartman dairesi evlerimizde sabitlenmiş masalar, koltuk takımları, yemek odası takımları gibi eşyalarla dolu çekirdek aileden oluşan evlerimizde daha dar mekândaymış gibi hissederek yaşıyoruz. Üstelik topraktan uzak sınırlanmış bir mekân da fiziksel olarak yakın, ancak güven olarak uzak yaşadığımız komşulardan izole maalesef kozmopolit bir hayat yaşıyoruz.

Fotoğraf: Emrah Hemşinli

Fotoğraf: Başaran Çorak / Yeni Terminal Mahallesi

Yatay Ve Dikey Yapılaşma Yahut İdrak Sterilizasyonu

Medeniyet tasavvuru, toplumsal hayatın altın anahtarını veren bir bildirgedir. Medeniyet tasavvuru insana

yaşamayı için bir vizyon verir ve insanın donatılarını, içgüdülerini, aklını ve duygularını belli sınırlar içine alır.

Toplum bir şehri inşa ederken veya dönüştürürken bunun mekânsal kurgusunu kendi medeniyet tasavvuruna göre yapar, yapmalıdır. Şehir o medeniyet tasavvurunun yaşanmasına imkân verecek şekilde olmalıdır ve her medeniyet tasavvuru kendi değerler sisteminin ortaya koyduğu hayat tarzını kolaylaştıracak şekilde inşa edilmelidir.

İşte bu düşüncenin ürünü olan yatay şehirler, geleneksel kadim kültürlerin hayat biçimidir. Burada toprak herkes tarafından erişilebilen ve kendi ihtiyacına göre evini inşa edebileceği bir mekândır. Toprak bu anlamda metalaşmamış ihtiyaca cevap veren, yatırım aracı olmayan üzerinde imar yasaları ile spekülâtif kazanç aracına dönüştürülmeyen herkesin mahrem ve bir şekilde mübarek olan yuvasını inşa edeceği bir alandır. İlişkiler yatay mimarîde komşularla ve mahalleliyle daha anlamaya, tanımaya, yardımlaşma ve dayanışmaya açık insanî bir iklimde gelişir. Herkes bir yakınının ve komşusunun acısı ve sevincini yüreğinde hisseder, bugünler paylaşımın doruğa çıktığı günlerdir; doğum, düğün ve vefat günlerinde olduğu gibi...

Dikey yapılaşma arazinin metalaştırıldığı, mülkün değer olarak insan emeğinin önüne geçtiği, dünyevîleşme ve gösterişin öne çıktığı, toprağın spekülâtif bir kazanca, ranta dönüştürüldüğü bir zaman diliminde, mekânın mahremiyetinin yok edildiği yerde gelişir.

Burada egemen olan davranış kozmopolit korunma ve sakınmaya ait davranışlar gelişir, mekân ve insan nüfusunda artış meydana gelir, bu da yozlaşma ve duyarsızlığın gelişiminin önünü açarak hürmet, saygı ve acıma duygularını baskı altına alarak hayasızlık ve merhametsizliğin kol gezdiği bir toplumu inşa eder. Çok katlı binalarla adeta topluma son zamanlarda toplum mühendisliği yapıyor.

Çok katlı binalarla dünyanın her yerinde yerel kültürler baskı altına alınarak mimarîden malzeme kullanımına, peyzajdan dekorasyona kadar yerel kültürün gelişimi önündeki bütün imkânlar sınırlandırılmaya ve ulus ötesi yapıların dünya halkları için biçtiği yaşam şekilleri dayatılmaktadır. Mimarî en büyük ideoloji olarak karşımıza çıkıyor. Günümüz mimarîsi tüketim ve gösterişe dayalı seküler, değerlerden arındırılmış, dünyevî bir yaşamı bütün kültürlerle dayatmaktadır. Havuzun etrafında, Fransız pencerelerden bakılarak inşa edilen bu mekân tasarrufu bizi biz yapan haya, edep, saygı ve hürmet duygularımızı tahrip ederek her birimizi mekân içerisinde bir ayrıntıya, bir unsura indiriyor. Herkes oturduğu site, kullandığı araç, tükettiği eşyalar kadar kendine aidiyetler inşa ediyor. İnsanımız mekânlarda ve tükettikleriyle ayrıştırılarak gettolaştırılıyor. İnsani olan yardımlaşma ve dayanışma duygularımız törpülenerek, rekabet ve acımasızlık üzerine inşa edilen bir kültürle dünyamız adeta bir arenaya çevriliyor.

Bizi Kendi Özümüzden Uzak Kılan Yapılar ve Rezidanslar

Bir birikimin aktarılması olarak anlaşılabilir olan “tevarüs”ü epistemolojik sürece ve bilişe; birikimin

kendine mal edilmesi olan “temellük”ü fenomenolojik süreç ve oluşa; birikimin içselleştirilmesi ve kendinde yeniden oluşturma sürecine ontolojik süreç olan “temessül”ü varoluşa karşılık getirir. Sahih bir “canlanma” denkleminde, sadece insan olarak her ferden değil, toplumsal “gelişmenin” değil, sanat ve mimarinin de üç önemli sacayağı olarak anlaşılabilir biliş, oluş ve varoluş... Zira bilginin eylemle, eylemin oluşla ve oluşun da var olma cehdiyle ilişkisi ancak bu üç sacayağı üzerinde/n kurulabilir.

Modernitenin en “parlak” taşıyıcısı olan liberalizmle ve liberallerle ilişkiye girmek, biz Müslümanlarda birkaç “değişime” sebep oldu. Liberalizmle girilen “çift yönlü” ilişkinin bir yönünde “umrede verdiği artistik pozlar”ı gazete ve dergilerde yayımlayan liberallerin ve liberalizmin “Müslümanlar” tarafından “hoş karşılanma”ya ve düşünce önderleri olarak kabul edilmeye başlanması varsa; öte yanında da, liberalizmin zehirli bir şırınga ile Müslüman düşünceye gittikçe daha da öldürücü biçimde zerk edilmesi vardır. Müslüman düşünce, bir yanıyla sosyalizme, öte yanıyla liberalizm / kapitalizme muhtaç, ama her halükarda modern çürük zemin üzerine inşa edilmeye çalışılan yeni bir boyut taşımaya başlayacaktı. Böylece bu düşüncenin mimari yanıyla, şehirlerimizi Batılı şehirlerden ayırmayacak bir “bayındırlık” projesi olarak inşa etmeye giriştikçe, tam da o şehirleri var eden ruhu yok etmeye başladığımızı görebilme imkânlarımızı da yitirmeye başladık.

Durumumuz milyon dolarlık rezidanslarda “tasavvufî ayin” yapanların hâline benziyor artık! İman, İslam ve irfan üçlü sacayağındaki her bir ayak yaralandı, üstündeki ağırlığı taşıyamaz hâle geldi. Hâl ilmi olan tasavvufu ve irfan ile bağı her daim canlı tutulması gereken

dini, tekrar kâl diline dönüştürmektir yaptığımız. Dilin kalp ile kalbin akıl ile ve aklın da eylemlerle bağının kopması sonucunu doğuran bir parçalanma hâli... Zemin, toprağı kirletmek! Şehirlerimizi, binalarımızı, hatta camilerimizi bile tam da bu çürük zemine yaptığımız için, medeniyetimizi adım adım öldürmeye başladık. Tevarüs ettirdiğimiz şey, modernitenin (ve post-modernitenin) ve liberalizmin tüm dünyayı insan yapımı bir kıyamete sürükleyen “değerleri” olunca, temellük ve temessül, tevarüs ettiğimizizin “soysuzluğundan” nasibini alıyor böylece.

İkinci ve üçüncü süreçleri, yani oluş ve varoluş süreçlerini yaşamayı unutmmuş bir soysuzlaşmadan bahsetmemiz gerekiyor. Epistemolojik intihardan söz ederken, ontolojik kıyametin çok daha trajik sonuçları olduğunu tespit etmemiz lazım. Oluş ve varoluş yok; boşu boşu bir havanın altında bataklık zemin üzerinde “hayatta kalma”ya indirgenen bir esfel-i sâfilin hâli var artık! Önlerinde “dışarıdaki” “marabalar”ı içeri almak üzere kurulmuş olan mini güvenlik güçleriyle her biri birer zengin getto devlet hâline gelmiş olan bütün o süper lüks rezidansları inşa eden “bilis, oluş, varoluş” üçlemesiyle, hayâl ettiğimizizin aynı şeyler olmadığını tespit etmek güç değil.

Binalar, ibadethaneler, mahalle ve şehirler, velâkin hayat biçimimiz, sözünü ettiğimiz bu üç kavramın, üçünün de en halis şekilde bir araya gelmesiyle bir “ruha” sahip olurlar ancak. Mimarının “irfanî tektoneği” budur! Ontolojinin çatladığı, hatta daha da kö-

Fotoğraf: Emrah Hemşinli

tüsü anlamsızlaştığı yerde, suni organlar gibi epistemoloji ile “diriltilmeye” çalışılan bir durum var gözümüzün önünde. Teknik, bilim ve bunların gösterişli dışavurumu olarak salt bir teknoloji gösterisine dönüşmüş mimari... ABD’de gösterişli devasa bir cam gökdeleni mi yapılıyor; ilkelere, irfana, iklimle, yaşayış biçimlerine bakmadan aynı binalar İstanbul’da, Dubai’de, Pekin’de, Tokyo’da, Mekke’de, Moskova’da, Oslo’da tekrarlanıyor. Global kültür ve medeniyet katliamı... Bu artık epistemolojik intiharı da aşan bir şey! Ontolojik kıyamet... İnsanın, önce yaratıcı ile bağını koparan, sonra tüm değerlerin değersizleştirilmesi sonucu, araçlarının bir aracı hâline dönüştüren ve “bataklığı bayındırlaştırarak kamufler etmeye çalışan” modern Batı uygarlığının aldığı yolu ve sonunda düştüğü uçurumu aynen tekrarlayarak bir medeniyet solumu oluşturulamaz.

Erzurum’da zaman içerisinde değişime uğrayan şehirlerin başında gelmektedir. Özellikle 1950’lerdeki göç sonrası ile şehirdeki nüfusta belirgin değişiklikler oluşmuştur. Daha önce % 25’ler civarında olan şehirli nüfus artmaya başlamış, köyünden kalkıp şehrin çeperlerine gelen insanlar köyündeki evin bir benzerini tek katlı olarak kamu arazilerinin üzerine yapmıştır. Bu dönemde olan aşırı göçe karşı, kamu tarafından, yeterli arsa ve alt yapı inşa edilememiştir. İnsanlarımız gecekondu dediğimiz bu evlerde kendilerine şehirde bir yaşama alanı inşa etmiştir. Bu aralar düzenli arsa inşa edilen yerlerde tek veya 2 katlı bahçeli mimari açıdan da güzel olan evlerde inşa edilmiştir. 1980’lere gelirken şehrin çevre mahallerinde artan ihtiyaca karşılamak için bu müstakil evler yıkılarak apartman dediğimiz yaklaşık 6 katlı binalar kat karşılığı olarak çoğunlukla yerel mütaahitlerce inşa edilmiştir.

2000’li yıllara girerken dünyada global bir trend olarak mega şehirler inşa edilmesi yolunda bir akım uluslararası uygulama olarak başlatılmıştır. Her şeyin markalaştırıldığı bir dünyada, mekân da markalaştırmaya çalışılarak mekândan gerçek değerinin üzerinde bir kâr sağlamanın yolunun önü açılmıştır. “Marka kentlere marka mekânlar” anlayışı ile gelişen ve zenginleşen orta sınıfın elinde biriken sermaye bir şekilde ellerinden emilmeye başlanmıştır. Burada ana unsur konutun bir yatırım aracına dönüştürülmesidir. İnsanlar önceleri şehrin çevresinde inşa edilen boş arazilerde üretilen mekânlara yönlendirilmiştir. Büyük paralar ödenerek alınan bu mekânlar, zamanla trafik yoğunluğundan dolayı erişilemez olunca, şehrin nispeten merkezinde olan kamuya ait veya dar gelirli insanların yaşadığı mekânların dönüştürülmesine gelmiştir. Bu arada Erzurum’da ki yapı stokunun depreme karşı dayanıksız oluşu ve hayat riski taşıması bu mekânların çok katlı binalarla dönüşmesi için bir fırsat olarak gitikçe büyük sermayenin eline geçen mütaahitler için de bir fırsat oluşturmuştur.

Yeni oluşturulan çok katlı binalar ve rezidanslar, artık Erzurum'da da hayatımıza hızlıca girdi. Bunlar hem taşıdıkları isimler, hem de sundukları imkânlarla bizleri kültürel olarak dönüştürmede en büyük "Truva atları" olacaklardır. Rezidanslar dünyada otel konforu sunan, ev rahatlığı oluşturan geçici konut olarak Batı dünyasında kullanılmaya başlandı. Rezidansları insanlar aileleri ile sürekli kalmak için değil, daha çok iş gezileri veya tatil amacıyla kullanırlar. Ülkemizde bu çok katlı binalar, "rezidanslar" sürekli konut olarak ailece kalacak bir mekân olarak hayatımıza girdi. Bu binalarda sağlanan "havuz", "fitnes" ve hatta son zamanlarda "meditasyon" ve yoga merkezleri ile bize ait olmayan bir dünya inşa edilmeye başlandı.

Bu binalar sağlık açısından da sürdürülebilir bir mekân değildir. Özellikle çok katlı binalarda pencereleri olmayan binalar yapılarak, doğal hava girişi engellenmektedir. Çok katlı binanın beton kütlelerinden çıkan "radon gazı" sağlık açısından büyük problemlidir. Enerji bağımlı olan bu binada oluşacak enerji sıkıntıları ciddi sorunlar çıkararak binaları kullanılmaz hale getirebilir. Özellikle büyük bir afet veya savaş zamanı çıkacak bir enerji krizinde bu binaların her biri bir afet noktasına dönüşebilir, suyun pompalanmadığı, asansörün çalışmadığı bu binalarda yaşamsal imkânlar nasıl sağlanabilir?

Sabit binalarla dinamik insan ömrünün değişik hallerinde çocukluk, yaşlılık, özürlülük gibi durumlar bina-insan ilişkisi sürdürülebilir olmadığından bu binalarda kısa zaman dilimlerinde çok hareketlilik oluşacak ve ekonomik anlamda da büyük kayıplar meydana gelecektir.

Betonun Kutsandığı Kentsel Dönüşüm Alanları

S.Spielberg'in "Dünyalar savaşı" filminin özeti, şehirlerimizde "kentsel dönüşüm"le yaşanan-yaşanacak kaosu anlatmaya yeter sanıyorum: "Ray, iki çocuğuyla beraber hafta sonunu geçirirken gökyüzü birden kararır, fırtına çıkar ve şimşekler çakmaya başlar.

Gökyüzünde tuhaf şeyler olmaktadır. O güne kadar benzeri görülmemiş şeyler olmaya başlar.

Kısa bir süre sonra evinin yakınındaki kavşakta olağandışı bir şey olur. Toprak aniden yarılr ve yeryüzünün derinliklerinden üç bacaklı çok büyük bir savaş makinesi ortaya çıkar ve önüne çıkan görünürdeki her şeyi yakıp yıkmaya, yok etmeye başlar. Bu olay, uzaylıların dünyaya ilk saldırısıdır. Günlük hayatlarını sürdüren insanlar, o andan itibaren bambaşka yaratıklarla karşı karşıyadırlar ve olağanüstü olaylar başlamıştır.

Fotoğraf: İbrahim Demir

Filmin kahramanı Ray çocuklarını alır ve bir an önce bu yaratıkların gazabından kurtulmak için oradan uzaklaşmaya çalışır. Başka çareleri yoktur. Uzaylı istilacı yaratıkların elinden kurtulmaya çalışan binlerce insanla beraber vahşi tabiat şartlarıyla mücadele etmeye başlar. Bütün çabası; iki çocuğunun hayatını kurtarabilmektir. Ancak nereye kaçarlarsa kaçsınlar güvenli bir yer yoktur. Elindeki tek güç; iradesidir.”

Kentsel dönüşüm bu fantastik filmin adeta hayata geçi-rişi gibi. Tek fark; şehirler, insanlar tedricen katledili-yor. Endişeye, yok oluşa yavaş yavaş alıştırılıyor.

Ne yazık ki bu istilâya karşı elimizde karşı çıkacak ira-demiz de yok.

Şehirden kaçmak mı, şehirde kalmak mı tehlikeli veya daha güvenli?

Şehirlerimizde “*kentsel dönüşüm*” denilen aslında “*ransal dönüşüm*”e tahvil edilmiş olan bu uygulama bana bir olayı daha hatırlattı:

Halk şairlerimizden birisi iki gözü kör bir dostuna rastlar. Kör dostu “*Bende dünyayı göreceğ göz kalmadı*” deyince Şair, “*Üzülme*” der, “*zaten dünyanın da bakıla-cak yüzü kalmadı.*”

Bir ‘kıyamet alameti’ şeklinde tezahür eden kentsel dö-nüşüm şehirlerimizin ölümüne vurulan son darbe mi yoksa kentsel dönüşümü afet riskini azaltmak endişe-siyle ülkemizin önüne gelen bir gerçek olarak mı gör-meliyiz?

Kentsel Dönüşümü sağlıklı, sürdürülebilir, yaşanabilir bir şehirleşme için fırsata çevirmek tabii ki en doğru olanıdır. Burada fırsatçılık yapma lüksümüz yoktur. Erzurum, sağlıklı ve güvenli şehirleşme için çok zaman kaybetti. Kaybettiğimiz bu zamanı kazanabileceğimiz, toplumsal barışımıza katkı yapacak, huzur ve güvenli-ğimizi arttıracak, daha estetik ve sosyal donatı alanla-rına sahip yeni şehir için bir imkân olarak bu Kentsel Dönüşümü görmeliyiz.

Kentsel Dönüşüm yasası olan 6306 sayılı “*Afet Riski al-tındaki alanların dönüştürülmesi*” yasası hem parsel bazında, hem de ada veya adalar bazında Kentsel Dö-nüşüme imkân veriyor. Henüz her şeyin başındayız, ihtiyaçlarımızı iyi analiz etmeliyiz. Parsel bazında yapı-lacak değişikliklerle belki binamızı güçlendirmiş ve bir kısım yeni imkânlar bina bazında oluşturmuş olabiliriz. Ancak bizim çocuklarımız, yaşlılarımız ve engelli insanlarımız için de şehri yaşanabilir kılmamız gerekir. Üstelik özel araç kullanımı çok arttığundan bunlara da çözüm bulmamız gerekir. Bu aşama konuttan rant elde etmeden, hem yapıcılar, hem de konut sahipleri olarak vazgeçerek yaşayabileceğimiz huzurlu ve emin mekân-ları inşa etme konusunda özveride bulunmalıyız.

Sivil toplum ve devlet el ele vererek adeta bir “*imece anlayışı*” ile evlerimizi ve yaşadığımız bütün mekânları büyük bir bilgelik içerisinde, gelecek nesillerin de hak-kını düşünen erdemlilikle inşa etmeliyiz. Erzurum’u “*Herkes için şehir*” anlayışı ile “*merhametli bir şehir*” kılmalıyız. “*Düneye saygı, bugüne adalet ve gele-ceğe miras olarak ne bırakıyoruz*” duyarlılığını kaybet-memeliyiz. Kentsel Dönüşümden herkes için yaşanabilir Erzurum çıkarmalıyız.

Geleceğin Erzurum’u daha insanî olmalı, toprağa daha yakın yaşamalı ve havayı teneffüs etmeli, topografya ve coğrafyaya saygılı olmalıdır. Bizimle birlikte diğer can-lıların da şehirde hakkı olduğunu unutmamalıyız. Şe-hirle beraber camilerimizde daha işlevsel, daha estetik bir şehir ve semt cami olarak yeniden zengin sosyal donatı alanları ile birlikte inşa etmeliyiz. Özellikle ka-dınlarımız için camiye erişilebilir ve güvenli kılmalıyız.

Sonuç

Şehirleşmeyi; beton, asfalt ve kat yüksekliğinde gören, *yeşilliği*; orta refüjlere ve parklara hapseden, *ulaşımı*; araç ve trafik endeksli olarak gören, *düşünmeyi*; resmi ideolojinin uyumluluğunda arayan, *liyakati*; hemşehri-lik ve etnik yapıda gören, *zenginliği*; bilgi ve kültürde değil mülk sahipliğinde arayan, *üretimi*; bilgiden ve emekten değil ranttan ve tüketimden ibaret olarak al-gılayan, *başarıyı*; köşe dönmeceilikte ve imtiyazcılıkta arayan, *rekabeti*; iyilikte, güzellikte ve kalitede yarış olarak değil çelme ve çamur atmada gören, *haklı ol-mayı*; adalette değil güçte gören, -tipolojik olarak za-limi alkışlayan ve mazluma hırlayan- *bireyselleşmeyi*; özgürlükte değil bağımlılıkta arayan ve her şeye “*olur*” edasıyla başını sallayan, inanmış gibi yapan ve sorgu-suz bir şekilde sürüye katılan kişilerin veya yöneticile-rin imar politikaları Erzurum’a ne kazandırdıkları ortadadır.

Yapılması gereken tüketim ekonomisine karşı kanaat ekonomisi, yüksek binalara karşı müstakil yapılar, binek araçlarına karşı bisikletli ve raylı sistemler, AVM’lere karşı trafiğe kapalı ve yeşilliği bol sosyal meydanlar; büyük mabet yerine küçük mescidler, her evin altında imar uygulamasının olmazsa olmazı ha-line gelen ve tüketim fetişizmini kutsayan bakkal man-tığına karşı bedestenler, külliyyeler durur iken, insan fitratına aykırı yapılaşmalarının içinde debeleşmenin belediyeçilikle ilgisi olmadığını artık görmemiz gere-kir.

Yoksa H. Lamb’ın söylediği “*şehir ahalisinin mağrur ru-hunu belirten anıtlar*” şeklinde güç sahiplerinin “*Mağ-rur Ruh*” Erzurum’un “*katli*” ile tezahür etmemesi için şehrin genetik tahribatını önleyecek ve geleneksel genetik üretimini sağlaması için yeni bir mimarî idrak ve ahlâka ihtiyaç vardır.

ERZURUM EVLERİNDE "BAŞ ODA"

Hayati KERGET

Sanat tarihçiler ve araştırmacılar, eski Erzurum Evleri ile ilgili şu bilgileri verirler:

"Erzurum evlerinin oluşumunda zengin coğrafya, tarih ve kültürün payı büyüktür. Yaşanan hayat, iklim ve yapı malzemeleri, evlerin tasarımında etkenlerdir. Erzurum evleri, Türk ev mimarisine uygun fakat kendine has özellikleri olan bir konut türü olarak karşımıza çıkar.

Günümüzde mevcut Erzurum evlerinin en eskisi 18.yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Selçuklu ve İlhanlı döneminde inşa edilen eserler içerisinde dinî, askerî ve sosyal yapılar ağırlıkta olmasına karşın, sivil mimarî eserler günümüze ulaşmamıştır. Bu türün örnekleri sadece Osmanlı döneminin son üç yüz yılına aittir. Bugün bunların da durumu içler acısıdır.

Bir iç sofa çevresinde gelişen Erzurum evlerinin önemli mekânını tandır evleri oluşturur. Genelde iki katlı inşa edilen bu evlerin zemin katında sofa, baş oda ve diğer odalar bulunur. Ön cephe kapı, pencere ve köşelerde kesme taşın, diğer kısımlarda moloz taşın kullanıldığı duvarlarda bağlayıcı madde, çamur

harçtır. Tandır evleri genellikle kırlangıç örtülüdür. Odaların tavan ve dolaplarında ahşap süslemeler görülür. (Doç.Dr.Hüseyin Yurttaş)

Doğu Anadolu Bölgesi'nin soğuk iklimi, taş malzemenin bolluğu nedeniyle Erzurum'da apayrı bir ev ve plan tipi ortaya çıkarmıştır.

Diğer bölgelerde açık olan avlu (hayat), burada kapalı olup, zemin kattaki diğer bölümlerin ortak geçiş mekânı durumundadır. Sofanın görevini de avluya bağlı bulunan tandır evi karşılamaktadır.

"Ev", "aşhane" gibi isimlerle anılan tandır evi, sekisi, tandırbaşı'sı kurunu ve örtü tekniğiyle kendine has bir mimarî bütünlük içerisindedir. Evin birinci katında daracık bir sofaya açılan bir veya iki oda bulunur. Bunlardan bir tanesi "baş oda", "ayvan oda" selamlıktır.

Erzurum evi odalarının iç düzenleri: yüklük, gasilhane, sedir, makat gibi unsurları ile Türk evinin bütün özelliklerine sahiptir. (H.Karpuz)

Ben size çocukluğumun geçtiği eski bir Erzurum evini, hayalimde kalan görüntüleri ile aktarmak istiyorum:

Karşına Palandöken'i alıp Murat Paşa Hamamı'nı geçince 150-200 metre ilerde derenin sağ tarafında Bican Sokağı'nın başındaydı anneannemlerin evi.

Orta halli bir esnaf eviydi. Köşelerde kesme taşların, diğer kısımlarda moloz taşların kullanıldığı, çamur harcıyla bağlanmış iki katlı bir evdi. Ön cephede giriş kapısı, sağında bir pencere, ikinci katta dikdörtgen üç penceresiyle sokağa bakardı.

Kapıdan girişte küçük bir avlu, solda tuvalet sağda küçük bir oda... Avludan ikinci bir kapıyla "ev" veya "aşhane" denilen bölüme geçilirdi. Kısa bir koridor. Sağ tarafta kiler ve un ambarı bulunurdu.

Daha sonra mekan tandirevi ile genişlerdi. Sol tarafta taş kurun. Onu erzak dolapları ve küçük büyüklü bakır tencereler, sahanlar ve serpuşların dizildiği işlemeli örtülerle süslü terekler takip ederdi.

Kırlangıç örtüsünün altında, tam köşede kesme taşlardan alınmış olan tandırbaşı. Işığı, kırlangıç örtünün üstündeki baca penceresinden alan aşhane; yemek pişirmek, yemek, dinlenme, erzak depolama ve ev halkının toplandığı çok fonksiyonlu bir mekandır.

Bu ilde en sevilen şey sıcaktır... Tandırbaşı, sıcaklığı özümleyerek insan damarlarına yayan yerdir. Burada her şey doğaldır. Tandırda yanan tezekten geven otuna, demirden ve ahşaptan yapılmış araç gerece kadar...

Güngörmüş, nur yüzlü, hayat okulunun tecrübeleri ile bezenmiş, beli ihramlı önu peştamallı analarımızın tandırda pişirdiği Halil İbrahim bereketli yemeklerin tadını, kokusunu artık bulabiliyor muyuz? Heyhat...

Bu evleri her bölümü ayrı bir gizem, ayrı bir güzellik sergiler.

Orada yaşayan insanlarda stres yoktur. Taş, toprak ve ahşap, vücutlarındaki olanca elektriği alır. Gözleri yoracak, yapay ne bir renk vardır, ne de bir nesne... İnsanda "hiçlik" duygusunu uyandırır.

"Mal da yalan, mülk de yalan. Var biraz da sen oyalan." dercesine süsten, gösterişten uzak bir görünüm sergilerler. Kanaati, tevekkülü çağrıştırırlar. Zira dualarla başlanan işler, dualarla bitirilirdi bu evlerde.

Kilerin hemen üstünden ahşap bir merdivenle ikinci kata çıkılırdı. Küçük bir sofa. Sağda ceviz ağacından yapılmış oymalı, aynalı bir konsol. Solda, içinde yük-lük ve gasilhane bulunan küçük bir oda.

Karşıda üç penceresi ile sokağa bakan "baş oda". Pencere-ler oda zemininden 50-60 cm. yükseklikte. Duvar

kalınlığının 50 cm oluşunu pencerelerin girintisinde anlıyoruz. Adeta birer niş oluşturmuşlar. İçlerinde mevsime uygun saksı çiçekleri...

Odanın sol tarafında duvar boyunca bir makat, üzerinde kök boyanın canlılığını yansıtan bordo rengin hakim olduğu halı ve yastıklar. Yastıkların üzerinde kanaviçe işlemeli kar beyazı örtüler. Üst duvarda bu renklere yakın bir halı asılı.

Soğuğun şiddeti pencerelerde nakışlar oluşturmuşsa, ortada büyükçe bir soba, üzerinde cızırdayan bir su kazanı. Yerde odayı kaplayacak büyüklükte lacivert renkli bir Isparta halısı. Üzerinde çiçekli kumaşlarla kaplı minderler.

Baş odanın tabanı ve tavanı ahşap. Duvarlar, birkaç yılda bir yenilenen alçı ile bembeyaz. Tavanda asılmış bir lüks lambası. Köşe duvarda ise çiviye asılı gaz lambası. Duvarlarda tavana yakın birkaç kiblegâh.

Ve insanlar... Baba, ana, altı oğul, iki kız... Daha sonraları, gelinler torunlar ve ayrı evlere gidiş süreci, dağılışı...

Erzurum evlerinin baş odası; hane halkını bir araya toplayan, sobanın yanı başına kurulan yer sofrasında yemeklerin yendiği, minderlere bağdaş kurularak limonlu kıtlama çayların içildiği ve en önemlisi bitmez, tükenmez keyifli sohbetlerin yapıldığı mekamlardır.

Bu ayvan oda, ev halkından başka komşuluk ilişkilerinin daha sağlam olduğu o dönemlerde sokak ve mahalle insanların da bir araya getirirdi.

Uzun kış gecelerinde hurma tatlısı, kavurga, kuru üzüm ve demli çay ikramında: halk hikayeleri, cenk destanları, Ahmediye ve Muhammediye'lerin okunduğu sosyal bir mekandı baş oda.

Bu odaların yok oluşu, birlikteliğimizi de yok etti. Şimdi bir apartman dairesinde ailenin her ferdi kendi odasıyla baş başa.

Bazen birbirlerini görmedikleri günler bile oluyor..

Ve sevgi kayboluyor, saygı itibarını yitiriyor. Kültür yıpranıyor.

Bu odalarda oturma, kalkma, konuşma, yeme, içme bir adap dahilindeydi. Şimdi her fert kendi odasında özgürce(!) yaşıyor, ama büyüğüne saygı duymadan, küçüğünü sevmeden, komşusundan haberi olmadan...

Rengârenk iftar sofralarının kurulduğu, hatimlerin okunduğu, toplu teravîh namazlarının kılındığı bu odalarda alırdı ilk inanç katrelerini çocuklar.

Evlenen aile fertlerinin nikâhları bu odalarda kıyılır, cenazelerin ardından taziyeler yine bu odalarda kabul edilirdi.

Cumhuriyet Caddesi'nin arka sokaklarını geziyorum. Ayakta kalmayı başarmış birkaç eski ev. Çok azında insan yaşıyor, geri kalanı terkedilmiş. Bunların yanında gücünü yitirip yıkılmış, viran olmuş evler. Bu yıkıntılar içerisinde bile odalarının, tandır başlarının isli duvarlarında o sıcaklığı hissedebiliyorum.

Baş odaların olduğu evleri tekrar geri getiremeyiz. Teknoloji buna izin vermiyor. Betonlaşmayla birlikte insanlar bu evlerden adeta düşmandan kaçarak gibi kaçtılar. Daha iyi, daha rahat yaşamak uğruna.

**AMA SEVGİLERİNİ, HUZURLARINI,
BEREKETLERİNİ O TAŞ VE ÇAMURDAN
YAPILI EVLERDE BIRAKTILAR...**

Bu evlerle birlikte mahallî kültürümüz de ellerimizden kayıp gidiyor. Hiç değilse, bu evler olmasa bile baş odaları yaşatmalıyız.

Birbirine özlem duyan yüreklerin buluşacağı, dertlerini paylaşacağı, bir tatyan, bir uzun hava ile içlerine dolan sıkıntılarını salıverecekleri, halk hikayeleri dinleyebilecekleri ayvan odalar oluşturmalıyız.

Buraları, kültürümüzün genç nesillere aktarılacağı mekanlar haline getirmeliyiz. Yapay nesnelere kuşatılmış şu dünyamızda birkaç saatimizi doğal bir ortamda geçirebilmeliyiz.

Televizyon ve bilgisayarın esaretinde konuşmayı unuttuk.

Sıkıntılarımızı hep içimize attık. Her birimiz, patlamaya hazır birer bomba olduk.

Caddede, sokakta tek başına, düşünceli gezen bireylerin çoğaldığı günümüzde: bu mekanları, bunalım içindeki insanlarımıza psiko-terapi hizmeti veren birimler haline getirmeliyiz.

Bir başımıza yaşar hale geldik. Gördüklerimiz, duyduklarımız, bildiklerimiz bizimle yaşıyor, bizimle yok olacak. Birikimlerimizi aktaramıyoruz. Buna uygun zamanımız yok, mekanımız yok, insanımız yok.

Erzurum'u tanımak isteyenlerin, şehrimizi ve kültürümüzü

bire bir yaşayarak, gerçek bilgiler alabilecekler; üniversitesi ile esnafı ile eşrafı ve sanatçısı ile gönül birliğinin kurulacağı, ruh alış-verişinin sağlanacağı yerlere ihtiyacımız var.

"Baş Odalar" bunları var edecek umarım.

GELENEKSEL ERZURUM EVLERİNDE TANDİREVİ (MUTFAK) MİMARİSİ

Yrd. Doç. Dr. Zerrin KÖŞKLÜ

Tarihi Erzurum evleri iklim, malzeme, ekonomik yapı ve geleneklerin şekillendirdiği özellikleri ile kentin kültürel zenginliği içerisinde önemli bir yere sahiptir (Foto.1-2-3-4). Tek katlı, iki katlı ve çok bölümlü planlanan evlerde belirleyici unsur kapalı avlu ve tandirevinin bulunmasıdır.

Geleneksel Erzurum evleri Türk evinin genel özelliklerini ve iç düzenlemesini yansıtmaya rağmen soğuk ikliminde etkisiyle sofanın yerini zemin katta kapalı avlu ve tandirevi (mutfak) almıştır. Erzurum evlerinin karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkan tandirevine Anadolu'da aşlık, aşevi, aşocağı, aşdamı, aşhane, yerevi, tandirdamı, tokana, tafana ve matbah gibi değişik isimler verilmiştir. Zemin katın en geniş mekanı olarak tasarlanan tandirevi, arsanın durumuna ve sokak cephesine göre arkada, ortada veya ön cephede yer alabilir. Kare veya kareye yakın dikdörtgen planlı tandirevi ve ona bağlı birimler tandırbaşı, küçük ocak, kurun, seki, kilerambar, terekler, tandirevi odaları ve üst örtüsünde

kırlangıç kubbesi ile özel bir tasarım örneği sergiler.¹

Tandirevi aile fertlerini bir araya toplayan ve özellikle ev hanımlarının daha çok zaman geçirdiği, yemek pişirmek, oturmak, dinlenmek ve misafir ağırlamak gibi farklı amaçlarla kullanılan bir mekandır. Erzurum'da sert ve uzun geçen kış ayları tandirevinin çok fonksiyonlu tasarımında önemli bir etken olmuştur.²

Tandirevini Oluşturan Unsurlar

1. Tandırbaşı: Tandırbaşı, tandirevinin bir köşesine yerleştirilmiş, bazen köşenin biçimi ile şekillenen bazende beş kenarlı veya yarı daire planlı düzenlenmiş bir mekandır. Tandirevinin ana zemininden 30-40 cm. yükseklikteki platform genellikle basık bir kemerle tandirevine açılır. Tandırbaşı kemeri iki yanda "çekirge taşı" adı verilen ayaklar üzerine oturur. Kemerin üzeri hafif dışa taşıntılı bir silme şeklindedir. Ocak gaşı (kaşı) denilen bu bölüm üzerine sini, tepsi gibi mutfak eşyalarının konulması sağlanmıştır. Tandırbaşı kemeri ve kaşı ge-

1 Haşim Karpuz, Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri, Ankara, 1993, s.46-47; Hüseyin Yurttaş- Haldun Özkan- Zerrin Köşklü- Vd., Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum, Erzurum, 2008, s.266

2 Haşim Karpuz, "Eski Erzurum Evlerinde Tandirevi", Köz Dergisi, S. 6, Erzurum, 1986, s.49-53

Foto 1. Sultan Melik Mahallesi

Foto 2. Yeğen Ağa Mahallesi

Foto 3. Narmanlı Mah. Hamit Bey Çıkmazı

Foto 4. Yeğen Ağa Mahallesi

nellikle taştan olup, yanı sıra ahşaptan yapılan örnekleri de mevcuttur.³ (Foto.5-6)

Tandırbaşında platformun ortasına evin büyüklüğüne ve ailenin ekonomik durumuna göre bir, iki veya üç tandır yerleştirilmiştir. Tandır, her türlü pişirmenin yapıldığı aynı zamanda ısınma amaçlı kullanılan bir tür basit ocaktır. Tandırın küçük, orta ve büyük olmak üzere çapları değişiktir. Tandırbaşının üzeri yukarıya doğru daralan bir baca şeklindedir. Geçmişte Erzurum'un kültürel yaşamında tandır ve tandırbaşının önemi büyüktür. Tandırdaki pişirilen ekmekler, bu ek-

meklerle yenilen bakır kap ve güveçlerde yapılan lezzetine doyum olmayan yemekler ve soğuk kış günlerinde ailenin etrafında toplandığı bu mekanı unutulmaz kılmaktadır.⁴ (Foto.7)

2.Ocak: Tandırbaşının yanında genellikle tandırbaşı kemeri ile uyum içerisinde duvara bitişik ocak nişidir. Ocak, tandirevinde acele yapılması gereken günlük işler için kullanılmıştır. Ocakların içerisinde tencere veya benzeri kapları koymak için taş kaideleri vardır.⁵ (Foto. 5-6)

Foto 5. Hanağası Evi tandırbaşı ve küçük ocak

Foto 6. Habib Baba Evi (Kütüphanesi) tandırbaşı ve küçük ocak

- 3 Zerrin Köşklü-Şerife Tali, " Geleneksel Erzurum Evlerinde Tandirevi (Mutfak) ve Mimarisi", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, S. 11, Erzurum, 2007, s. 99-100; Emine Karpuz, "Anadolu Türk Mimarisinde Mekan Olarak Mutfak Ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", Osmanlı, C.10, Ankara, 1999, s.462
- 4 Zerrin Köşklü, "Eski Erzurum Mutfağında Tandır: Yapılışı, Kullanımı Ve Doğu Anadolu'daki Yeri Üzerine" Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S.2, Eskişehir, 2005, s.155-177
- 5 Karpuz, 1993, s.48; Köşklü-Tali, 2007, s.100

Foto. 7 Somunoğlu Evi yere gömülü tandırlar

Foto. 8 Habib Baba Evi (Kütüphanesi) kurunu

3.Kurun: Erzurum'da doğal su zenginliği ve sokak aralarında birçok çeşme bulunmasına rağmen, Erzurum evlerinin içinde su tesisatı yoktu. Evlerde günlük kullanılacak suyun depolanması genellikle tandirevinde bulunan kurun adı verilen çok özel bir tasarımla çözümlenmiştir. Kurun, tandirevi (mutfak) giriş kapısının sağ veya sol tarafında, duvara yerleştirilen içi oyularak derinleştirilmiş dikdörtgen formlu taştan su deposu olarak tanımlanabilir. Kurunlar, duvar diplerine yerleştirilen tek parçadan meydana gelen kurunlar ve sokak çeşmelerini anımsatan daha çok konak tipi büyük evlerde görülen sivri bir kemerle cephelendirilmiş kurunlar olmak üzere kendi içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Evi yapan kişinin ekonomik gücü, sosyal statüsü ve geleneksel özellikler değişik tiplerde kurunların ortaya çıkmasında ve önyüz süslemelerinde etkili olmuştur. Kurunların bezemelerinde stilize çiçek, yaprak, dal ve ağaç motifleri, vazodan çıkan çiçek motifleri, rozetler, ibrik motifleri ve çeşitli hayvan figürleri dikkat çekmektedir. Ayrıca ön yüzleri bezemesiz veya basit geometrik şekillerden oluşan kurun örnekleri de bulunmaktadır. Çeşmelerden akan su Erzurum'lu hanımların tandirevindeki kurunlarına sucular (sakalar) tarafından caggıl olarak isimlendirilen su kapları ile taşınırdı. Tandirevinde kuruna doldurulan su tasarruflu kullanılır ve kurunun dolu kalmasına özen gösterilirdi. Suyun temiz kalması için kurunun üzerinde bazıları süslemeli ahşaptan bir kapak bulunurdu. Kurundan suyun alınması önündeki burma (musluk) veya bir tas yardımı ile üstten sağlanırdı. Bu esnada suyun içerisine el batmamasına özellikle dikkat edilirdi. Evlere şehir suyu şebekesi bağlandıktan sonra, kurunlarda toplanan su daha rahat bir şekilde taşınmaksızın bir dönemde böyle kullanılmaya devam etmiştir. Ayrıca bazı Erzurum evlerinde görülen çeşme kurunlara veya bahçe çeşmelerine yer suları hattına bağlı olan kanallardan su getirilmiştir. Yer sularının eski evlerde ikiyüzlü çeşmelerde de kullanıldığı görülmektedir. Bir yüzü evin bahçesine sahiplerine özel akıtılmış, diğer yüzüyle sokağa gelip geçenlerin ve mahalle sakinlerinin faydalanması sağlanmıştır. (Foto. 8-9-10)

4.Terekler: Tandirevinin yan duvarlarında iki veya üç

Foto. 9 Abdülhamit Bey Konağı çeşme kurunu

Foto. 10 Hacı Kazım Bey Evi çeşme kurunu

bölüm halinde düzenlenen terekler ahşaptan yapılmıştır. Her bölüm, genellikle beş sıra raftan oluşur. Dört ve altı sıra raftan oluşan terekler de vardır. Tereklerin alt ve üst kısımları büyük mutfak eşyalarını koymak için yüksek tutulmuştur. Tereklerin dikey ve yatay bölümlenmelerinde basit geometrik veya uzun şeritler halinde stilize çiçek, yaprak ve dal motiflerinden oluşan aplikelere yer verildiği de görülmektedir.⁶ Ahşabın doğal rengiyle yapılan tereklerin sonradan boyanan örnekleri de mevcuttur. (Foto.11)

5.Seki: Tandirevinin bir kenarına yerleştirilmiş, oturlan, yemek yenilen, gerektiğinde yatılan çok fonksiyonlu bir bölümdür. Tandirevlerinde iki türlü seki görülmektedir. Yüksek sekiler merdivenlerle çıkılan önlerinde ahşap korkulukları olan ve bazen de ahşap malzemeli bir duvarla odaya dönüştürülen mekanlardır. Bazı evlerde bu sekilerin altında kilerlere de yer verilmiştir. Yer sekileri tandirevi zemininden 30- 40cm. yükseklikte iki kenarı duvara, iki kenarı da parmaklıklarla tandirevine cephe veren oturma alanlarıdır.⁷ (Foto.12) Bazı sekilerde kahve ocağına yer verilmiştir ki bu alanın misafirleri ağırlamak içinde kullanıldığını görülmektedir.

6.Kiler-Ambar: Geleneksel Erzurum evlerinde çeşitli kıyık yiyeceklerin ve fazla eşyaların saklandığı kiler-ambar tandirevine bitişik ve kapısı tandirevine açılan

6 Karpuz, 1993, s.48; Köşklü-Tali, 2007,s.101

7 Karpuz, 1993, s.48; Köşklü-Tali, 2007,s.101

Foto.11 Hanağası Evi terekler

Foto. 12 Hanağası Evi seki

bir mekandır. Ayrıca tandirevi odalarına çıkılan merdivenlerin alt kısmı da kiler olarak değerlendirilmiştir.⁸

7.Tandirevi Odaları (Harem Odaları): Geleneksel Erzurum evlerinde zemin katta tandirevinin arka cephe, orta kısımda, önde avlunun sağında veya solunda

yer alması avlu ve tandirevi ilişkili odaların yönelişinde etkili olmuştur. Tandirevine açılan odaların sayıları, boyutları, ev sahibinin maddi durumuna, evin planına göre değişiklik göstermektedir.⁹

8.Kırlangıç Örtü: Erzurum evlerinde tandirevinin üzeri kırlangıç örtü (kırlangıç kubbe) ile kapatılmıştır. Kırlangıç örtü ahşap kirişlerin kare alt yapıdan sekizgene dönüştürülen ve bindirmeli bir biçimde yükseltilerek, en son karenin açık bırakıldığı bir örtü şeklindedir. Erzurum'da tandirevlerinin kırlangıç örtüsü genellikle yedi bindirmelidir. Yanı sıra beş ve dokuz bindirmeli örneklerine de rastlanmıştır.¹⁰ (Foto.13-14)

Erzurum evlerinde ailenin bir araya toplandığı tandirevinin prototipini, Orta Asya iklim ve yaşam tarzının oluşturduğu "yerevi" geleneği ile örtüştürmek mümkündür. Bu coğrafyada görülen yerevi geleneği, yurt tipi çadır veya çadır şeklini andıran evler, Anadolu konut ve yapım teknikleri ile bütünleşmiş ve böylece geleneksel Erzurum evlerinde tandirevine uzanan bir

8 Karpuz, 1993, s.48; Köşklü- Tali, 2007,s.101

9 Köşklü- Tali, 2007,s.102

10 Günkut Akın, " Tüteklikli Örtü Geleneği Anadolu Cami Ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü" Vakıflar Dergisi, S. XXII, Ankara, 1991, s.325-326; Günkut Akın, "Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'nun Geleneksel Mimarlığında İki Tarihsel Ev Tipi: Bindirme Kubbeli Ve Tüteklikli Evler" Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut Ve Yerleşme, Habitat II, İstanbul, 1996, s.252-253; Haldun Özkan, "Geleneksel Erzurum Evlerinde Kırlangıç Örtünün Kuruluşu Ve Son Kırlangıç Örtü Ustası Sırrı Alacakanat" Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 28, Erzurum, 2012, s. 19-37

Foto.13 Muhsin Efe Evi kırlangıç örtü

Foto. 14 Hanağası Evi kırlangıç örtü

süreçten geçmiş olmalıdır.¹¹ Tandirevinin Orta Asya ve Anadolu bağlantıları tandır, tandırbaşı ve kırlangıç kubbe üzerinde yoğunlaşırken, mekanın tasarımında da iklim şartları, malzeme, bölgesel koşullar ve geleneklerin son derece etkili olduğu görülmektedir.

Anadolu'daki geleneksel evler içerisinde tandirevi ya da değişik isimlerle anılan mutfaklar Doğu Anadolu evlerinde Erzurum tandirevine benzer çok amaçlı bir kullanım gösterirler. Bölgenin kent ve kırsal konut mimarisinde gözlenen çeşitliliğe rağmen Kars, Ağrı, Iğdır, Erzincan, Bayburt, Malatya, Elazığ, Muş, Bitlis ve Van evlerinde mutfak evin içinde veya dışında avluda, Er-

zurum tandirevinin fonksiyonel özelliğini yansıtır. Erzurum evlerinde tandirevini oluşturan unsurlardan tandırbaşı, yere gömülü tandır, terek ve kırlangıç örtü Doğu Anadolu mutfaklarında da görülebilen ortak özelliklerdendir. Doğu Anadolu Bölgesinin dışında İç Anadolu'da Kayseri, Nevşehir ve Sivas çevresinde Erzurum evlerindeki tandirevi kültürünü hatırlatan benzerlikler de söz konusudur.

Geleneksel Erzurum evlerindeki tandirevinin en yakın benzeri "yerevi" olarak anılan tandirevi, tandırbaşı, kurun, terek-tecir, tekir-ambar ve kırman-kırlangıç örtüsü ile Bayburt evlerinde görülmektedir.¹²

11 Yaşar Çoruhlu, "Hun Sanatı" Türkler, C. 4, Ankara, 2002, s.65-66

12 Hatice Uçar, Bayburt ve Bayburt Evlerinin Mimarlık Tarihindeki Yeri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Erzurum, 1998, s.114-120

ÇEHRELER ALBÜMÜ-2

Rubailer

Tacettin ŞİMŞEK

Göç, Göç Oldu

Bir gün yücelerden
“hani yaylam” der de
“Seyreyle güzel”le katlanır
her derde
Basmıştı kadem
“dün gece yâr hanesi”ne
Göçler yola girdi
Raci Alkır nerde

bugünün ‘Köroğlu’su

Destan yazabilmekti
onun tek hedefi;
Aşk, incisi olmuştu;
muhabbet, sedefi.
Anlat bana Çerkezoğlu kimdir
dersen
Derler ki,
Köroğlu’nun hakikî halefi.

Aşık Ali Rahmanî

Kalbinde çiçeklendi
güzel doğru iyi;
Saklar mı zaman
böyle yiğit bir kişiyi?
Türk milleti öpsün
duru bir sevgiyle
Altın yüreğinden
Ali Rahmanî'yi.
(ö. 25.10.1993)

Bestelerle

Haydar Telhüner için
Bir ses düşürürsün çağa
bir devrim olur
Şehrin notalarla süslenir
şehrim olur
Sen beste yaparsan
'Ay doğar pencereden'
Sen beste yaparsan
'Geceler yârim ol'ur

Kemertaş

Her türkü
keder nakışlı destan söyler
Efkâr damıtır
hüzniime ferman söyler
Âşıksa dadaş
kalbi Mükerrerem'se eğer
Coşkuyla gelir meclise
tatyân söyler

YAZININ İHTİŞAMI: Celi Yazılar

Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN

Cami, çeşme, mezartaşı, mimârî eserler ve büyük levhalardaki istifli yazıların nasıl yazıldığını çoğumuz düşünmüştür. Hele caminin merkez kubbesindeki yazının oraya nasıl yazıldığını, nakşedildiğini merak etmişizdir. Yazımızda bu konuyu izâh etmeye çalışacağız. Hat san'atı istilâhında bu çeşit yazılara “**celî yazı**” denir.

İri, açık, âşikâr mânâlarına gelen celi, hat san'atında, bir yazı meşkedilirken kullanılan meşk kaleminden daha geniş bir kalemle yazılan iri şekline denir. Celi yazı yazan hattatlara *celî-nüvis* (celî yazan) denir. İbn Nedim Velid b. Abdulmelik zamanında Mescid-i Nebî'nin kible duvarına celi hatla “Şems” sûresini yazan Hâlid'in ilk celi-nüvis olduğunu kaydeder.

Foto: 1 Celi sülüs âyet (Nisa suresi: 146),
Hat: Mehmed Özçay

Celî yazılar, yazılacak yerin yüksekliğine ve mekânın ölçüsüne göre hazırlanır. Harflerin incelik ve kalınlıkları, harf aralıkları, bünyeleri mesâfe ve mekâna göre hesaplanır. *Câmî kubbe ve kuşak yazıları, lafzatullâh, İsm-i Nebî, Çihâr-ı Yâr-ı Güzîn isimleri, büyük kıt'alar, celi istifler, kitâbeler* yukarıda sayılan hususlar dikkate alınarak önce yazı kalıpları hazırlanır. Hat-tatlar kalıp yazıları mukavim beyaz kâğıtlar (*yazının durumuna göre karamela kâğıdı gibi şeffâf kâğıtlar da kullanılır*) üzerine sulu siyah mürekkeple veya koyu renkli zeminlere zırnık mürekkebi ile yazılarak tashîh edilir. Elle yazılamayacak kadar iri olanlar, önce küçük eb'adda yazılar daha satranç usûlü ile veya günümüzde olduğu gibi fotokopi makineleri vasıtasıyla istenilen ölçüde büyütülür.

Elde edilen kalıp, cami *kuşak yazısı, kitâbe* veya *me-zartaşı* için kullanılacaksa iğnelenerek, yazı zemine silkilir. İğneleme işi şöyle yapılır: kalıp olarak hazırlanan yazının altına bir veya birkaç kâğıtla beraber ıhlamur ağacından (*yumuşak olduğu için*) bir tahta üzerine ya da artık günümüzde iyice sıkı dokulu styropor köpük tespit edilir. Sonra boncuk iğnesi ile harf ve işâretlerin iç ve dış kenarından veya tam üzerinden dik olarak sıkça iğnelenir. Üstteki yazılı kâğıda *üst kalıp*, altta iğnelenen diğer kâğıtlara da *alt kalıp* denilir.

Alt kalıplardan biri, yazı yazılacak zemin üzerine tutturulur. Kömür tozu doldurulmuş bir kese (*tercihan söğüt ağacı kömürü tozu*) iğne delikleri üzerinde gezdirilir. Böylece yazı, siyah noktalar hâlinde yazılacak zemine tesbit edilmiş olur. Buna "**yazı silkelemek**" denilir. Şayet yazı siyah, ördek başı yeşili, lâcivert, fes rengi v.b. koyu renkli bir zemin üzerine tatbik edilecek ise, kömür tozu yerine tebeşir tozu kullanılır. Daha

sonra yazı kalem kalınlığında ise, asıl kalıbın yazıldığı kalemle yazılır. Büyük ise tarama ucu (*fırça da olabilir*) ile hatlar tahrirlendikten (*kontur çekme*) sonra içi altın veya farklı boylarla doldurulur. Bazen de zemin rengi yazının iç rengi olarak bırakılır ve dıştan yani harfîn veya *tezyînî işâretlerin* etrafı boyanarak yazı ve süsleme motifleri nakşedilmiş olur.

Camilerdeki *kuşak yazuları, kubbe yazuları, çihâr-ı yâr takımları, me-zartaşı, mimârî eserlerin kitâbeleri* (cami, çeşme, resmî binalar, hanlar, hamamlar, köprüler v.b.) yukarıda izâh etmeye çalıştığımız usûllerle yazılır ve nakşedilir.

Burada celî yazıların yazılmasında farklı olarak zamanımızda hattatların bazılarının kullandığı bir usûlden daha bahsetmek istiyorum ki, o da "**ışıklı masa usûlü**"dür. Önceden kalıbı hazırlanan yazılar, yazılacak kâğıdın arkasına kâğıt bantla uygun bir şekilde tesbit edilir. Daha sonra kalıbın aynı kalemiyle mürekkeple yazılır. Koyu bir zemine altına yazılacaksa, önce zemine beyaz karbon kâğıtla çizilerek geçirilir ve fırça ile içi doldurulur. Ya da altın fırça yardımıyla kalemin arkasına konularak yazılır.

Her yazının celîsi yazılabilirse de, daha çok, *sülüs, ta'lik, divânî* yazıların celîsi yazılır. Sülüs yazı 2.5–3 mm genişliğindeki bir kalemlle yazıldığına göre bu ölçünün üzerindeki bir kalınlıkta yazılan yazıya **celî-sülüs** denir. Celî yazıda harfler aynı olmakla beraber bazı detaylar vardır. Meselâ; sülüs "elif" daha inhinalı (*kıvrımlı*) olmakla beraber, celî de düzumsüdür. Celî-sülüs levha yazımında, mimârî eserlerin kitâbelerinde, duvarlarında ve kubbelerde kullanılmaktadır. Hattatlar diğer yazıların celîsine oranla celî-sülüsü daha çok kullanmışlardır. Çoğu zaman celî-sülüs karşılığında sadece celî kullanılmıştır.

Foto: 2 Celi sülüs "Ali ra." Hat: Hasan Çelebi

Foto: 3 Celî sülüs âyet (Âli İmrân suresi: 193), Hat: Hasan Çelebi

Ta'lik yazıda da kalem kalınlığı 2.5–3 mm'dir. Bundan sonraki kalınlıklar celî-ta'lik adını alır. Celî-ta'likle ta'lik arasında birkaç noktada fark vardır. Celîde elifler ve çanaklı harfler yarım nokta fazla uzun ve geniş yazılır.

Tamamen Osmanlı hattatları tarafından keşfedilen celî dîvânî, dîvânînin celîsi manasına geliyorsa da ikisi arasında fark vardır. Celî dîvânî, dîvânîye nispetle daha geniş bir kalemle yazılır. Harfleri daha süslüdür ve istifli yazılır.

Harfler sülüsteki gibi birbirini keser. Kompozisyon icâbı satırda boşluk bırakılmamasına dikkat edilir. Harf bünyeleri daha girifttir. Aklâm-ı sitte'de kullanılan tezyîni işaretler bu yazıda da kullanılır.

Cami, çeşme, mezar taşı, mimârî eserler ve büyük levhalardaki istifli yazıların nasıl yazıldığını çoğu-

muz düşünmüşüzdür. Hele caminin merkez kubbesindeki yazının oraya nasıl yazıldığını, nakşedildiğini merak etmişizdir. Yazımızda bu konuyu izâh etmeye çalışacağız. Hat san'atı ıstılahında bu çeşit yazılara "celî yazı" denir.

İri, açık, âşikâr mânâlarına gelen celî, hat san'atında, bir yazının meşkedilirken kullanılan meşk kaleminden daha geniş bir kalemle yazılan iri şekline denir. Celî yazı yazan hattatlara celî-nüvis (*celî yazan*) denir. İbn Nedim, Velîd b. Abdulmelik zamanında Mescid-i Nebî'nin kible duvarına celî hatla "Şems" sûresini yazan Hâlid'in ilk celî-nüvis olduğunu kaydeder.

Celî yazılar, yazılacak yerin yüksekliğine ve mekânın ölçüsüne göre hazırlanır. Harflerin incelik ve kalınlıkları, harf aralıkları, bünyeleri mesâfe ve mekâ-

Foto: 4 Celî sülüs müsenna “Ya Sabûr”, Hat: Yusuf Bilen

na göre hesaplanır. Câmî kubbe ve kuşak yazıları, lafzatullâh, ism-i Nebî, Çihâr-ı Yâr-ı Güzîn isimleri, büyük kıt’alar, celî istifler, kitâbeler yukarıda sayılan hususlar dikkate alınarak önce yazı kalıpları hazırlanır. Hattatlar kalıp yazıları mukavim beyaz kâğıtlar (*yazının durumuna göre karamela kâğıdı gibi şeffaf kâğıtlar da kullanılır*) üzerine sulu siyah mürekkeple veya koyu renkli zeminlere zırnık mürekkebi ile yazılarak tashîh edilir. Elle yazılamayacak kadar iri olanlar, önce küçük ebatta yazılır, satranç usûlü ile veya günümüzde olduğu gibi fotokopi makineleri vâsıtasıyla istenilen ölçüde büyütülür.

Elde edilen kalıp, cami kuşak yazısı, kitâbe veya mezar taşı için kullanılacaksa iğnelenerek, yazı zemine silkilir. İğneleme işi şöyle yapılır: kalıp olarak hazırlanan yazının altına bir veya birkaç kâğıtla beraber ıhlamur ağacından (yumuşak olduğu için) bir tahta üzeri-

ne ya da artık günümüzde iyice sıkı dokulu styropor köpüğe tespit edilir. Sonra boncuk iğnesi ile harf ve işaretlerin iç ve dış kenarından veya tam üzerinden dik olarak sıkça iğnelenir. Üstteki yazılı kâğıda üst kalıp, altta iğnelenen diğer kâğıtlara da alt kalıp denilir.

Alt kalıplardan biri, yazı yazılacak zemin üzerine tutturulur. Kömür tozu doldurulmuş bir kese (*tercihen söğüt ağacı kömürü tozu*) iğne delikleri üzerinde gezdirilir. Böylece yazı, siyah noktalar hâlinde yazılacak zemine tespit edilmiş olur. Buna “yazı silkelemek” denilir. Şayet yazı siyah, ördekbaşı yeşili, lâcivert, fes rengi v.b. koyu renkli bir zemin üzerine tatbik edilecek ise, kömür tozu yerine tebeşir tozu kullanılır. Daha sonra yazı kalem kalınlığında ise, asıl kalıbın yazıldığı kalemlerle yazılır. Büyük ise tarama ucu (*fırça da olabilir*) ile hatlar tahrîrlendikten (*kontur çekme*) sonra içi altın veya farklı boylarla doldurulur. Bazen de zemin

Foto: 5 Celî talik “Huve’s-semiu’l-alîm”, Hat: Sami Efendi (ö: 1912)

renği yazının iç rengi olarak bırakılır ve dıştan yani harfin veya tezyînî işaretlerin etrafı boyanarak yazı ve süsleme motifleri nakşedilmiş olur.

Camilerdeki kuşak yazıları, kubbe yazıları, çihâr-ı yâr takımları, mezar taşı, mimârî eserlerin kitâbeleri (cami, çeşme, resmî binalar, hanlar, hamamlar, köprüler v.b.) yukarıda îzâh etmeye çalıştığımız usûllerle yazılır ve nakşedilir.

Burada celî yazıların yazılmasında farklı olarak zamanımızda hattatların bazılarının kullandığı bir usûlden daha bahsetmek istiyorum ki, o da “ışıklı masa usûlü”dür. Önceden kalıbı hazırlanan yazılar, yazılacak kâğıdın arkasına kâğıt bantla uygun bir şekilde tespit edilir. Daha sonra kalıbın aynı kalemle mürekkeple yazılır. Koyu bir zemine altınla yazıla-

caksa, önce zemîne beyaz karbon kâğıtla çizilerek geçirilir ve fırça ile içi doldurulur. Ya da altın fırça yardımıyla kalemin arkasına konularak yazılır.

Her yazının celîsi yazılabilirse de, sülüs, ta’lik, dîvânî yazıların celîsi daha çok yazılır. Sülüs yazı 2.5–3 mm genişliğindeki bir kalemlle yazıldığına göre bu ölçünün üzerindeki bir kalınlıkta yazılan yazıya celî-sülüs denir. Celî yazıda harfler aynı olmakla beraber bazı detaylar vardır. Meselâ; sülüs yazıda “elif” daha inhinâlı (kivrımlı) olmakla beraber, celî de düzümüdür. Celî-sülüs levha yazımında, mimârî eserlerin kitâbelerinde, duvarlarında ve kubbelerde kullanılmaktadır. Hattatlar diğer yazıların celîsine oranla celî-sülüsü daha çok kullanmışlardır. Çoğu zaman celî-sülüs karşılığında sadece celî kullanılmıştır.

Foto: 6 Celî sülüs “Kelime-i Tevhid”, Hat: Sami Efendi (ö: 1912)

Foto: 7 Celî dîvânî âyet (Rûm suresi: 17), Hat: Mehmed Özçay

Ta'lik yazıda da kalem kalınlığı 2.5–3 mm'dir. Bundan sonraki kalınlıklar celî-ta'lik adını alır. Celî-ta'likle ta'lik arasında birkaç noktada fark vardır. Celîde elifler ve çanaklı harfler yarım nokta daha uzun ve geniş yazılır.

Tamamen Osmanlı hattatları tarafından keşfedilen celî dîvânî, dîvânînin celîsi manasına geliyorsa da ikisi arasında fark vardır. Celî dîvânî, dîvânîye nispetle daha geniş bir kalemle yazılır. Harfleri daha süslüdür ve istifli yazılır. Harfler sülüsteki gibi birbirini keser.

Kompozisyon îcâbı satırda boşluk bırakılmamasına dikkat edilir. Harf bünyeleri daha girifttir. Aklâm-ı site'de kullanılan tezyîni işâretler bu yazıda da kullanılır. Önceleri resmî yazışmalarda kullanılmıştır. Harfler ve kelimeler arasında kalan boşluklar süs işâretleri ve

küçük noktalarla doldurulur. Bu özelliği ile harf veya kelime ilâvesi hemen hissedileceği için resmî yazılarda emniyet temin edilmiştir.

KAYNAKLAR

Alparslan, Ali. **Osmanlı Hat Sanatı Tarihi**, İstanbul, 1999.

Çetin, Nihad M. "İslâm Hat San'atının doğuşu ve Gelişmesi", **İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı**, IRCICA, İstanbul, 1992.

Serin, Muhittin. **Hat Sanatı ve meşhur Hattatlar**, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, 1999.

**DOĞU ANADOLU
ARKEOLOJİSİNİ
AYDINLATAN
HÖYÜKLER;
KARAZ, PULUR VE
GÜZELOVA:**

**KARAZ KÜLTÜRÜNÜN
ORTAYA ÇIKIŞ HİKÂYESİ**

Doç. Dr. Mehmet IŞIKLI

Geçtiğimiz ay 92. yıl dönümünü kutladığımız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün tarih ve arkeoloji bilimlerine verdiği önem hepimizin bildiği bir gerçektir. Millet olmanın temel özelliklerinden biri olan ortak geçmiş ve tarih bilinci olgusu da bu dönemde arkeolojiye ve arkeolojik kazılara verilen önemin bir diğer nedenidir. Kuruluşundan yaklaşık 10 yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk Tarih Kurumu vasıtası ile ülkemiz topraklarında arkeolojik kazı çalışmalarına başlar. Anadolu topraklarında yaşamış kültür ve uygarlıkları benimseme ve onlardan ortak bir “Anadolu Kültürü” yaratma ve millet olma bilinci dönemin sosyal ve kültürel politikalarında temel unsudur. Bu

projelerde lokomotif görevini Atatürk'ün bizzat kuruluşunda etkin rol aldığı 1930 yılında kurulmuş olan Türk Tarih Kurumu üstlenir. Bu kurum ülkemizin farklı bölgelerinde kazılara başlar. İlk etap kazıları başkent Ankara civarında yapılır ve Hitit-Hatti kültürleri o dönemde bilinen ismi ile “Eti Medeniyeti” üzerine yoğunlaşılır. Aynı zamanda yurt dışına arkeoloji eğitimi almaları için gençler gönderilirken yurt dışından da önemli bilim insanları getirtilerek arkeoloji eğitiminin ülkemizde şekillenmesinde ve kurumsallaşmasında önemli görevler üstlenirler. Eğitimlerini tamamlayıp dönen genç araştırmacılar ileride ülkemiz arkeolojisini şekillendirecek en önemli kişiler olacaktır.

Bu çerçevede ülkemizin doğusunda da ilk arkeolojik kazılar başlatılır. Bu kazılar için öncelikle tercih edilen yöre Erzurum'dur. Kafkasya – İran ve Karadeniz bölgeleri arasındaki özel stratejik konumu nedeniyle her dönemde kültürlerin ve insan topluluklarının geçiş güzergâhı olması o dönemde de çalışmaların bu topraklarda başlatılmasında etkili neden olmuş olmalıdır. Bu kazılar 1940 ve 1960'lı yılların başlarında gerçekleştirilir. Bu kazıların en erkeni 1942 yazının Temmuz ayında o dönemdeki ismi Karaz bu günkü ismi Kahramanlar olan köyle iç içe olan höyükte gerçekleştirilir. Karaz Höyük Erzurum'un 16 km. kuzeybatısında, 200 m. çapında 16 m. yüksekliğinde orta büyüklükte bir höyüktür. (Resim.1 ve 2) Bu ilk çalışma, bölgenin arkeolojik potansiyelini anlamaya yönelik olarak sondaj şeklinde ve bir hafta süren kısa bir ön çalışmadır. Bu sondaj çalışmaları beklentilerle paralel sonuçlar ortaya koymuş olmalı ki 1944 yılında yine Karaz Höyüğünde daha uzun süreli ve geniş çaplı kazı çalışmaları gerçekleştirilir.

Bu çalışmalar Temmuz-Ekim ayları arasında yaklaşık 4 ay devam eder. Bu en erken kazıları Türk Tarih Kurumu adına o dönemde kurumun başındaki kişi de olan, ünlü Türk Halk Bilimi uzmanı (Etnograf) ve Filolog Hamit Zübeyr Koşay yürütmüştür. Karaz kazıları Anadolu arkeolojisi ve kültür tarihi açısından çok çarpıcı sonuçlar ortaya koyar ki onlara sonuç kısmında daha detaylı değineceğiz.

Karaz höyük çalışmalarını takip eden 1950'li yıllarda Erzurum topraklarında arkeolojik araştırmalar durma noktasındadır. Bu dönem dünya genelinde de II. Dünya Savaşı sonrası olduğu için büyük sıkıntıların yaşandığı bir dönemdir. 1960'lı yıllarda Türk Tarih Kurumu tarafından bölgede iki yeni proje başlatılır. Yaklaşık 15 yıl sonra Erzurum yöresinde arkeolojik kazılar tekrar başlar Karaz kazılarından sonra Erzurum Ovası'nda kazısı yapılan ikinci höyük Pulur Höyüğüdür. 1960 yazında iki ay devam eden Pulur Höyüğü kazılarını yine Türk Tarih Ku-

Resim.1: Kura-Aras veya Karaz Kültürü'nün Yayılım Alanını Gösteren Yakınoğu Haritası

rumu adına H.Z. Koşay yürütür. Bu projede Koşay'ın yanında Avusturyalı Assurolog Harman Vary de yer alır. Koşay-Vary ikilisi Pulur'dan sonra Güzelova'da da birlikte çalışacaklardır. **(Resim.5)** Pulur Höyüğü de, Erzurum'un yaklaşık 16 km. batısında, Aziziye (Ilica) ilçesi sınırları içerisinde kalan bu günkü ismi Ömer-tepe olan köy ile iç içedir. 17 metre yüksekliği 250x150 metre boyutları ile Pulur Höyüğü de orta ölçekli bir höyüktür. Karaz Höyük kazıları gibi Pulur Höyükte yürütülen kazılar da bölge ve Yakınoğu arkeolojisi ve tarih öncesi için bir dizi çok önemli sonuç ortaya koymuştur. **(Resim.1 ve 2)**

Koşay başkanlığında Türk Tarih Kurumu'nun Erzurum Ovası'ndaki kazı projelerinin sonuncusu 1961 yılında gerçekleştirilir. Pulur çalışmalarını izleyen bu kazı çalışması Erzurum ilinin yaklaşık 15 km. kuzey-doğusunda, Dumlu ilçesi sınırları içerisinde kalan Güzelova Höyüğünde gerçekleştirilir. Höyük bu günkü ismi Tufanç olan köy ile iç içedir. **(Resim.1 ve 2)** Güzelova'daki kazılar da ilk iki proje gibi çok kısa süreli kazılardır 1961 yazının Ağustos ve Eylül aylarında gerçekleştirilir. Güzelova'da yürütülen kazılar da Karaz ve Pulur'dakiler gibi çok önemli sonuçlar ortaya koyar.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dağlık, iklim ve çevre koşulları açısından zorlu Doğu Anadolu topraklarındaki ilk arkeolojik projeleri olan Karaz, Pulur ve Güzelova höyükleri gerçekleştirildikleri dönem koşulları göz önüne alındığında takdire şayan ve olağan üstü projelerdir. Günümüzde dahi arkeolojik projelerin gerçekleştirilmesindeki zorluklar dikkate alındığında bu durum daha net anlaşılacaktır. Ülke topraklarının her bir noktasındaki kültürel ve arkeolojik değerlere önem verme ve onları sahiplenme durumu da ayrıca takdir edilmesi gereken bir durumdur. Aynı zamanda bu üç kazının yayınları kısa süre içerisinde yapılarak bilim dünyası ile paylaşılmıştır. Bu yayınlarla ilgili önemli bir ayrıntı bunların Türk Tarih Kurumu ve o dönemde henüz yeni kurulmuş olan Atatürk Üniversitesinin ortak yayınları olmasıdır. O tarihlerde henüz bünyesinde arkeoloji bölümü dahi bulunmayan Atatürk Üniversite'nin bu tür bir proje imza atmış olması sahip olduğu geniş ve derin vizyonun açık bir göstergesidir. **(Resim.5)**

Bölgemizin ve ülkemizin en erken arkeolojik kazıları olma özelliğine de sahip bu üç kazı Yakınoğu ve Anadolu arkeolojisi açısından çok önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Bunların başında bu günkü politik sınırları aşan çok büyük bir kültürel birlikteliğin ülkemizdeki varlığının ilk kez bu kazılarla kanıtlanmış olması gelmektedir. Bu kazıların başladığı yıllarda Güney Kafkasya'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yönetimindeki topraklarda da arkeolojik kazılar yapılmaktaydı. Bu kazılardan elde edilen veri-

Resim.2: Karaz, Pulur ve Güzelova Höyüklerinin Bugünkü Durumu

ler Marksist Arkeoloji çerçevesinde değerlendirilerek Rusya'nın bölgeye yönelik politikalarına hizmet edecek teorilerinin geliştirilmesine olanak sağlamaktaydı. Bu çalışmalar kapsamında 1940 yılında ünlü Rus arkeolog Boris Kuftin Gürcistan'ın orta kesimindeki dağlık bir bölgede yer alan ve arkeoloji dünyasında oldukça iyi bilinen Trialeti kurganlarında kazılar yürütmekteydi. Kuftin bu kazılar sırasında Kafkasya bölgesi için yeni bir kültürün varlığını keşfeder. Günümüz-

Resim.3: Karaz, Pulur ve Güzelova Höyüklerinden Ele Geçen Hayvan Betimli Taşınabilir Ocaklar (Işıklı vd. 2010)

den yaklaşık 6500 yıl önce yaşanmış olan Erken Tunç Çağları sürecine tarihlendirilen bu kültür öncelikle koyu parlak renkli seramiği ile ayırt edilmektedir. Aslında bu kültürün izlerini on yıl kadar önce İsrail ve Kafkaslardaki başka kazılarda fark eden bilim adamları olsa da bunu ilk kez tanımlayan kişi Kuftin olmuştur. Kuftin bu kültüre Kafkasya'ya hayat veren Kura ve Aras nehirlerinden hareketle "Kura-Aras Kültürü" adını verir. Bu isim o tarihten sonra arkeolog ve tarihçiler arasında yaygın kullanım görür.

Kuftin'in bu kültürü tanımlamasından birkaç yıl sonra Koşay Karaz Höyük'teki kazıları gerçekleştirir ve bu kültürün ülkemiz topraklarında da izlerinin var olduğunu bu kazı ile kanıtlar. Koşay kültürün ilk izlerini tespit ettiği Karaz Höyüğünden hareketle kültüre "Karaz Kültürü" adını vermeyi tercih eder. Bu isim özellikle Türk arkeologlar arasında daha yaygın bir kullanım görür. Kültüre dair çarpıcı izler Karaz dışında Koşay'ın bölgedeki diğer iki kazısı olan Pulur ve Güzelova höyüklerinde de gözlenir. Bu süreci izleyen dönemde Fırat Nehri üzerinde yapılacak olan bir dizi baraj projesi kapsamında yapılan kurtarma kazılarında da bu kültürün izleri tespit edilir ve bu yörede de kültüre "Karaz Kültürü" denir.

Erzurum yöresinin kültürü olan Karaz veya diğer ismi ile Kura-Aras Kültürü'ne dair bilgilerimiz 1940'lı ve 1960'lı yıllarda son derece sınırlıydı. Fakat bu gün bilgilerimiz yeterli olmasa da oldukça fazladır. Kafkas dağlarından Doğu Akdeniz kıyılarına, Hazar kıyılarında Orta Anadolu düzlüklerine değin yayılım bulan bu kültür bin yıldan daha fazla ayakta kalmayı başarmış büyük bir kültürdür. (Resim.1) Bu kültürün halkları daha çok hayvancılıkla geçinen sınırlı da olsa tarım yapan ve orta ölçekli köylerde yaşayan gruplardı. Aşiret veya beylik şeklinde örgütlenmiş olan bu gruplar buldukları bölge koşullarına ve yaptıkları

Resim. 4: Karaz, Pulur ve Güzelova Höyüklerindeki Kazılarda Bulunan Spiral Bezemeli Seramik Örnekleri (Işıklı vd. 2010)

hayvancılığa bağlı olarak yerleşik ve hareket halinde olabilmekteydiler. Küçük ve orta ölçekli köy tipinde yerleşimler kuran bu halkların taş temelli, kerpiç veya çamur-dal örgü duvarları olan evleri 1 veya 2 odalıydı. Evlerin planı kare, dikdörtgen veya yuvarlak olabilmekteydi. Evlerin içinde depolama çukurları sekiler ve ocaklar-fırınlar bulunmaktaydı. Bu ocaklar evlerin ortasında sabit veya hareket halindeki gruplar için taşınabilir olarak tasarlanmıştı. (Resim.3) Karaz halkları bu ocaklara özel veya inançla ilgili anlamlar yüklemiş olmalı. Nitekim bu ocakların bazıları çok özenli işçilik sıra dışı formlar göstermektedir. Bu halkların inanç sisteminde hayvancılığın ve hayvanların özel bir yeri olmalı ki ocakların bazıları hayvan betimleri ile süslenmiştir. (Resim.3)

Ayrıca pişmiş topraktan küçük hayvan figürünleri de bol miktarda kazılardan ele geçmektedir. Karaz seramiği olarak bilinen bu kültürün halklarının ürettiği seramik siyah-kırmızı, kahverengi ve gri renklerde olabilmekteydi Bu seramik parlak koyu dış yüzeyi, özenli bezemeleri ile hemen ayırt edilmektedir. (Resim.4)

Karaz, Pulur ve Güzelova höyükleri sadece Karaz Kültürü'ne dair çarpıcı veriler ortaya koymakla kalmamış Erzurum yöresinin bu kültürden önce veya sonraki süreçlerine dair de önemli bilgiler ve veriler sunmuştur. Her üç yerleşimin verileri Erzurum Ovası'nda yerleşik yaşamın Arkeolojide Geç Kalkolitik Çağ olarak tanımlanan günümüzden yaklaşık yedi bin yıl önce başladığını göstermiştir. Hatta 2001 yılında Pulur Höyükte tekrar yapılan sondaj çalışması bu tarihi birkaç yüz yıl daha erkene çekerek Erzurum için yerleşim tarihinin M.Ö. 4200 lerde başladığını ortaya koymuştur. Uzunca bir süre Karaz Kültürü'nün etkisi altında kalan Erzurum ve civarındaki topraklar daha sonraki süreçte de farklı kültürel oluşumlarla tanışır. Bu kültürel oluşumun halkları birçok açıdan Karaz halkları ile benzer sosyo-politik, ekonomik ve kültürel

yapılanmaya sahiplerdi. Bu süreçlerin arkeolojik kanıtları da Karaz, Pulur ve Güzelova kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Bu süreç Demir Çağ dediğimiz günümüzden yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce yaşanan dönemde Doğu Anadolu Bölgesi'nin ilk merkezi devleti olan Urartu'ya değin devam eder. Van bölgesi merkezli Urartu Devleti'nin Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İranda hüküm sürdüğü dönemlerde ise Erzurum merkezli topraklarda biraz daha küçük ölçekli beylik ve krallıkların (*Di-auehi Krallığı* gibi) var olduğunu biliyoruz. Birkaç yüz yıl süren bu krallıklar döneminden sonra tüm Anadolu ile birlikte Erzurum bölgesi de İran merkezli büyük Pers (*Akhamenid*) Hanedanlığı'nın etkisi altına girecektir. Ana hatlarıyla ortaya koyduğumuz kısa Erzurum Tarihinin tüm ayrıntılarını da öncelikle bu erken kazılardan öğreniyoruz. Görüldüğü gibi Doğu Anadolu'nun ve Erzurum yöresinin ilk kazıları olan Karaz, Pulur ve Güzelova kazıları sadece Anadolu ve Yakınoğu arkeolojisinin belirli dönemlerini aydınlatmakla kalmamış aynı zamanda buldukları toprakların da tarihinin yazılabilmesine olanak sağlamışlardır. Ama yine de bu üç erken kazının en önemli özelliği Karaz (Kura-Aras) Kültürü'nün Anadolu ve Erzurum topraklarındaki varlığını kanıtlamak olmuştur.

Yakınoğu ve Anadolu Arkeolojisi'nin zamansal ve coğrafi açıdan en büyük kültürel birlikteliklerinden biri olan Kura-Aras Kültürü veya Karaz Kültürü'nün yayılım bulduğu coğrafyaya baktığımızda Erzurum ve civarındaki topraklar merkezi bir konuma sahiptir. Kültürün yayılım bulduğu coğrafya içerisinde Türkiye, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, İran, Suriye, Filistin ve İsrail gibi 10 modern devletin toprakları bulunmaktadır. (Resim.1) Günümüz politik sınırlarını aşan bu büyük kültürel birliktelik, bu günkü politik koşullar dikkate alındığında Yakınoğu'nun ve Orta Asya'nın en problemlili topraklarında yayılım bulmaktadır. Arkeoloji ve Tarih bilimlerinin dönemin politik koşullarında rahatlıkla kullanılabilen bilimler olduğu dikkate alınır bu topraklar üzerindeki kültürel, tarihi ve arkeolojik değerlere sahip çıkmak ülke topraklarına sahip çıkmakla aynı anlama gelmektedir. Bu perspektiften hareketle Kafkasya, Mezopotamya ve İran gibi özel topraklar arasında kalan Doğu Anadolu Bölgesi ve Erzurum Böl-

Resim.5: Pulur Kazısından Görüntüler ve Pulur Kazısı Kitabının Kapağı

gesi'nde (ki kültürün önemli yayılım alanlarıdır) arkeolojik kazılara öncelik verilen kültürel projelerin kesintisiz devam etmesi elzemdir. Ne yazık ki bu gün karşı karşıya olduğumuz tabloda kültüre yönelik ilgi ve kültürün yayıldığı topraklardaki araştırmalar özlenen seviyenin çok altındadır. Yakın geleceğin bunun değişeceği bir süreç olması en büyük temenni ve beklentimizdir.

Daha Fazla Bilgi için Kaynakça

Mehmet IŞIKLI – Erhan MUTLUGÜN – Mine ARTU (Editör) *Geçmişten Geleceğe Armağan: Arkeolojik, Kültürel ve Estetik Yansımalar*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2010.

Mehmet IŞIKLI, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.

Düş Güzeli Leyla

Mehmet ÖZDEMİR

Sevdaya mekânsa yaylanın pusu
Kıl çadır kurarım düşünde Leyla
Tenine sinerse cennet kokusu
Yaz kış eğleşirim döşünde Leyla

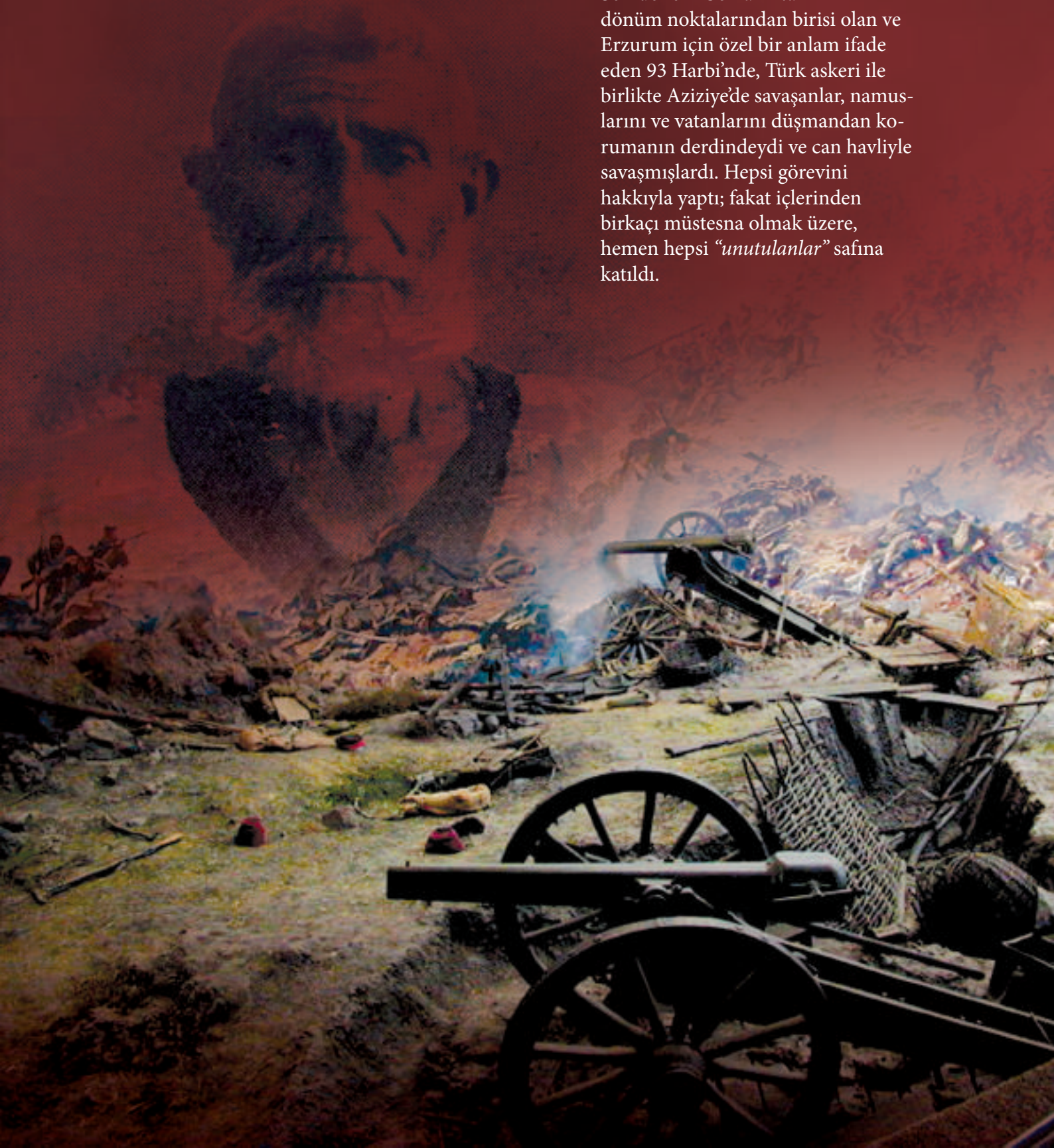
Kaç turna edersin yeni bedende
Beyaz duvağınla Palandöken'de
Kardelen soyunur dirilir sende
Baharı saklarsın kışında Leyla

Vurulsam savrulsam yine dirensem
Kibrimi unutup nefsimi yensem
İncelsem bükülsem ipliğe dönsem
Beni sen eğirsen teşinde Leyla

Hüma kıvamında içli güvercin
Ger kanatlarını usul usul in
Çağırır avcıyı yeşil gözlerin
Alıcı kartalım peşinde Leyla

AZİZİYE'NİN SON ERKEK ŞAHİDİ: YAŞAR BABA

Son dönem Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından birisi olan ve Erzurum için özel bir anlam ifade eden 93 Harbi'nde, Türk askeri ile birlikte Aziziye'de savaşanlar, namuslarını ve vatanlarını düşmandan korumanın derdindeydi ve can havliyle savaşmışlardı. Hepsi görevini hakkıyla yaptı; fakat içlerinden birkaçı müstesna olmak üzere, hemen hepsi “*unutulanlar*” safına katıldı.

Halbuki daha savaşın yaşandığı o günlerde, Erzurumluların gösterdiği fedakarlığı gören ve takdir edenler vardı. Muhtar Paşa'nın ordusunda görevli olan ve yazmış olduğu “*Başımıza Gelenler*” isimli eserle, savaşın bütün safahatı hakkında değerli bilgiler veren Mehmed Arif Bey, Aziziye Tabyası'na girip düşmana saldıran Erzurumlular hakkında şöyle der:

“Silahını alıp Topdağı'na doğru akın akın gelmekte olan Erzurum ahalisi dahi bizim askerin arkasından saldırdı. Artık iki asker birbirine karışmış olduğundan, orada nasıl kıyametler kopmakta olduğunu onların bizzat içinde bulunup da seyretmelidir. Yoksa, böyle benim gibi uzaktan seyirci olup da işin tarifine kıyam etmek (kalkışmak) hakiki hali tasvire kifayet etmez... En çok dikkat çeken hallerden biri de, o gün Erzurum'dan bir hayli hanımlar, savaşan askerlere çamaşır sepetleriyle ekmek, peynir, zeytin; bazıları da testilerle su getiriyor ve teşvik edici birçok da söz söylüyorlardı.”¹

Erzurum Valisi Kurt İsmail Paşa ise, aynı günün sabahı saraya gönderdiği telgrafa, halkın o gün bir bütün olarak nasıl tabyalara koştuklarını ve ne gibi hizmetlerde bulduklarını şöyle anlatmıştır:

“Erzurum ahalisinin sabi sıbyan, kadın erkek hepsi birden istihkâmlara dökülerek savaş ve kavga esnasında askerlerimize su getirmek ve düşmana karşılık vermek gibi hizmetlerde bulunarak, gayret ve dayanıklılıklarını gösterdiklerini teşekkürle birlikte arz ederim.”²

Benzer ifadeleri Gazi Ahmet Muhtar Paşa da tekrarlamaktadır. Ona göre Er-

zurumlular, çocuklarına varıncaya kadar savaşa iştirak etmiş, kadınları ekmek ve su taşıyarak Türk askerine yardımcı olmuştu.³

Erzurumluların Aziziye'de gösterdiği fedakarlık, Sultan Abdülhamit tarafından da takdir edilmişti. Nitekim Padişah'ın Erzurumluları tebrik eden telgrafı, 10 Kasım'da halka tebliğ edilmişti.⁴

Erzurum, devletinin yanında “*sağlam bir kale*” olduğunu bir kez daha göstermişti. Erzurum halkının bir bütün olarak ordunun yanında ve arkasında durması, Erzurum ve İstanbul'daki yetkilileri oldukça memnun etmiş, onların cesaretlerini artırmıştı. Savaş esnasında içerideki bazı grupların Rusların işini kolaylaştıracak şekilde hareket etmeleri, hatta isyana kalkışmış olmaları, Erzurum'un bu dik duruşunu daha da anlamlı kılmaktaydı.

Dönemin şahitlerinin bu takdir dolu ifadelerine rağmen, Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan süreçte araya giren çeşitli nedenler, bu kahramanların uzun bir süre unutulmasına yol açmıştı. Ancak 1935 sonrasında, Ankara ve İstanbul'dan çok sayıda bürokrat ve bilhassa gazetecinin Erzurum'a gelmesiyle, Aziziye kahramanları tekrar hatırlanır oldu.⁵ Fakat ne yazık ki, onlardan sadece birkaçı hayatta kalmıştı...

Sonuç olarak, Aziziye kahramanları unutulmuş ve ihmal edilmiştir. Tıpkı Milli Mücadele'nin kadın kahramanlarından Erzurumlu Kara Fatma (Fatma Seher) gibi...

* Erzurum Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı. Bu makale, tarafımızdan hazırlanan “AZİZİYE'NİN SON ŞAHİTLERİ” isimli eserden derlenerek hazırlanmıştır. Ayrıca, maalesef kitabımızın çıktığı günün ertesinde tanışma fırsatı bulduğumuz Name Hanım'ın torunu Nevzat KERAN ile kıymetli büyüğüm Ahmet Bahattin DOĞUSOYLU'dan elde edilen ve kitabımızda yer almayan bazı bilgiler de makaleye eklenmiştir.

1 Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, s.396, 398.

2 *Basiret*, 30 Teşrinievvel 1293.

3 *Basiret*, 30 Teşrinievvel 1293.

4 *Basiret*, 2 Teşrinisani 1293.

5 Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu yeni süreçte Aziziye kahramanlarının bir nebze olsun gündeme alınması 1937 yılında İsmail Habib Sevük ve General Pertev Demirhan sayesinde gerçekleşmiştir. Büyük tarihçi Abdürrahim Şerif Beygu, onlarla hemen hemen aynı dönemde, belki de onlardan çok daha önce Aziziye'nin yaşayan kahramanlarından dinlediklerini derlemiş ve 1939'da “*Şimendiferin Kavuştuğu Gün Erzurum*” isimli eserde yayınlamıştır. Ardından 1940'lı yıllarda gazeteci Doğan Nadi Aziziye kahramanlarıyla görüşmüş ve bir bakıma İsmail Habib Sevük'ün yazısına devam etmiştir.

Nene Hatun (Solda)
Yaşar Dede (Ortada)
Name Hatun (Sağda)

Diğer bir gerçek de şudur ki, tarihin her döneminde, devlet ve milletleri için hayatını ortaya koyan pek çok kahraman, hak ettikleri değeri görememiştir. Ancak bazıları, öldükten sonra yeniden hatırlanıp takdir edilmişlerdir.

Bu insanlar kutsal değerleri için mücadele ederken, geleceğe yönelik herhangi bir maddi beklenti içinde değillerdi. Çünkü bu mücadele sırasında canlarını ortaya koymuşlardı. Fakat savaşlardan gazi olarak çıkmayı başaranlar, bilhassa yaşlılık dönemlerinde çeşitli sıkıntılara maruz kalmışlardı. Bilhassa yaşlılığın getirdiği hastalıklar ve maddi imkansızlıklar onların belini büküyordu. İşte bu zor dönemlerinde onların yanında olmak ve hak ettikleri değeri vermek gerekiyordu.

Aziziye'nin sadece halk kahramanları değil, asker kahramanları da benzer bir akıbete uğramıştı. Hatta 93 Harbi'nin, Plevne'de Gazi Osman Paşa ile birlikte en büyük komutanlarından olan Anadolu Orduları Başkumandanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa, daha savaş bitmeden haksızlığa uğramış, adeta cezalandırılmıştı. İhsan Coşkun Atılcan'ın bu konudaki serzenişçi hiç de haksız değildir:

“Vatan ve kamu görevinde elbette karşılık beklenmez amma bu kadarı da insafsızlık değil miydi? Böyle bir kadirbilirlik, Aziziye zaferinin Başkumandanı Ahmet Muhtar Paşa'ya da layık görülmemiştir. Bu olay da bizim tarihimizdeki insafsızlık zincirinin bir halkası, yanlış yargıların tipik bir örneğidir.”⁶

Biz de, “*unutanlar*” arasında olmamak, “*insafsızlar*” kervanına katılmamak için, Aziziye'nin Cumhuriyet döneminde yaşayan son erkek kahramanı Yaşar Baba'yı kısaca tanıtmak ve savaşla ilgili vermiş olduğu değerli bilgileri sizlerle paylaşmak istiyoruz.

Yaşar Baba'yla Görüşmelerin Aktardıkları Bilgiler:

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Yaşar Baba ile görüşmeler ve hatıralarını dinleyip yazanlar arasında General Pertev Demirhan, İsmail Habib Sevük ve İhsan Coşkun Atılcan gibi isimler vardır.

Taşmescit Mahallesi'nden Ahlatlı Ömeroğlu Yaşar 1937 sonu itibarıyla 98-99 yaşındadır ve ilerlemiş yaşına rağmen hamallık yaparak geçimini sağlamaktadır. Kendisiyle 1937 Eylül'ünde görüşen Erzurum Milletvekili Pertev Demirhan'a söylediğine göre; Aziziye'de Rus kumandanının kılıcını bizzat ele geçirmiştir ve o günlerin hatırası olarak özenle saklamaktadır.⁷ Sevük, Yaşar Baba'nın orta boylu, orta yapılı, ne şişman ne kuru, gözleri açık çakır, yüzü güleç, fakir giyinmiş, sevimli bir ihtiyar olduğunu söyler. Sevük'e 97 yaşında olduğunu söylemiştir.⁸

Yaşar Baba'yı yakından tanıyan ve Aziziye'yi ondan pek çok kez dinleme bahtiyarlığına erişenlerden birisi İhsan Coşkun Atılcan'dır. Atılcan'ın Yaşar Baba ile ilk karşılaşması sırasında yaşanan bir olay, son derece dokunaklıdır. Anlattığına göre babası onu Yaşar Baba'nın elini öpmesi için elinden tutup Mahallebaşı'na götürmüş ve Akpınar Çeşmesi'nin karşısında bir alaftar dükkanın karşısında onu bulmuşlardı. Yaşar Baba, sabahtan akşama kadar aynı yerde durup beklemekteydi. Çünkü bu beyaz sakallı, gür bıyıklı ihtiyarın görevi, orada bekleyip yük taşıtmak için hamal arayanları takip etmektir. İşte Atılcan ve babası onun yanına vardıklarında, karşı dükkanlardan bir ses geldi: “*Yaşar Emi boşmusan.*” Yaşar Emi ani bir çeviklikle, yük taşımak için kullandığı arkalığını kaparak, onların yanından uzaklaşmıştı. Fakat giderken, “*Kusura bakmayın, iş çıktı, ama gene beklerem*” demeyi ihmal etmemişti.

İhsan Coşkun Atılcan, sonrasını şöyle anlatır:

6 İhsan Coşkun Atılcan, “Bir Yaşar Emi Vardı”, *Anıtlanan Aziziye*, Ankara, 1977, s.69.

7 BCA, 490.01.448.152.1.

8 İsmail Habib, “Aziziye'nin Bugün de Yaşayan Şahitleri”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1937.

“O anda iki üzüntünün etkisi altında dona kalmıştım. Birisi onu dinleyememiştim, diğer üzüntüm de böyle bir insanın bu yaşında hamallık yapmasıydı...”

Aradan yıllar geçti. Yaşar Emi ile birkaç kez konuştum.

Rahmetli Seyfettin Sıgmaz aracılığıyla Nenehatun’la da tanışıp konuştum. Nenehatun onun mahallesinde oturuyordu. Fakat Yaşar Emi’nin etkisinden kurtulamadım. O zamanlar Nurettin Baransel gibi bir kumandan, kadirbilir bir devlet adamı çıkıp da onun silah arkadaşı Nenehatun’a yaptırdığı gibi, mütevazı bir ev, geçinebileceği bir maaş bağlayan bulunmadığı için, kim bilir ne denli geçim sıkıntısı içinde kıvrandığından, yük taşıyordu. Vatan ve kamu görevinde elbette karşılık beklenmez amma bu kadarı da insafsızlık değil miydi?”⁹

Sevük’e anlattığına göre Yaşar Baba, Sultan Abdülaziz devrinde dokuz defa kura çekmiş, boşa çıkmıştı. Bu yüzden askerliğini geç yapmıştı. Erzurum tabyalarının yapımında yıllarca çalışmıştı. 93 Harbi’nde Kaptan Mehmet Paşa’nın fırkasında Ruslara karşı savaşmıştı. Sevük’le yaptığı konuşmada, Aziziye Savaşı hakkında pek fazla bilgi vermemiş olan Yaşar Baba, aşağıda vereceğimiz Doğu Gazetesi ile yaptığı mülakatta önemli detayları paylaşmıştır.

Doğu Gazetesi’nin Yaşar Baba ile Yaptığı Mülakat

Doğu Gazetesi’nin 23 Birincikanun (Aralık) 1937 tarihli sayısında, Yaşar Baba ile yapılan mülakat okuyucularla paylaşılmıştır:

“Erzurumlular, yüz yaşına yaklaştığı halde torunlarını beslemek için hala hamallık yapan Yaşar Baba’yı tanır-lar. O, senelerin tahripkar kuvvetini yenerek zamanımı-za kadar yaşamış canlı bir tarih, kahraman bir Erzu-rumlu tipidir ve her Türk kahramanı gibi mütevazıdır.

Onu buldurup getirtinceye kadar hayli zahmet çektik, nihayet matbaaya geldi.¹⁰

Ben 93 Harbi’nin Aziziye Tabyası kahramanının biraz daha düşkün, biraz daha yorgun olacağını tahmin ediyordum.

Gerçi bacakları titriyordu, kamburu hafifçe çıkmıştı. Bakışları kuvvetini kaybetmiş, gözleri yeşillenmişti. Fakat o hâlâ o günleri yaşıyormuş gibi heyecanlıydı.

Yaşar Baba anlatıyor:

Biz sorduk: “Anlat bakalım şu macerayı Yaşar Baba” dedik.

“Kurban olam begim, hele bir anlatam da dinle” dedi.

Nene Hatun, Yaşar Dede
Name Hatun (1937)

“Siz Aziziye vakasını gazetenizde tefrika yapmışsınız. Okumam yok ki... Herkes bana, gazete seni yazacak diye söylüyor.

Ruslarla harbe Pasinler’de tutuştuk. Bizim ordumuz Toprak Köyü ile Gertek arasında bozuldu. Artık düşmana esir olmamak için kaçıyoruz. Çok değil, üç saat sonra Kars Kapısı’na gelmiştik.¹¹ Baktık, kapıyı asker kuşatmış; bozguncuları içeriye kimse almıyor. Kumandan emir vermiş; onlar şehre böyle şaşkın şaşkın girerlerse, ortalık allak bullak olur, sonra bozgunu hiç durduramayız, demiş. Aman o Kars Kapısı’nın önünü göreydin. Mahaşerallah! Ne kalabalıktı. Dökülen oraya yığılmıştı. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyordu. Çok çok eziyet çekiyorduk.

Ilıcada Mevzi

Orada sabaha kadar kaldık. Nihayet emir geldi:

Kapılardan savulun, askerler içeri girsinler! dediler. Bizimkiler Erzurum’un kurtarılamayacağını tahmin ederek Ilıcada mevzi tutmaya karar verdiler. İşin doğrusu bozguna uğrayanlar Erzurum’dan dar kaçıyorlardı.

9 İhsan Coşkun Atılcan, “Bir Yaşar Emi Vardı”, *Anılaşan Aziziye*, Ankara, 1977, s.68-69,

10 Anlaşıyor ki bu mülakatı yapanlar Yaşar Baba’nın yanına gitmemiş, onu buldurup matbaaya getirtmişlerdi!

11 Bu şekilde Kars Kapısı’na gelenlerin düzenli birlikler değil, milis kuvvetler olduğu anlaşılıyor.

Biz o zamanın kumandanı Kaptan Paşa'nın¹² huzuruna çıktık.

-Ne yapacağız Paşam? diye sorduk.

Onun yüreği sıkılıyordu. Nihayet emrini verdi:

-İsteyen burada kalsın, memleketi müdafaa etsin, isteyen de gitsin Ilıca'da mevzu tutsun! dedi.

Hey gidi hey... Nerede o günler... Biz ...nasıl ırzımızı, namusumuzu burada düşmana bırakırdık. Erzurum'da kalmaya karar verdik.

Kurşun arıyorduk... Barut bulamıyorduk. Elimizde kapsüllü Mincester tüfekleri vardı. Kurşun yerine ceplerimize ufak taşlar dolduruyorduk.

Kadınlar Erkeklerden Güçlü!

O sırada tellallar çıktı:

-Allah'ını seven toplansın! Diye haykırıştılar. Kadınlar bizden daha yavuz çıkmışlardı. Topdağı'nın eteğinde birikmişler, yanlarına su, ekmeğe, balta almışlardı. Düşman Aziziye Tabyası'nın gerisinde toplanmıştı. Kadınlar bize bağıyorlardı:

Hey gidi... Erkekler hey... İrzımızdan olacağımıza ölürüz be... Böyle yaşamaktansa ölmek bin kat iyidir. Siz gitmezseniz, Moskofun üzerine biz hücum edeceğiz.

Aziziye Tabyası'nda mevzi tutan askerlerimiz vardı.

Kösememmet'ten, Müdürge'den, Tuvanç ve Tasmator'dan Ermeniler merdivenler getirmişler, kaleye (tabyaya) dayamışlar ve sırtları dönük neferlerimizi süngülemişlerdi. Biz kalenin içine girdiğimiz zaman o manzara ile karşılaştık.

Begim, dış düşman değil ama... İç düşman insanın zoruna daha çok gidiyor.

Biz kalenin içine girdiğimiz zaman o manzarayı görmeli idin, bütün neferlerimiz arkadan süngülenmişlerdi, kanlar pıhtılaşmış, kafatasları yarılmıştı.

Topdağı'nın eteğinde mahşeri bir kalabalık hasıl olmuştu. Allah'ını, dinini, memleketini seven eline bir bıçak, keser, balta geçirmiş, oraya gelmişti. Kadınlar bar bar bağıyorlardı:

-Handin erler, hücum edin, korkuyorsanız önden biz gidelim. Bakın biz kadınlığımız ile cesuruz.

Şafağın sökmesine iki saat vardı. Aziziye

Tabyası'nı işgal eden düşman, kaleden kurşun atıyordu. Kaptan Paşa tabyadaki askerlerin Ermeniler tarafından şehit edildiğinin farkında değildi. Ortaya yağlı paçavra attırdı.

Hücum Başlıyor:

Ortalık birdenbire aydınlandı. Baktık, ortada ne düşman vardı, ne de bir şey. Onlar kalenin içine sığınmışlardı.

Birdenbire bir ses duyduk:

-Allah'ını seven hücum etsin!...

O sırada Kaptan Paşa bir boru çaldırdı:

-Hepiniz askerlik ettiniz, bir kısmınız sağ cenah, öbür kısmınız da sol cenah olunuz!.. dedi.

Ben sol tarafa ayrıldım. Kadınların bir kısmı sağa, bir kısmı sola ayrılmıştı.

12 Aziziye Savaşı'nın asker kahramanlarından Kaptan Mehmet Paşa, aslen Alman olup sonradan Müslüman olmuştu. Tozlu, Zivin Savaşı'ndan Berlin Antlaşması'na Kadar Erzurum, s.7; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekati, II. Cilt, Ankara, 1985, s.73. Bu savaşta büyük kahramanlıklar göstermişti. Kaptan Mehmet Paşa, savaş sırasında tifoya yakalanmış ve bu hastalıktan şehit olmuştu. Bkz. Ahmed Muhtar Paşa, Sergüzeşt-i Hayatım, s.356; Tozlu, Zivin Savaşı'ndan Berlin Antlaşması'na Kadar Erzurum, s.60.

“Allah Allah” sesleri gökleri tutmuştu. Artık hiçbir şey görmüyorduk. Kaptan Paşa çamur içinde idi:

-Babalar hücum edin... Allah sizi cennete gönderecek. Hücum babalar... Hücum. diye haykırıyordu.

Askerleri öyle heyecanlı görünce kadınlar da feryada başladılar:

-Babalar yürüyün! Diyorlardı. Aman bey, kadının insanı zorlamasına hiç durulur mu? Artık gözüümüz hiçbir şey görmüyordu. Karşıdan yağmur gibi kurşun geliyordu. Sayısız şehit veriyorduk.

Kapının Önünde

Nihayet kapıya geldik, dayandık. Allah'tan olacak, kapıya yüklendik, kol demiri kalktı, daldık içeri...

Artık elimizdeki süngüleri nerelere sokup çıkardığımızın farkında değildik. Hele aslan gibi askerlerimizin kahpece şehit edilmeleri bize çok dokunmuştu. İşte orası mahşere döndü.

Bir aralık gözüm Rus paşasına ilişti. Elinde yamçı kumanda veriyordu. O sırada onun da üzerine bizim kahraman Topal Gülizar hücum ediyordu. O, kadına aldırış etmiyordu ama... Gülizar yerden kocaman bir taş kaldırdı, süngülerin arasından geçti ve Moskof Paşasının kafasına vurdu. O da oracığa yıkıldı.

Vanlı Fatma, Ayşe erkekler gibi döğüşüyorlardı. Rusların bir kısmı kaçtı, bir kısmını da orada biz öldürdük. Ermeniler ortadan sırta kadem basmışlardı.

Ertesi günü o dağın eteklerinde çukurlar açtık. Bazı çukura 6, bazılarına 7, bazılarına da 8 şehit yatırdık. Onları kireçledik ve yine kapattık.

O harbe iştirak eden kadınlardan Nene ile Name hala sağdırlar. Oğulları var, onlara bakıyor.

Ben ise bir de oğlumu kaybettim. Şimdi onun evde este-teği (esketeği-karısı) ile iki yavrusuna bakıyorum. Çocukları mektebe gönderiyorum. Zorum okusunlar, adam olsunlar, ben de hamallık ediyorum.

Artık ihtiyarladım. Yüz yaşına vardım. Ayaklarım eskisi gibi yük çekmiyor.

Bey, ölsem de gam yemem artık! O günleri bir daha milletin görmeyeceğine kanaat ettim.”

Yaşar Baba uzun ömrünün sonuna kadar hamallık yaparak geçimini sağladı. Doğan Nadi 6 Şubat 1946'da Cumhuriyet gazetesinde ve aynı yıl Başak Dergisi'nde yayınlanan yazısında, kendisinin Erzurum'a gitmesinden birkaç ay önce, Yaşar Baba'nın vefat ettiğini belirtiyor ve ekliyor: “taşındığı bir yükün ağırlığı altında, doğrusu hiç de istenmeyen ve umulmayan bir şekilde can vermiş.”¹³

SONUÇ

Aziziye'nin hayatta kalan kahramanları 1930'ların ortalarından itibaren yavaş yavaş tanınmaya ve gündeme gelmeye başladı. Bu gündeme geliş, aynı zamanda acı bir gerçeği tüm çıplaklığıyla ortaya çıkardı:

Hayatta kalan Aziziye kahramanlarının içinde buldukları maddi sefalet...

Onlar hakkında yazılan herhangi bir gazete makalesi veya resmi yazı, bu sefaleti açığa çıkarıyordu. Henüz genç yaşlarında vatan toprağını korumak için düşmanla boğuşan ve şimdi Türk gençliğine örnek olarak sunulan bu şahsiyetler, aradan geçen uzun yıllar boyunca, belki düşmandan daha şiddetli olan sefaletle mücadele etmişler ve artık iyice yaşlandıkları 1930'ların sonunda bu mücadeleden bitkin düşmüşlerdi. Özellikle Aziziye'nin iki kadın kahramanı bu durumdaydı.

İsmail Habip Sevük'ün Aziziye kahramanları ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz makalesi, bu kişilerin ve özellikle Nene Hatun'un içinde bulunduğu maddi sefaleti gözler önüne seren ilk yazılı metin sayılabilir. Önce erkek kahramanla, Yaşar Baba ile görüşen Sevük, bu kişinin fakir ve sevimli bir ihtiyar olduğunu; kendi ifadesine göre yaşının 97 olduğunu; halbuki dişleri bembeyaz, tavrı çevik, bakışları diri olan Yaşar Emmi'nin hamallık yaparak geçindiğini belirtmektedir. Kendisine geçinip geçinemediği sorulunca:

“Allah'a şükür henüz elimiz ayağımız tutuyor” diye cevap vermiştir.¹⁴

Sevük'ün hemen ardından, Eylül 1937'de Erzurum'a gelerek Aziziye'nin yaşayan kahramanlarını polis vasıtasıyla buldurup onlarla sohbet etmiş ve bir de hatıra fotoğrafı¹⁵ çektirmiş olan Erzurum Milletvekili Pertev Demirhan¹⁶ ise, bu kişilerin sefalet içinde yaşadıklarını hazırladığı resmi raporunda açıkça ifade etmiştir.

13 Doğan Nadi, “Aziziye Tabyasının Yaşayan Kahramanları”, s.30.

14 İsmail Habip, “Aziziye'nin Bugün de Yaşayan Şahidleri”, Cumhuriyet, 2 Mart 1937.

15 Rapora ek olarak sunulmuş olan fotoğrafta arkada ortada duran Yaşar Baba'nın sağındaki kişi Pertev Demirhan, solundaki ise Numune Hastanesi Başhekimi Sabri Tahsin Sidal'dır.

16 1935'te Erzurum mebusu olan Pertev Demirhan 1871 İstanbul doğumluydu. Erkanı Harbiye mezunu olup Fransızca, Almanca ve İngilizce biliyordu. Emekli Korgeneral olan Demirhan, evli ve iki çocuk babasıydı. Demirhan'ın Erzurumlular tarafından saygı duyulan bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. 15'e yakın kitap yazar, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde yaralanan ve Mustafa Kemal Paşa'nın hocası olarak tanınan Pertev Demirhan'ın Temmuz 1964'te 93 yaşında vefat etmesi, Erzurum yerel basını tarafından üzüntüyle karşılanmıştır. “Bir Değerli Erzurum Mebusunu Kaybettik”, Hürsöz, 16 Temmuz 1964.

Demirhan'ın CHP Genel Sekreterliği'ne sunduğu 23 Kasım 1937 tarihli rapora göre; Ömeroğlu Yaşar 99 yaşındadır ve hâlâ hamallık yaparak geçimini sağlamaktadır. Demirhan, kendisinden Aziziye kahramanlığını bizzat dinlemiştir. Diğer iki kahraman ise kadındır. Taşmescit Mahallesi'nden Mehmet kızı Nene 80, Veyis Efendi Mahallesi'nden Name ise 82 yaşındadır. Bu iki yaşlı kadın da sakat çocuklarıyla birlikte yokluk içinde yaşamaktadır. Demirhan raporunu şu dilekle bitirmektedir:

“O kahramanlık vakasından bu güne kadar yaşayan bu üç canlı yadigar hayatlarının şu son senelerinde olsun sefaletten kurtulmak için herhangi bir tertipten, kabilse birer parça maaş bağlanmasını yüksek partimizin müriüvvetinden beklerim. Bu Türk milleti için adeta bir vicdan borcu sayılmalıdır.”¹⁷

Görüldüğü gibi, Nene Hatun ve diğer Aziziye kahramanlarına devlet tarafından belirli bir miktarda maaş bağlanması, Pertev Demirhan tarafından Eylül 1937'de hazırlanan resmi bir raporla CHP Genel Sekreterliği'ne yazılmıştır. İşte bu tarihlerden itibaren Nene Hatun ve arkadaşlarına maddi yardım yapılması fikri ciddi bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Hatta Erzurum Valisi Haşım İşcan'la görüşen bu üç yaşlı kişi, kendilerine maaş bağlanmasını istediklerini belirtmişlerdir. Genel Müfettişliğin yayın organı olarak Erzurum'da yayınlanan Doğu Gazetesi, Aralık 1937'de Nene Hatun ve arkadaşlarına maaş bağlandığını aşağıdaki haberle okuyuculara duyurmuştur:

“Bir Kadirşinaslık: Aziziye kahramanlarından bugüne kalan Yaşar Baba ile Nene ve Name'ye Vali Haşım İşcan'ın alakasıyla aylık bağlanmış olduğunu, güzel bir tesadüf eseri, bu satırları yazarken öğrendik. Yurtları uğrunda silaha sarılan ve eski bir hamaset destanının canlı tarihleri olan bu insanların terfi ettirilmesi hususunda sayın Valimizin gösterdiği alakaya Doğu şükranla mukabele eder.”¹⁸

Doğu Gazetesi'nin verdiği bu bilginin gerçeği yansıtmadığı, dönemin belgelerinden anlaşılmaktadır.

Yakın bir zamanda kendisiyle tanışma bahtiyarlığına eriştiğimiz, Köşk Cami Derneği Başkanı, 1931 doğumlu Ahmet Bahattin Doğusoylu, 2 Kasım 2015'te

yaptığımız sohbet sırasında, hem Yaşar Baba hem de Aziziye'nin diğer kahramanları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ahmet Amca'nın babası rahmetli Cemal Bey, Veyis Efendi Mahallesi'nin muhtarı olduğu gibi, Mahallebaşı'nda da esnaflık yapmaktaydı. Ahmet Amca, hem aynı mahallede bulunmaları, hem de babasının mesleği münasebetiyle, Aziziye'nin son üç şahidini yakından tanıma imkanı bulmuştu.

İhtiyar olmakla birlikte çok kuvvetli olan Yaşar Baba'nın hamallık yaptığını, bununla birlikte, yanında bulundurduğu baltasıyla ücret karşılığı odun kırıldığını ve aynı zamanda mezar kazarak geçimini temin ettiğini Ahmet Amca bize anlatmıştır. Diğer taraftan Aziziye'nin son şahitlerinden olan Name Kadın'ın kapı komşusu olan Ahmet Amca ile Name Kadın'ın torunu olup bir süre önce telefonla görüştümüz Nevzat Keran'ın anlattığına göre; Name Kadın, Veyis Efendi Mahallesi Nergis Sokak'ta, tek katlı, bahçesiz ve penceresi dam üzerinde olan toprak bir evde ikamet etmekteydi. Kocasını çok önceleri vefat etmişti. 1940'larda oğlu Mehmet Keran hayattaydı ve lokantacılık yapmaktaydı. Name Hanım'ın diğer çocukları ise İbrahim ve Vesile Keran'dı. Mehmet Amca'nın büyük oğlu Cevdet Bey, Ahmet Amca'nın yakın arkadaşısıydı. Nevzat Keran ile Sakarya'ya göç etmişti.

Nene Hatun ise Ahmet Amca'nın evlerinin bir arka sokağında Taşmescit Mahallesi'nde ikamet etmekteydi. Daha sonra Emin Kurbu Mahallesi Demirayak Caddesi'nde, ordu tarafından yaptırılan eve taşınmıştı.

Aziziye'nin hayatta kalmış olan tek erkek kahramanı Yaşar Baba, devletten herhangi bir maddi yardım alamadan ve hamallık yapmaya devam ederek yaşadı ve 1940'ların ortasında vefat etti. Muhtemelen onun ardından Name Kadın aynı akıbete uğradı. Böylece 1950 sonrası hayatta kalabilen tek Aziziye kahramanı Nene Hatun oldu. Nitekim 1950'lerin başına ait belgeler Nene Hatun'dan “93 Harbi'nin hayatta olan yegane kahramanı” olarak bahsetmektedir. Artık 100 yaşına yaklaşmış olan Nene Hatun'un maddi ve manevi anlamda hak ettiği değeri görmesi, işte bu tarihlerde, yani 1950 sonrasında mümkün olmuştur.

17 BCA, CHPK, 490.01.448.152.1; Demirhan bu raporundan birkaç yıl sonra, 1941'deki bir meclis konuşmasında da Erzurum'daki Aziziye kahramanlarından bahsetmiş, fakat bu bahsediş de bu kişiler için maddi bir gelir temin etmeye yetmemiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, VI/19, s.200-201.

18 *Doğu*, 23 Birincikanun 1937.

Kalenderi

Karazlı Erbâbî

Pür âteşem açtırma sakın ağzımı zinhâr
Zâlim beni söyletme derûnumda neler var
Bilmezmiyim ettiklerin eyleme inkâr
Zâlim beni söyletme derûnmda neler var

Derdinle yürek yâreleri işler onulmaz
Meydân-ı Muhabbete bu hicrân unutulmaz
Âşık sana çok ise bana dilbermi bulunmaz
Zâlim beni söyletme derûnmda neler var

Bed-çehre rakîbi acaba âdem mi sanırsın
Bir gün olur ey şûh andan dahi usanırsın
Ettiklerine nâdim olur pişmân olursun
Zâlim beni söyletme derûnmda neler var

Her derdine sabr edeyim ey şûh-ı cihanım
Leylîde cefa âdetin olsun ni'de cânım
Te'sir eder Erbâbî sana âh u figânım
Zâlim beni söyletme derûnmda neler var

TARİHE TANIK OLMAK

Öztürk AKKÖK

Fotoğraflar: Öztürk Akkök

Bir dostunuzun, arkadaşınızın koluna girse de “Haydi Topdağı’na çıkalım” deseniz, büyük ihtimalle o dostunuz yüzünüze, “Topdağı da neresi” dercesine garip garip bakar.

Aynı arkadaşınıza “Haydi tabyalara gidelim” dersanız, işin rengi değişir.

Yüzler bu kez Erzurum’a hakim bir tepe üzerinde, kanatlarını kartal misali açmış gibi bekleyen Mecidiye Tabyası’na döner ve gözbebekler bir anda tarihle buluşur, sarmaş dolaş bir hal alır.

İşte Topdağı denilen, geçmişte Ruslar ile boğaz boğaza kanlı çarpışmaların yapıldığı ve bir tarihin yazıldığı kutsal mekân, şehir merkezinin az ötesinde bulunan, Mecidiye ve Aziziye Tabyaları’na evsahipliği yapan tepenin adıdır.

TOPLAM 21 TABYA YAPILMIŞ

Erzurum’da Mecidiye ve Aziziye Tabyaları’nın dışında, yol ve geçitlere hakim tepelere gizlenmiş 19 ayrı tabya daha vardır.

Bunların içinde en bilindik olanlarıdır Aziziye ve Mecidiye.

Tabyaların manevi havasını iyi koklayanların Conk Bayırından, Gelibolu’dan, Çanakkale’den farksız gördüğü Aziziye ve Mecidiye Tabyaları, son birkaç yıldır ülke gündemine, 9 Kasım sabahında, gün ışmadan başlayan halk yürüyüşü ile geliyor.

“Erzurum Tarihine Yürüyor” sloganı ile Vali Ahmet Altıparmak’ın 2013 yılında başlattığı etkinlik, her geçen yıl artan bir tempo ve heyecanla devam ediyor.

Bu yıl, pazar gününe denk gelsin diye 8 Kasım’da başlatılan yürüyüş, geçen yıllarda olduğu gibi, sabah namazlarının kılınmasından sonra, cami önlerinden start aldı.

Özel araçları ya da halk otobüsleri ile Karskapı’ya, Asri Mezarlık önlerine kadar gelen yaşlısı-genci, kadını-erkeği binlerce insan, ellerinde Türk Bayrakları ile Topdağı’na doğru yürüyüşe geçti.

AMAÇ ECDAT İLE BULUŞMAK

Tarihe tanıklık etmek ve ecdat ile buluşmak amacıyla yola çıkan, tırmanış sırasında bayram sevinci ve heyecanı duyan binlerce insanın, aynı zamanda zorluğa tahammül ve dayanıklılıklarını da gözden geçirme fırsatı buldukları yürüyüş, çok renkli görüntülere sahne oldu.

Her geçen yıl farklı bir iki uygulamanın eklendiği yürüyüşün bu göze batan yanlarından biri, mehter takımının gösterisi, söylediği marşlar ve okunan Kur'an ile getirilen salat ve selamların sesini hayli ötelere taşıyan amfiler ve ses düzeniydi.

Mehterbaşı'nın "hasduur" komutuyla kalkan tokmakların davullara inişi, ellerin, dolayısıyla da bayrakların anında kuş misali havalanıp, kanat çırpmasına neden oluyor, çoğu insan bu muhteşem manzara karşısında göz pınarlarından aşağı yaşların süzülmesine engel olmak bile istemiyordu.

"Tarihe tanıklık etmek böyle bir şey olmalı" diyordu birileri.

Doğruydum. O gün tırmanışı gerçekleştiren ve Topdağ'ın tepelerine büyük bir coşku ve hevesle tırmanan binlerce insan, aslında tarihe tanıklık etmiyor, tarihi doya doya yaşıyor, o heyecanı, o azmi, o aşkı, o sevdâyı ruhunun derinliklerinde doyasıya hissediyordu.

KİMİ KARA FATMA, KİMİ ŞERİFE ANA

Genç kızlar birer Nene Hatun, Kafa Fatma, Şerife Ana veya Hürmüz Bacı gibi, erkekler de birer Gazi Ahmet Muhtar Paşa ya da Aziziye Tabyaları Kumandanı Yarbay Bahri Bey veya Hafız Abdullah misali, vatan aşkına, bayrak aşkına büyük bir coşkuyla yürüyor, bir taraftan şehitlerinin aziz ruhlarına ardı ardına Fatihalarını gönderirken, bir yandan da gönüllerinin tozunu siliyor, pasını atıyorlardı.

Gelecek yıl düzenlenecek organizasyonda Vali Ahmet Altıparmak olur mu bilinmez. İhtimaldir ki, Vali Altıparmak, yeni hükümetin kurulmasından sonra, açıklanacak ilk kararname ile Erzurum'un dışında başka diyarlara yelken açacak. Dolayısıyla 4'ncü etkinlik seneye belki bir başka vali ile yoluna devam edecek.

Düzenlenen her etkinlik, bir önceki yıl ile kıyaslanıp, kalabalıklar mukayese edilirken, yaşanan aksaklıkların sonraki yıl tekrarlanmaması için de bi yerlere hiç şüphesiz not düşülüyor.

YÜRÜYÜŞÜ BEKLEYEN TEHLİKE

Bundan sonraki ilk Tarihe Tanık Ol yürüyüşünde yine kalabalıklar karşılaştırılacak, hangi yılın yürüyüşünün daha çok ilgi gördüğüne dair yorumlar yapılacaktır. Ancak, yaşanacak “tekdüzelik”, ileriki yıllarda belki katılımın giderek azalmasına ve duyulan heyecanın yok olmasına sebebiyet verecek.

Şöyle ki...

Herkes günler öncesinden 9 Kasım sabahına göre kendini hazırlıyor. O gün şehir dışından da çok sayıda Erzurumlu, hem sila-i rahim yapmak ve hem de yürüyüş heyecanı tatmak amacıyla memleketine geliyor.

Dolayısıyla 9 Kasım sabahında yürüyüş başlıyor.

Hedef zirveye tırmanmak.

Nitekim tırmanılıyor da.

Ne yazık ki, zirveye varış anı ve sonrasında yapılan dualar, her şeyin bittiği anlamı taşıyor.

O saatten sonra da, geri dönüş yolculuğu çile’ye dönüşüyor.

Düşünün ki, Topdağı’nın tepelerinde binlerce amaçsız insan! Kimi mecburen geri dönüyor ama kimi de

dönmek istemiyor. Ancak, yapacak bir şeyin olmaması ve bunun yarattığı çaresizlik, beraberinde çoğu insana “niye geldim ki!” pişmanlığı yaşıyor.

İşte böylesi anlamlı, böylesi güzel, böylesi farklı, Erzurum’a ayrıcalık katan etkinliği ileriki yıllarda bekleyen tehlike bu; yani ilgisizlik!

NELER YAPILABİLİR?

Bunun için Tabyalar Platformu ya da bu işe gönül vermiş herkes, kafasını ellerinin arasına almalı ve “daha başka ne yapılabilir?” sorusuna ayakları yere basan, aklı başında cevaplar bulmalıdır.

Topdağı’nın düzlüklerinde bir cami, bir külliye...

İnsanların ihtiyaçlarını görecekleri sosyal alanlar...

Savaş müzesi...

Sergi alanları...

Ve tabyalara hizmeti dokunmuş insanların isimlerinin verildiği yollar, meydanlar!

Diyorum ki, acaba kaç insanın aklına “Aziziye ve Mecidiye Tabyaları’nı sivil halkın ziyaretine kim ya da kimler açtı?” sorusu geliyordu.

Sahi o koca bayrak direği!

Gökten zembille inmedi, birileri o direği tepeye çaktı adeta.

Kimdi o asil insanlar?

Binlerce çam fidanı...

Hele de çıkarılan "ihanet yangını"na rağmen çoğu inadına ayakta kalmayı başaramışse.

Onları kim dikti, kim suladı, kim büyüttü?

Bi kuyu var.

Suyu 200 mü, 250 mi neyse tam hatırlamıyorum, taa o derinliklerden DSİ'nin marifetli sondaj ekibi tarafından fıskırtılırken, kim suyun sevincini el çırparak, nara atarak, biri birine sarılarak kutluyordu acaba?

Çeşmeler mesela!

Suyu bugün akıyor ama, onları da yapan, yaptıran birileri var herhalde.

İSİMLERİ UNUTTURMAMAK GEREK

Her 9 Kasım geldiğinde tabyalarda tarih yazanları, hayatlarını bu ülke ve millet için verenleri hatırlayıp, minnet ve şükranla anarken...

109. Topçu Alayı'nın o günkü kurmay albayı, bugünün Orgeneral İhsan Uyar Paşasını...

Yine aynı alayın İhsan Uyar'dan sonra komutanlığını üstlenen, sonraları da görevli gittiği Afganistan'da şehit düşen Faruk Sungur Albay'ını...

Tabyaları Erzurum insanına kazandıran dönemin ER-VAK Başkanı Avukat Necati Bölükbaşı ve çalışma arkadaşlarını nasıl hatırlamaz?

Topdağı, 2009 yılında Nene Hatun Milli Parkı olarak ilan edildi.

Yani sorumluluk Orman Bölge Müdürlüğü'nde.

Geçen 6 yılda belki karşılaşılan idari ve teknik sorunlara çözüm arandı, ama hizmet anlamında bir iki bekle görevlendirmesi ve bir iki tabela dikilmesi dışında bişey yapılmadı.

Zaman süratle akıp, gidiyor ve biz sabırla Nene Hatun Milli Parkı'nda hizmet görmek, yatırım görmek, düzenleme görmek istiyoruz.

Yine biz...

Hizmet edenlerin unutulmaması adına isimlerinin Vali Ahmet Altıparmak Yolu, Avukat Necati Bölükbaşı Parkı, Orgeneral İhsan Uyar Tepesi, Şehit Albay Faruk Sungur Müzesi, Nene Hatun Anıt Mezarı, Hafız Abdullah Camii türünde değerlendirilmesini bekliyoruz.

Ve biz...

Hep bekliyoruz!

Neslihan Arzu KETECİ

Tarihin İzinde

Çetin Bayramla Söyleşi

“ Amacımız Erzurum’da ki çok büyük ve ulaşılması kolay olan eşsiz eserlerin daha fazla insan tarafından görülmesini sağlamak. ”

Neslihan Arzu Ketcici: Bir tarih, kültür, edebiyat ve sanat dergisi olarak isim yapan Şehr-i Kadim Aziziye dergimiz, farklı bir söyleşi ve alana sayfa açıyor. Belki birçoklarının dağcılıkla, tarihin, kültürün ne münasebeti var diyecekler ama, bu münasebeti kuran bir genç ve enerjik

insan bizi böyle bir söyleşiye zorladı. Erzurum dağcılarından ve Arama Kurtarma ve Doğa Sporları kulübünün başkanlığını yürüten Cetin Bayramla Erzurum'da doğa ile tarihi bağdaştıran faaliyetleri ile ilgili bir söyleşi yaptık ve ilk sorumuzu sorduk. Kimdir Çetin Bayram?

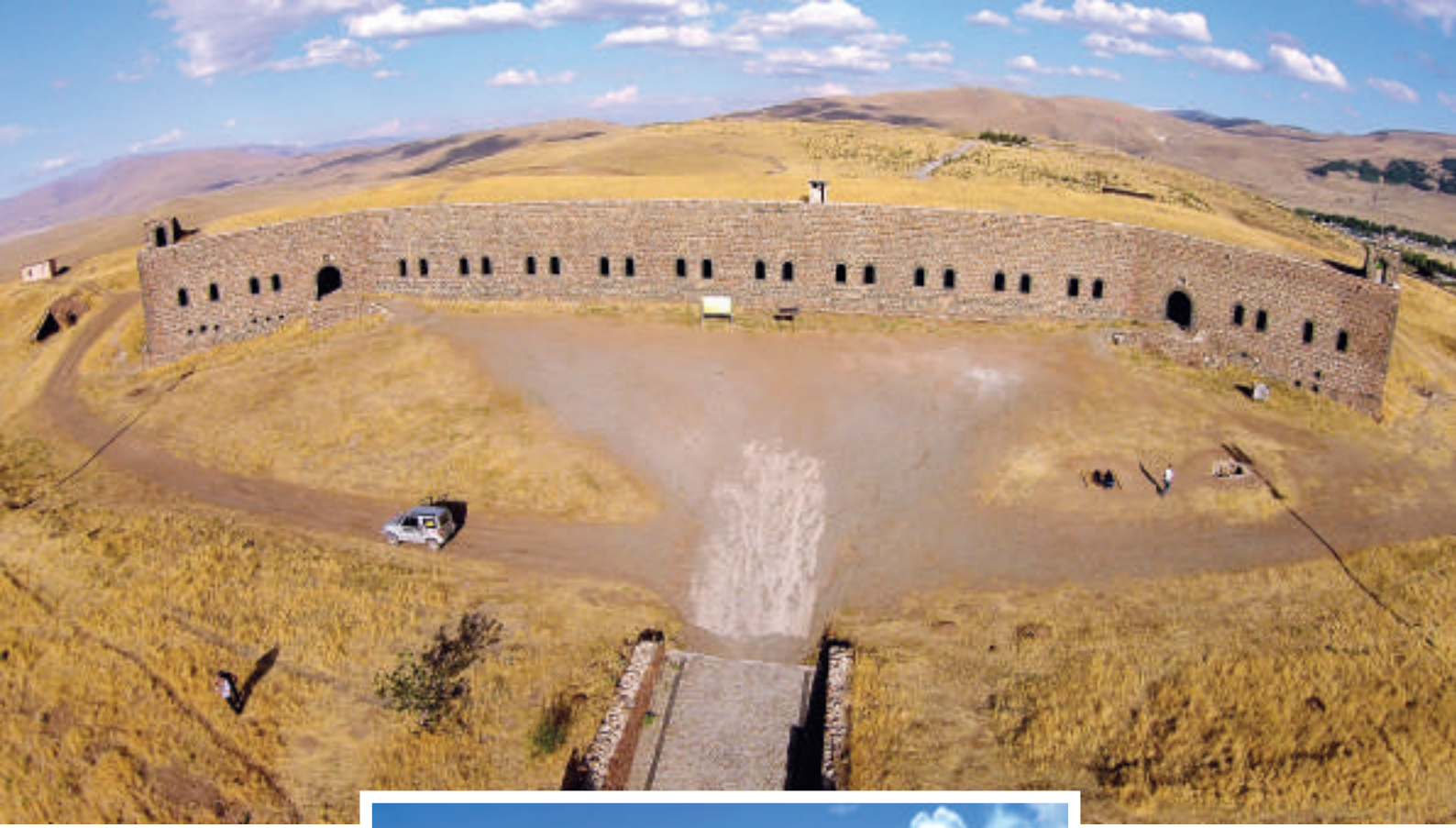
Çetin Bayram: 8 Ağustos 1981 tarihinde Erzurum'da doğdum. 7 yaşıma kadar Sanayi mahallesinde, daha sonra sırasıyla, Yunus Emre, Yenişehir, en son olarak 29 yaşıma kadar Aziziye ve Mecidiye tabyalarının altında bulunan Gaziler (Dağ) mahallesinde büyüdüm. Sırasıyla 50. Yıl Ortaokulu, Cumhuriyet Lisesi ve son olarak Atatürk Üniversitesi K.K.E.F. Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümünü bitirdim. Daha sonra 289. Dönem Jandarma Asteğmen olarak Hakkari Çukurca'da vatani görevimi yaptım. Askerden sonra bir müddet vekil öğretmenlik yaptıktan sonra 2009 yılına kadar Uluslararası bir şirkette Arama Kurtarma ve Dağcılık konularında

danışmanlık yaptım. 2009- 2011 yıllarında Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulunda(BESYO) Dağcılık ve Doğa Sporları branşının da Öğretim elemanı olarak çalıştım. Bu görev esnasında, Dünya'nın en estetik tırmanma duvarlarından biri sa-

yılan, Atatürk Üniversitesi camii karşısında bulunan ve 2009 yılında inşaatı biten Çift Başlı Kartal figürlü tırmanma duvarının ve Dünya'nın en yüksek Buz Tırmanma duvarının planlanması, fikir ve proje şekli konusunda başrolünü üstlendim. Türkiye'de ki özel yetenek sınavları içerisinde Doğa Sporları Branşı adı altında bir branşın açılmasını sağlayarak 3 dönem öğrenci alınmasına ön ayak oldum. (Şu anda bu tırmanma duvarları yapılış amaçlarından çok uzak ve atıl, Doğa Sporları branşı ise geçen yıl kapatılmış durumda) 2011 yılında Winter University Spor Direktör Yardımcılığı görevine getirildim. Sonrasında ve halen Gençlik Spor Bakanlığına bağlı olarak Dağcılık Antrenörlüğü yapmaktayım. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarının üyeliği ve ATAK Arama Kurtarma ve Doğa Sporları kulübünün başkanlığını yürütmekteyim. Ocak ayında Türk Dağcılık tarihinde bir ilk olan ve Dünya Dağcılık Federasyonu'nun (UIAA) faaliyet programına alınma başarısı gösteren 17 Ülke 178 profesyonel Dağcının katıldığı Uluslararası

Buz Tırmanış Festivalini organize ettim.

Neslihan Arzu Kecteci: Dağcılık ve tarih nasıl bir ilişki kurdunuz bu iki alanla ilgili? Siz dağcısınız, Tarihe olan bu merakınız nereden geliyor? Tarih, geçmişi inceleyen bir sosyal bilim dalı sizin yaptığınız spor ise fiziki, bedensel, güç ve emeğe dayalı bir spor, bu ikisini başarmış olduğunuzu gördüğüm için soruyu soruyorum.

Çetin Bayram: Dağcılık ve Tarih. Bu iki kelime benim hayatımın iki vazgeçilmezi. Sporcu olmasaydım kesinlikle tarihçi olurum. Her ikisi ile de ilgilenirken müthiş bir iç huzur hissediyorum. Çocukluğumdan bu yana süregelen tırmanma ve dağ sevdası, ruhumun en kolay haliyle ifade etmek gerekirse, biraz “Yabani”, yalın, izole kalmasına sebep oldu. Lise son sınıfta hobi olarak başlayan dağcılık merakım Üniversite yıllarında durdurulamayan bir doğaya kaçış sürecine dönüştü. 2 kez Türk Dağcılık Milli Takımına seçildim. Halen aktif olarak Dağcılık yapıyorum.

Tarih ise ruhuma yerleştirilmiş merak ve araştırma genlerinin çok hızlı çalışmasıyla doğru orantılı. Tarihe yön veren savaşlara, efsanelere, onların kahramanlarına olan merakım beni tarihe doğrudan bağlayan se-

bep. Savaş alanlarına tek başıma gidip savaşları ve ölüme koşan savaşçıların sesini, kimi zaman rüzgârla, kimi zaman sessizliğin en derin halini hissederek dinlemek... İştahımı en çok mutlu eden olay.

Yetiştığım mahalle Aziziye ve Mecidiye tabyalarının bulunduğu Top dağı'nın hemen altındaydı. Palandöken

dağlarına yaptığım tırmanışlarda, Palandökenin arkasındaki 2 tabyayı görürdük. Bir gün yanlarına gittim ve hissettiklerimi tarif bile edemedim. Bu nasıl bir şaheser ve burada ne arıyor dedim kendi kendime. Kim, ne için yapmıştı bunları buraya. Araştırdım ancak çok fazla bir bilgiye ulaşamadım. Zamanla birkaç kitap ve yazıya ulaştım. Sonra her gidişimde tabyaların biraz daha yıprandığını görmeye başladım. Çok üzülüyordum. İki yıl önce kasım ayının başlarında, Niğde Aladağlardaki sezonun son tırmanışlarını bitirmiş Erzurum'a dönmüştüm. Bir İlanla karşılaştım. Sonradan başkanlığı Erzurum'a yeni atanan Sn. Erzurum Valisi Ahmet Altıparmak'ın yaptığını öğrendiğim Tabyalar Platformu diye bir oluşumun 9 Kasım'da, 1877 yılında kazanılan ve Türk tarihine altın harflerle yazılmış, Ordu-Millet kavramının en güzel örneği olan Aziziye Zaferini aynen canlandıracağı ve herkesi davet ettiği yazıyordu. Orada her zaman başımı belaya sokan herkesten farklı olanı yap genlerim devreye girdi. Ve de-

dim ki biz o gecenin sadece sabahını değil, gecesini de tabyalarda yaşayacağız. Öğrencilerimle yaptığımız istişareden, tabyalarda sabaha kadar Aziziye ve Mecidiye arasında nöbet tutma kararı çıktı. Ve o muhteşem sabah... 136 yıl önce Erzurum'da yerinde olmak isteyeceğim en son insan herhangi bir Rus askeriydi. Aman Allah'ım bu nasıl bir mahşeri kalabalık.

Eminim ki o güne kadar Erzurum'daki insanların yüzde doksanı gerçekte o tabyalarda ne olmuştu bilmiyordu. Ben dâhil hiç kimse birçok sebep (bahane) den merak etmemiştik. Nene Hatunu bildirdik sadece, bebeğini beşikte bırakmış, Rus ile savaşmış. Başka?.. Bu Rus neden gelmiş? Ne zaman gelmiş? Nereden gelmiş? Kaç kez gelmiş? Cevap yok...

İşte o gün dedim ki tabyaların değerlendirilmesi lazım. Günümüze uyarlanması lazım. Ama nereden başlamalıydım? Aynı kaygıları Dağcılık ve Rafting, Kano, Bisiklet, Buz Tırmanışı için çok sık ziyaret ettiğim Uzundere ilçesinde ki Öşki Manastırı ve Tortum'daki Haho Manastırı içinde hissediyordum yıllardır. Sonra Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı'na (KUDAKA) bir proje hazırlamaya karar verdim. Zafer ve İnanç Yolu oldu projemizin adı. Zafer teması Tabyalar, Savaş alanları Siperler, Şehitlikleri, İnanç teması ise Kiliseler, kaleler şapelleri kapsayacaktı. Bu iki temayı birleştirmeliydim. Çok güzel bir örnek olan ve her yıl binlerce turistin akın ettiği Likya Yolu'nu inceledim Antalya'ya giderek bizzat yolu hazırlayan İngiliz Kate Clow'u ziyaret ettim fikrimi anlattım. Çok etkilendi ve bu projenin çok kıymetli olacağını söyledi. Sebebi bu çalışmanın Erzurum'da başlayıp bir ayağının Rusya'ya diğerinin Gürcistan'a kadar gidebileceği gerçeğiydi. Nitekim detaylandırarak hazırladığımız projemiz yönetim kurulunda görüşüldü ve bir ilk olarak kabul edildi. Şu anda oldukça yol kat etmiş durumdayız. Ve her geçen gün daha kıymet kazanmaya başladı projemiz.

Erzurum tarihine yoğunlaşmamın ise birkaç sebebi var. Birincisi çok şükür bu kadim şehrin topraklarında doğmuş bir Erzurum çocuğuyum. Dedem Topçu çavuşu Tosun, Sarıkamış hareketinden sonra Rusya'ya kardeşi ve amcası ile esir götürülmüş. Sibiryada esir tutulduktan sonra ekim devrimi ile oluşan karışıklıktan faydalanarak, arkasında esarete ölen kardeşi ve amcasını bırakıp binbir zorlukla geri dönüyor. Sarıkamışa kadar geldikten sonra Deli Halit Paşanın ordusuna alınıyor (1918) cennet mekan Kazım Karabekir Paşa'nın ordusu ile Kars'ın alınmasına kadar orduda savaşmış. Ve 1921 yılında Kars'ta terhis olmuş. Horasan'a yerleşmiş. 1985'te 110 yaşında ölümüne kadar hep anılarını anlatmış. Bende büyükle-rimden dinledim hep. Diğer ve benim en büyük sebebim o günlere o savaşlarda savaşanlara duyduğum derin saygı. Şu anda adım Çetin ise onların sayesin-

de. Ve benim iddiam odur ki Ecdadın bu emanetleri hepimizin üzerinde “VEBAL”dir. Bizler hala bu topraklarda yaşayalım diye şehit düşen, gazi olan ecdadın üzerimizdeki kul haklarıdır. Sahip çıkmalı korumalı iyileştirmeliyiz bu yapıları.

Neslihan Arzu Keteci: Tabyalar, Erzurum tabyaları özel ilgi alanınız olmuş, bu konuda gezip gördükçe rahatsızlığınız artmış, birçok etkinlikle birlikte görsel ve yazılı basın aracılığı ile bu konuda sancularınıza ve şikayetlerinize şahit olduk. Nedir sisi bu kadar üzen şeyler?

Çetin Bayram: Tabyaların günümüzdeki halleri gerçekten içler acısı. Bahar başında yüksek yaylalara hayvanlar götürülmeden önce çobanların ahır oluyor. Ayrıca eskiden bu yana civar köylerde ev ya da ahır yapanlarında taş ocağına dönüşmüş halde. Tabyalar tescilli, fakat korunmaları ile ilgili herhangi bir adım Aziziye’ler ve Mecidiye haricinde yok. Kaderlerine terk edilmiş durumda hepsi. Şehrin göbeğinin de ki en modern yapı olan Atlama Kulelerinin hemen yanı başında bulunan ve Erzurum’un ilk tabyalarından biri olan, Kiremitlik Tabyası dahi göz önünde olmasına rağmen sarhoşların uğrak yeri haline gelmiş durumda. 1877 yılında 9 Kasım gecesi saldırıya maruz kalmaktan son anda kurtulan ancak günümüzde her türlü pisliğin döndüğü ve bizlere utanç olması gereken bu tabya metruk haldedir. Sadece insani faktörler değil tabyalara zarar veren. Meteorolojik koşullarda, yapıldıkları günden bugüne kadar tadilat ya da bakım görmemiş tabyalara ciddi zararlar vermiştir, vermeye devam etmektedir. Son olarak 3 ay önce İlave Tabyasının (Uzunahmet Karakolu) ön tarafında bulunan kısım, şiddetli yağmur neticesinde ciddi bir çökmeye maruz kalmış tıpkı Küçük palandökenin Güney Batı pusu odası, Büyük Palandökenin doğu Pusu odası, Toparlağın eşsiz ana binasının oval duvarları gibi tahribat görmüştür. Ve maalesef ki yakın tarihimizin bu eşsiz şaheser yapıları, ecdadımızın emanetleri hak ettikleri değeri görmez ise yok olacaklardır. Bu vebalde bize iki cihanda yeter.

Neslihan Arzu Keteci: Tabyaları bire bir dağcının bakış açısı ve gözünden tanıyalım, isterseniz. Sizin bu tabyalarla ilgili gözlem ve beklentileriniz, yapmak istedikleriniz neler? Sizi izlediğimizi kadarıyla Tabyaların Erzurum için bir kazanç kapısına dönüşmesinden bahsediyorsunuz, bu nasıl olacak, mümkün mü böyle bir şey? Bana göre de gerçekleşse Erzurum için gerçekten tarih ve kültür turizmi açısından çok faydalı olacağını düşündüğüm bu tabyalar için beklentileriniz neler?

Çetin Bayram: Erzurum’da 21 tescilli, 1 tescili henüz yapılmamış tabya bulunmakta. Bu tarihi eserleri birbirine bağlanan yolları ki bunların çoğu da yine ecdadın o dönemde yaptıkları yollar, yürüyerek, bisikletle ve

araçla gidilebilmesi için Projemiz kapsamında yön tabelaları ile işaretlenmesi sağlandı. Amacımız Erzurum'da ki çok büyük ve ulaşılması kolay olan eşsiz eserlerin daha fazla insan tarafından görülmesini sağlamak. Bu sayede insanlar eminim ki duyarlılık göstererek bu yapılara sahip çıkılması için adımlar atacaktlar. Bilinmeyen tabyaları ziyaret eden 10 insandan 1 kişi yetkililere çağrıda bulunsa duyarlılık gösterse eminim ki birileri adım atmak zorunda kalacaktır. Ayrıca burada çok büyük bir turizm potansiyeli var. Çanakkale'yi her yıl yerli yabancı 2 milyona yakın insan ziyaret ediyor. Ve siperleri geziyorlar. Burada ise aynı savaş döneminin siperleri, savaş alanları, askeri yapıları aynen duruyor. Bu ilimiz için çok büyük bir Turizm potansiyeli demek. Ve birşey daha. Japonya'da yetkililer 2. Dünya savaşında Amerika'nın attığı atom bombalarının düştüğü 2 yere anıt yapmışlar. Bu anıtları ziyarete ilkokul öğrencilerini götürüyorlar ve diyorlar ki. "Bir daha bu günleri görmek istemiyorsanız çok çalışmalısınız" Biz neden götürmeyelim ve bu binaları siperleri göstermeyelim

çocuklarımıza milli bilinç oluşturmak için?.. Hele ki çok sıkıntılı günlerden geçtiğimiz ve birlik beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu günlerde.

Neslihan Arzu Keteci: Tabyalarla ilgili bizim bilmediğimiz , gözümüzden kaçan, bugüne kadar bu konuda kitap yazanların göz ardı ettikleri, göremedikleri ilginç ayrıntılar var mı?

Çetin Bayram: Tarihi mekanları incelerken karşılaştığım en ilginç olay, birkaç kitapta yazan ve ortadan kalktığı söylenen 1.Nesil tabyalardan biri olan Süd Nişan Tabyası'nın aslında yok olmadığını görmek oldu. Bir vatandaş tarafından gecekonduya çevrilen bu eser Mecidiye Tabyasının 700 metre kuzeyinde bulunan Süd Nişan Tabyasından güneydoğusunda sapasağlam kalan girişi, beşik tonozlu girişleri ve 1 odası ile kuzey kanadında bulunan orijinal zemin taşlarının bulunduğu kısım aynen duruyor. Tabyaya Sivişli Tabyası istikametinden bakınca Yanık dere şehitliğine çıkan ara yoldan giden orijinal yolu-

nu ve topçu mevziilerini de görmek mümkün. Tarihe tanıklık etmiş, 93 Harbinde ihtiyat taburlarından bir kaçının bulunduğu bu tarihi yapı maalesef ki gözden çıkarılmış ve yerine dair en ufak emare bırakılmamıştır. Fakat gerçek aynen duruyor olduğu. Bu konuyla ilgili kurumlara, yapının tescili için gereken başvurumuzu belge ve kayıtları toplayıp yapacağız.

Neslihan Arzu Keteci: Erzurum'da tabya deyince akla gelen bir iki tabya ismi var. Aziziye ve Mecidiye. Oysa kaynaklarda yirminin üzerinde Tabya ismi geçiyor. Sizin yaptığımız etkinliklerinizde unutulmuş tabyaların isimleri e fotoğrafları Erzurum'un ve dolayısıyla Türkiye'nin gündemine geldi. Size göre gözden ırak kalan tabyalar insanlarımızın ilgisine açılmalı mı? Oralarda nelerle karşılaştınız?

Çetin Bayram: Dikkat çekmek istediğim aslında birkaç önemli başlık var.

Bu sorunuza haddim olmayarak cevap vereceğim. Ben Beden Eğitimi ve okumayı araştırmayı seven bir tarih meraklısıyım. Sözlerim lütfen ukalalık olarak alınmasın.

Öncelikle şunu belirtmeliyim, Şahsi kanaatim Erzurum Tabyalarının sadece Aziziye ve Mecidiye olduğu düşüncesi ortadan kalkmalı ve yapılacak tüm iyileştirme çalışmaları bitüm diğer 18 tabyayı da içine alacak şekilde bir bütün olarak ele alınmalıdır. Aksi takdirde tabyalar yok olmaya mahkûmdur. Bence ya valilik ya da Büyük şehir belediyesi içerisinde, İşleri sadece Osmanlı Rus savaşı ve Tabyalar olan bir birim kurulmalıdır. Bu birim Tabyalarla yatıp tabyalarla kalkmalıdır. Tarihçiler, Sanatçılar, Sporcular, Askerler, STK ların içerisinde yer aldığı, görüş bildirebildiği ve katkıda bulunabilecek işler yaptığı bir resmi yapılanma şart. Gönüllülük ve işinin ehli olmak tek şartı olan bir yapı.

Mesela çok basit bir örnek Aziziye 1 No'lu tabyanın önünde duran ve altlarındaki kitabelerinde "1.Dünya

Savaşında Rus Birliklerinden ele geçirilmiştir” yazan iki top var, Bu toplar bizzat Osmanlı ordusunun kullandığı Krupp marka Alman menşeli toplardır. Mecidiyenin önünde ve güneyinde duran 2 top ise üzerlerinde ki arma ve yazıdan anlaşılacağı üzere gerçek Rus toplarıdır. Bunları algılamak için profesör olmaya gerek yok biraz merak ve okumak yeterli. Tabyalar ile ilgili çok kıymetli bilgiler içeren kitaplar inceledim ancak baskı hatası olduğunu ümid ettiğim çok büyük yanlışlar ve eksik bilgiler gördüm. Bu durum tarihçiler tarafından tekrar incelenmeli.

Ayrıca tarihi açıdan savaş alanları ve tabya çevrelerinde hiçbir kazı yapılmamış. Buradan çıkabilecek bulgular, oluşturulacak bir savaş tarihi müzesinde sergilenebilir. Ben bile hiçbir yer kazmadan siper ve tabyaların çevresinde dolaşırken Şarapnelden, Mermi kovanına, kemer tokasına bir sürü şey buldum.

Neslihan Arzu Keteci: Çetin Bayram bu etkinliklerden neler bekliyor ve yetkililerden neler istiyor. Bildiğim kadar bu tabyaları uluslararası olarakta gündeme taşımak istiyorsunuz? Son olarak Kargapazarı şehitliğinden de bahsedermisiniz?

Çetin Bayram: Kargapazar Müfrezesi Şehitliği... Gördüğüm bir rüyadan sonra tamamen tesadüfen yanına gittiğim, gördüğümde ise 10 dakika hıçkırıklarla ağladığım o eşsiz Gül Bahçesi... O meşhur itaat ve vazife destanının yazıldığı kutsal mekan. Hayatımda beni etkileyen olaylar vardı orayı görünceye kadar. Ama beni hiç bu kadar derinden vuran bir an yaşamamıştım.

Kim olduklarını bulmak için saatlerce okuduğum kitapları yeniden okudum. 12 Şubat 1916'da koskoca bir Rus Tümenine karşı verdikleri şanlı mücadeleleri ile tamamı şehit olan 350 subay ve er oldukları yazıyordu kitapta. Okurken, Çanakkale'de tamamı şehit olan 57. Alay geldi aklıma. Bu Mehmetçik oradaki Mehmetçiğin kardeşi idi. Oradaki ruh aynen Kargapazar dağlarının batı sırtlarında 2704 metrede yaşıyordu. Sordum kendi kendime Telgraf direkleri boyu karda ve Rus ordusundan daha büyük bir düşman olan, amansız tipilerde, en son sıcak çorbasını 15 gün önce içtiği halde yerinden kıpırdamayan ve savaşarak şehit olan bu yiğitler neye inanmıştı... Onları burada ne bekletmişti? Tabi ki Vatan ve Millet sevgisiydi bu..

12 Şubat 2016, bu mücadelenin 100 yıl dönümü. Çok etkilendiğim bu sessiz destanı tüm Dünya'ya duyurmak artık boynumun borcu. Şu anda hazırlıklarını yaptığım çok büyük ve ses getireceğine inandığım bir organizasyon planlıyorum. Savaşın 100. yılı adına bu yıl Rus Dağcı arkadaşlarımla beraber bir tırmanış gerçekleştireceğiz. Tam 100 yıl önce Rus ordusunun izlediği rotadan Rus dağcılar, Türk ordusu-

nun izlediği rotadan da biz Türk Dağcılar Kargapazar dağlarının üzerine çıkıp şehitliğin olduğu mevki de onlar atalarını bizde ecdadımızı anacağız. Bu organizasyonu geleneksel hale getirip sonraki yıllarda geliştirmeyi planlıyoruz. Bütün bu çalışmalarda bize her türlü desteği veren Sayın Valimiz Dr.Ahmet Altıparmak'a da derginiz aracılığı ile bir Erzurumlu olarak en kalbi saygılarımı ve hürmetlerimi sunmayı borç biliyor, Erzurum adına teşekkür ediyorum.

Neslihan Arzu Keteci: Şehr-i Kadim Aziziye Dergisi olarak, bu tarih buluşmalarına ön ayak olduğu için hem valimize hem de bu güzel söyleşi için okuyucularımıza adına size çok teşekkür ediyorum. Umuyor ve görüyorum ki büyük bir azminiz var, yapmak istediklerinizin bir kısmına şahit olduğumuz için, başaracağımıza inanıyorum. Başarmanız için de dua ediyorum, okuyucularımızda dua edeceklerdir. Yolumuz açık olsun..

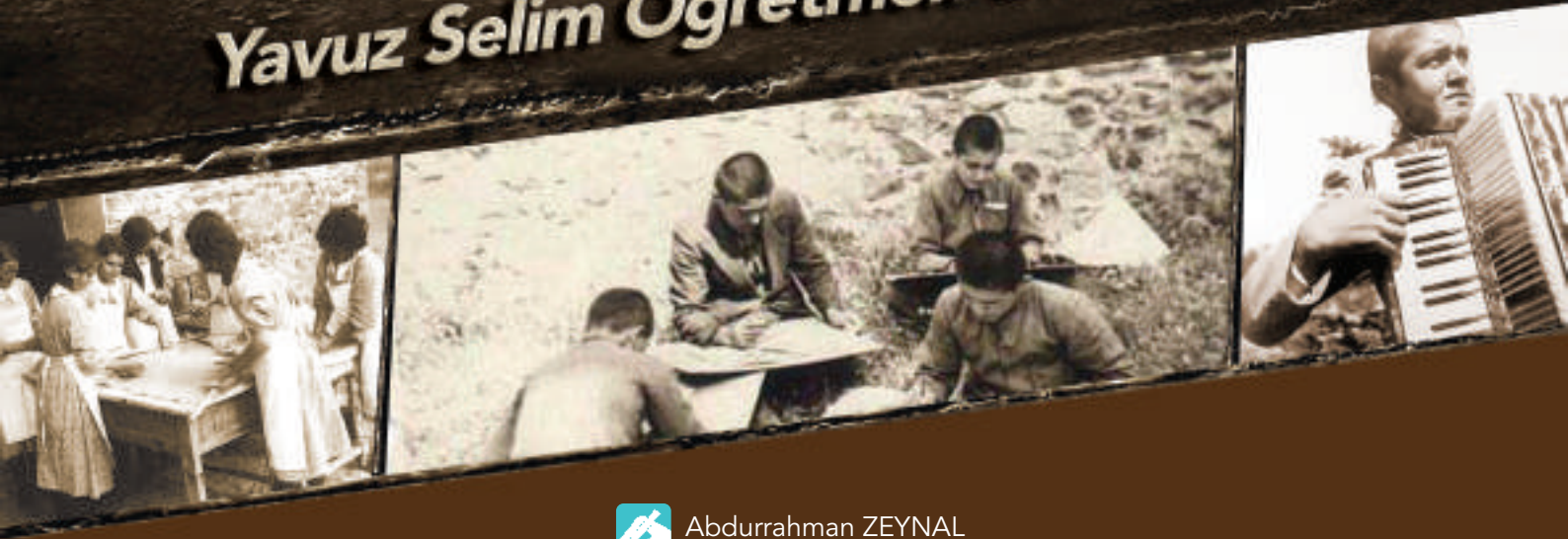
Tabyalar

*Bir serhat ilinin son zafer takı
Başı dik vakarla duran tabyalar
Dadaş'ın Namusu, şeref yüzakı
Tarihe destanlar yazan tabyalar*

Fahrettin TÜZÜN

BİR BAŞARI ÖYKÜSÜ OLARAK Pulur Köy Enstitüsü'nden Yavuz Selim Öğretmen Okulu'na...

Abdurrahman ZEYNAL

Nedir “Köy Enstitüleri”? Kimilerine göre ülkeyi kucaklayan öncü bir eğitim ve öğretim programı kimilerine göre uygulama noktasında sıkıntıları olan ama sonrasında efsaneleştirilen bir eğitim girişimi mi?

Okuyacağınız bu yazıda, toplumumuzda hala tartışılan, kimi zaman sadece bir kesimin ideolojisini yansıttığı, Anadolu halkının inancına, örfüne, adetine aykırı eğitimlerin verildiği öne sürülen, ama ne olursa olsun, tüm yönleriyle Türk toplumunda farklı ve

önemli bir yeri olduğunu kabul ettiğimiz bu girişimin; Erzurum-Pulur Köy Enstitüsü ayağını kısa bir şekilde ele alacağız.. İşin siyasi boyutuna girmeden bu eğitim kurumunun Erzurum'a olan etkisine değinmeye çalışarak tarihe bir pencere açacağız.

Köy Enstitüleri, 1935 yılında hazırlıklarına başlanılıp 1937'de ilk kez denenmiş ama yasal olarak 1940 yılında hayata geçirilmiş bir sistemdir.

II. Meşrutiyet döneminde “köyler için eğitim” konusu irdelenmiş bazı fikirler ileri sürülmüş, Cumhuriyet döneminde çalışmalar devam ettirilmiş 1926 yılında Kayseri’de “Köy Muallim Mektebi” açılmış ancak 1932 yılında kapatılmıştır. 1936 yılında Eskişehir Mahmutiye köyünde “Eğitmen Kursu” açılarak askerliğini onbaşı, çavuş olarak yapanlar 6 aylık kurslara alınarak eğitilmiş sonrada 3 yıllık

köy okullarına öğretmen olarak atanmışlardır. 1937 yılında Erzurum’da açılan kursa Erzurum’dan adaylar gönderilmiş, mezun olup gelenlerin göreve başlamasıyla Erzurum köylerinde öğretmen köy okulları açılmaya başlamıştır. Tüm bu çabalar yeterli olmayınca Dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’in gayretleriyle köylere öğretmen yetiştirecek olan “Köy Enstitülerinin” açılmasına karar verilmiş ve 5 yıllık ilkokulu bitirmiş öğrenciler arasından imtihan yoluyla seçilen öğrenciler enstitülerin ilk öğrencileri olmuştur.¹

17 Nisan 1940’da 3803 sayılı kanunla Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde ülkedeki köylerin öğretmen ihtiyacını karşılamak için Köy Enstitüleri kurulmaya başlanmıştır. Bu amaçla öncelikle ülke bölgelere ayrılmış ve bu bölgelerde kırsal yöreler seçilerek buralarda okullaşmaya gidilmiş, bu amaçla toplam 21 Köy Enstitüsü kurulmuştur. Pulur Köy Enstitüsü kurulanlar arasında 17. olurken ülke genelinde 21 enstitü kurulmuştur. Türkiye genelinde köy enstitülerini alacağı öğrenciler bölgelere ayrılmış Erzurum’a “Trabzon, Gümüşhane ve Bingöl” illerinden gelen öğrenciler alınmıştır.

Başlangıçta köylerin öğretmen ihtiyacını gidermek için askerliğini çavuş olarak yapmış olanlar 1942 yılında Ilıca Merkez İlkokulunda açılan “Eğitmen Kurusuna” alınarak altı aylık sürede yetiştirilmişlerdir. Aynı yıl Enstitü müdürlüğüne atanan Ahmet Korkut 15 Ağustos 1942’de Erzurum’a gelerek Ilıca’nın doğusundaki yerin okul için uygun olduğuna karar vermiş ve buraya “Köy Enstitüsü” yapım kararı çıkartmıştır. Ahmet Kor-

kut olayı özetle şöyle anlatmıştır:

“Yanımda Lise Fizik öğretmenini Hüseyin’in (Karagöl) delaletiyle 5 belediye meclis azası bulduk. Tapu sicil muhafızını da alarak 3 faytonla araziye geldik. Takriri kıymet mazbatasını yaparak hepsine imza ettirdim. Bunun üzerine derhal, 14.582 liraya 4 kuruş istimlak tahsisatı istedim. Acele gön-

derdiler. Gazetede ilan ettik. Böylece, Pulur Köy Enstitüsü 2000 dönüm toprağa kavuştu.”

Enstitünün bulunduğu yer doğusunda Pulur Çayı, Batısında Turna Tepeleri, Güneyinde Pulur köyü ve Kuzeyinde 1 kilometre uzakta Ilıca ve Erzurum kara yolu vardı.

Ahmet Korkut Bey o günlerin sıkıntılarını ve zorluklarını şöyle anlatmıştır: “Tüm hazırlık işleri sona erince 100 talebe davet edildi. Birçok didinmeler neticesinde Toprak Mahsulleri Ofisinden 20 ton buğday alınmıştı. Buğday öğütülüp öğrencilerin ekmeği Ilıca’da yapılacaktı. Odun ve Et müteahhidimizle ekinleri su değirmeninde öğütme pazarlığı da yapılmıştı. Müteahhit bir gün geldi dedi ki: “Değirmenlerin suyu donmuş, un öğütme imkân yoktur.” O an tarihi bir buhran geçirdim. Müteahhide de: Ne söylüyorsun, biz öğrencileri davet ettik. Nerede ise akşama, sabaha öğrenciler gelecek. Onları açlıktan mı öldüreceğiz? Sizin yapacağımız iş bu kadar mı idi? diye çıktım. Erzurum boğazında bir değirmen döndüğünü haber aldık. Müteahhit buğdayları Erzurum’a kadar arabayla, oradan değirmene kızaklarla nakletmek suretiyle acil ihtiyacımızı karşılayacak kadar un öğüttü. Bizi Müthiş bir heyecan ve sıkıttan kurtarmıştı. 13 Ocak 1943’te öğrenciler gelmeye başlamıştı.²

1942-1943 eğitim ve öğretim yılında öğretmen kursu olarak 51 öğrenci, 6 öğretmenle faaliyete başlayan,³ enstitüye öğrencileri 13 Ocak 1943 tarihinde gelmeye başlamış, ilerleyen zaman içinde 3 idareci 10 öğretmenlik bir yönetim kadrosu meydana gelmiştir.

1 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s. 392, Pagem Akademi Yayınları, 2009, Ankara.

2 Köy Enstitüleri I-II,s.300, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Nisan 2003, Ankara.

3 İhsan Ünüvar, Erzurum Rehberi, s. 123.

II. Dünya Savaşının zor şartları, tabiatın zorlukları dönemin yöneticilerini yıldırmamış, elbirliğiyle yöneticisi, öğrencisi ve halk el ele vererek zorlukları aşmış büyük gayretler sergilemiş ve Pulur Köy Enstitüsü'ne hayatiyet kazandırmışlardır.

1943 yılında yurt gezisine çıkan İsmet İnönü Erzurum'a geldiğinde 20 Eylül 1943'te Pulur Köy Enstitüsü'ne giderek çalışmalarını yerinde incelemiş ve oradan ayrılırken yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Hepinizi bir arada görmekten çok hoşnut oldum. Vatan sizlerden çok şeyler bekliyor. Sizlerden çok umudum var. Siz, umut ettiğim gibisiniz. Çıktıktan sonra sizi her zaman izleyeceğim. Sizlerden her zaman iyi haberler alıyorum. Bu haberler beni her zaman sevindiriyor. Allaha ısmarladık çocuklarım."⁴

Zamanla inşaatlar tamamlanmış, içme suyu Ağören köyünden getirilmiş, diğer su ihtiyaçları içinse kuyular açılmıştır. Başta idare olmak üzere, derslik, atölye, konutlar ve yurt binalarından oluşan 33 ayrı birim hizmete sokulmuştur.

1943 sonlarından 1946 yılına kadar enstitünün müdürlüğünü Aydın Arıkkök yapmıştır. Bu yıllarda enstitünün öğrenci mevcudu artmaya devam ederken 1945 sonrasında okulda Hüseyin Bülbül, Hasan Sertel Matematik, Meliha Coşkun Sertel Fizik, Ferruh Öklü Ta-

Beş yıllık eğitim süresince kültür derslerinin içeriğinin toplam saatleri ise Türkçe 736 saat, Matematik 598 saat, Fizik 276 saat, Tarih 232 saat ve Yurttaşlık Bilgisi 92 saattir.

Kültür dersleri	Ziraat dersleri ve çalışmaları	Teknik dersler ve çalışmaları
Türkçe	Tarla Ziraatı	Köy Demirliği
Tarih	Bahçe Ziraatı	Nalbanlık
Coğrafya	Fibonçuk	Motorculuk
Yurttaşlık bilgisi	Meyvecilik	Köy Dülgerliği
Matematik	Balgıcık	Marangıreluk
Fizik	Sebzeçilik	Köy Yapıcılığı
Kimya	Sanayi Bitkileri ziraatı	Tuğla ve kiremitçilik
Tabiat ve okul sağlığı	Zootekni	Taşçılık
Yabancı dil	Kümes hayvanları bilgisi	Kireççilik
El yazısı	Arıcılık ve İpek böcekçiliği	Dıvarcılık sıvacılık
Resim- İş	Balıkçılık ve Su ürünleri	Şetonculuk
Beden Eğitimi ve Ulusal oyunlar	Ziraat Sanatları	Köy ve El sanatları
Müzik		Düğü, buğday, zanaat
Askerlik		Örgü ve dokumacılık
Ev idaresi ve çocuk bakımı		Örgü ve dokumacılık
Öğretmenlik bilgisi/Toplum bilim, İş eğitimi, Çocuk ve Ruh İş İlimi, İş eğitimi tarihi, Öğretim Metodu ve tarbiyatı		Ziraat sanatları
Ziraat İşletmeler ekonomisi		
Kooperatörlük		

Kaynak: Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi

rih, Tahir Altın Beden eğitimi öğretmenliği yapan bazı eğitimcilerdir...

Beş yıllık Öğretim programına göre derslerin toplam dağılım saatleri şöyleydi. Kültür dersleri 114 hafta, Ziraat dersleri ve çalışmaları 58 hafta, Teknik dersler ve çalışmaları 58 hafta, beş yıllık eğitim süresince sürekli tatiller 30 hafta olarak planlanmıştı.

Kültür dersleri haftada 22 saat, Ziraat dersleri ve çalışmaları haftada 11 saat, Teknik dersler ve çalışmaları haftada 11 saat olarak programlanmıştı.⁵

Köy Enstitülerinin açılmasından kısa bir süre sonra ihtiyaç duyulan sağlık personelinin yetiştirilmesi amacıyla sağlık kolları kurulmuş ve Pulur Köy Enstitüsünden 1945 yılında 43, 1946 yılında 35 öğrenci olmak üzere toplam 78 kişi mezun olmuştur. Gerek sağlıkçı olarak yetişenler, gerekse köy öğretmenleri buldukları yerlerde 20 yıl mecburi hizmet yapma şartına tabi tutulmuşlardır. Her sağlık memuru 5-10 köyden oluşan bir köy gurubunda görev almıştır.⁶ Fakat bu durum zamanla bazı dedikodulara ve çekemezliklere de sebep olmuş, insanın kendi köyünde görev yapması bazı sıkıntılar doğurmuştur.

4 Cihandar Arıkan, Neden, Köy Enstitüleri? Markiz Yayınları, 2012, s.173.

5 Yahya Akyüz, Age, s.394.

6 Cemal Hüseyin Güvercin, Murat Aksu, Berna Arda, Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi, Ankara Ün. Tıp Fak. Mecmuası Cilt 57, sayı 2, 2004 Sayfa, 57-63

miş ilerleyen yıllarda Necip Çadır-
cıda bu kervana katılmıştır.

1949-1950 Pulur Köy Enstitüsünde 18 erkek, 5 bayan toplam 23 öğretmen görev yapmakta, birinci sınıfta 190 erkek, 18 kız, ikinci sınıfta 181 erkek, 4 kız, üçüncü sınıfta 89 erkek, 4 kız, dördüncü sınıfta 57 erkek, 2 kız ve beşinci sınıfta 56 erkek, 2 kız öğrenci olmak üzere toplam 603 öğretmen adayı okumaya devam etmekteydi. Karma eğitimi sürdürmekte olan enstitünün müdürlüğünü Enver Uganeke yapmaktaydı.¹⁰ Kütüphane memuru Hakkı İbrahimhakkıoğlu, Aşçıbaşı İhsan Necati Altaca ve 500 den faz-

Sağlık kolları önce Malatya Akçadağ, Erzurum Pulur, İzmir Kızılçullu, ve Ankara Hasanoğlan'da açılmıştır. Dördüncü sınıfta sağlık kolu olmak üzere iki yarıyıl ders görmüşlerdir. Dersleri ise bu sınıfta haftada; Türkçe 3 saat, Tarih 1, Coğrafya 1, Matematik 3, Fizik 1, Kimya 2, Yabancı dil 2, Resim 1, Beden eğitimi 1, Müzik 2, Askerlik 2, Anatomi ve Fizyoloji 10, Sağlık Bilgisi 8, Genel biyoloji 4, Askerlik Sağlık bilgisi 1, olmak üzere toplam 44 saat ders görmüşlerdir.⁷

Nihat Salkur'un enstitü müdürlüğü yaptığı 1947 yılında Erciş Köy Enstitüsü kurulma aşamasında önceki örneklerde olduğu gibi diğer enstitü öğrencileri yardımcı gidecekti. Pulur Köy Enstitüsünden o yaz 110 gönüllü öğrenci Erciş'e giderek çalışmış ve inşaatların bitirilmesine yardım etmişlerdir.⁸

1947-1948 eğitim ve öğretim yılında Enstitü müdürlüğünü İsmail Vural yapmış ve programların değiştirilmesine tanıklık etmişti. Yeni yapılan değişikliklerle kültür derslerinin saatleri artırılmış, teknik dersler ve çalışmaların ismi "sanat çalışmaları ve atölye çalışmaları" adını almış ve haftalık saatleri azaltılmıştır.⁹

Enstitü mezunları 20 lira maaşla kendi köyleri ve yakın köylerde görev almışlar ve 20 yıl mecburi hizmet vermişlerdir. Maaşlar 3 ayda bir ödeniyordu. Maaşları 1948 yılına kadar il özel idaresi bütçesinden ödendiği için öğretmenlerin aylarca maaş almadığı oluyordu. Tüm bu zorluklar maaşların 1948 yılında merkezi bütçeden ödenmesiyle sona ermiş oluyordu.

Erzurum Lisesi müdürlüğünü yapan Raif Akbulut 1949 yılında enstitüden mezun olanlar içinde yer al-

Hasan Ali YÜCEL
Milli Eğitim Bakanı

İsmail Hakkı TONGUÇ
M.E.B. İlköğretim Genel Müdürü

la öğrencinin çamaşırlarını ellerinde yıkayan iki bayan elemanı da unutmamak gerekir.

Köy enstitüleri bir süre sonra gerçek amaçlarından uzaklaştıkları gerekçesiyle birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Daha sonra da dönemin getirdiği zorluklar ve enstitüler üzerinde yaratılan psikolojik baskılar nedeniyle ortadan kaldırılmışlardır.

Köy enstitülerinin 1947-1948 öğretim yılında ders programları ve ders saatleri değiştirilmiş, 1951-1952 yılında isimleri İlköğretmen okuluna çevrilmiş, kız ve erkek öğrenciler ayrı enstitülerde toplanmıştır. 1953'te programları, klasik ilk öğretmen okullarının programlarıyla birleştirilen köy enstitüleri 1954 yılında çıkarılan 6234 sayılı yasa ile tamamen kapatılmıştır.

7 Cemal Hüseyin Güvercin, Murat Aksu, Berna Arda, Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi, Ankara Ün. Tıp Fak. Mecmuası Cilt 57, sayı 2, 2004 Sayfa, 57-63

8 Nesir Şener adlı dönemim öğrencisinin anıları.

9 Yahya Kemal Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara 1974, s. 187.

10 Milli Eğitim İstatistikleri, 1949-1950, Ankara 1950 s.69.

Pulur İlköğretmen Okulu

Kapanış süreci içerisinde, Canip Akın'ın müdürlüğü döneminde 1952 yılında kız öğrenciler İzmir Kızılçullu ve Trabzon Beşikdüzü'ne gönderilmiş, böylece Pulur erkeklerin okuduğu bir okula dönüşmüştür. 1952 yılında ismi değiştirilerek "Pulur İlköğretmen Okulu" adını almıştır.

Pulur İlköğretmen Okulu 1952-1953 öğretim yılında 620 öğrenci, 30 öğretmenle eğitim faaliyetleri devam ederken Vali Cemal Gökta'nın tavsiyeleriyle deneme mahiyetinde merinos koyun yetiştirilmesine başlanmış, verimli olması üzerine 400 koyun daha şehre getirilmiştir.¹¹ Bu dönemde Mehmet Ali Ceyhan müdürlük yapmıştır.

Muntazam bir kütüphanesi, öğretmenler lokali, ikişer daireli beş lojmanı mevcut olan okulun 40.000 liralık döner sermayesi vardı. Merinos türü koyunları, Doğanadolu kırmızısı inekleri ve tavukları olan okul kendi ihtiyaçlarını kendi karşılayabilmekteydi. Arıcılık yapılarak okulun bal ihtiyacı karşılanmış aynı zamanda çevreye de örnek olunmuştur.

Kuruluşunda öğrenim süresi 5 yıl olan enstitü 1953'te 6 yıla çıkarılarak faaliyetlerini devam ettiren okulun 1954 yılında müdürlüğünü Necati Erinç yapmıştır.

Yavuz Selim İlköğretmen Okulu

Mehmet Tetenç'in müdür olduğu 1958 yılında Pulur İlk Öğretmen Okulu Yavuz Selim İlk Öğretmen Okulu adını almıştır. Bu yıllarda; Matematik Öğretmeni Osman Kırca, Edebiyat Öğretmeni Mehmet Ali Ersoy, Tarih öğretmeni Fehmi Hergün, Psikoloji Öğretmeni Necati Erinç, Sağlık Dersi öğretmeni Dr. Muzaffer Kürkçüoğlu, Tarım ve ticaret dersi Öğretmeni Dr. Zeki Çıkman idi. Okul elektrik jeneratörü ile aydınlatılıyor gece saat dokuzda kapatılıyor. Sonrasında öğrencilerden ders çalışmak isteyenler mum ışığı altında çalışıyorlardı. Müzik derslerinde; mandolin, piyano, flüt, saz enstrümanlarını kullanmayı öğreniyorlardı.¹²

1959-1961 yılları arasında Ramazan Tükenmez müdürlüğünü yaptığı enstitünün öğretim yılı sonuna kadar 1298 öğretmen mezun eden okul öğrencilerinin yüzde 75'ini köy çocuklarından %25'ini de şehir çocuklarından almaktaydı.¹³

Yavuz Selim İlköğretmen Okulu'na 1962-63 öğretim yılında tekrar kız öğrenci kaydedilerek karma öğretime geçilmiştir. Fikret Öztürk'ün müdürlüğünde gelişimini sürdüren okul 19 öğretmen, 612 yatılı, 16 gündüzlü toplam 628 öğrencisi ile doğuya ümit ışığı olma-ya devam etmiştir.

11 Vatan Gazetesi Erzurum Eki,1953.

12 1958 yılında mezun olan Emekli Öğretmen Fuat Erdoğan; "1952 yılında okula 37 kişilik sınıfta başladık ancak 1958 yılında mezun olurken 7 kişi mezun olduk, diğer arkadaşlarımız okuldan ya ayrıldı veya sınıfta kaldılar".

13 İhsan Ünüvar, Erzurum Rehber, s. 123.

Kurulduğu günden beri 8 ahşap binada eğitimini devam ettiren okul, ikinci beş yıllık kalkınma planında öngörüldüğü şekilde 1968 yılında yeniden tadilat yapılmaya başlanmış 1972-1973 öğretim yılında modern binalara kavuşmuş, kaloriferli sisteme geçilmiştir. Bu tadilat için 10 milyon lira harcanarak güzel bir görünüm elde edilmiştir.

Okulu civar köylerden zeki, örnek öğrencileri bünyesine katarken fakir çocuklar içinde azda olsa kontenjan ayırmıştır. Öğretmen ve öğrencilerin kitap ve kırtasiye ihtiyaçlarını Ilıcadaki esnaftan almaları Ilıca ekonomisine bir kaynak temin etmiştir.

1965-1966 öğretim yılı sonuna kadar 1580 öğretmen adayını mezun etmiş, 1966-1967 öğretim yılında 824 yatılı, 88 gündüzlü olmak üzere toplam 912 öğrenciye ulaşmış olup 24 öğretmenle eğitim ve öğretimini devam ettirmiştir.

17 Haziran 1966 yılında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel okulu ziyaret etmiş ve hatıra defterine; “Yavuz Selim İlköğretmen Okulunu ziyaret ettim. İlkokullarımıza öğretmen yetiştiren bu kıymetli kaynağın bende bıraktığı etki büyüktür. Sevgilerimle Bütün Personele başarılar dilerim” ifadelerini yazmıştır.

İkinci beş yıllık kalkınma planında öngörüldüğü şekilde 1968 yılında yeniden tadilat yapılmaya başlanmış İsmail Hacı Bekiroğlu'nun müdür olduğu 1972-1973 öğretim yılında modern binalara kavuşmuş, kaloriferli sisteme geçilmiştir. Bu öğretim yılında 152 kız, 702 erkek olmak üzere 855 öğrenciden 718'i yatılı, 137'si gündüzlüydü.

1973 yılında öğrenim süresi 7 yıla çıkarılan Yavuz Selim İlköğretmen Okulu'nda 725 yatılı, 140 gündüzlü olmak üzere 865 öğretmen adayı öğrenimlerini sürdürmüş olup bunlardan 130 öğrencide kız öğrenciydi.

Kurulduğu günden 1978 yılına kadar 2496 asıl ve 49'u da okul dışından olmak üzere 2534 mezun veren bu eğitim kurumu bölgeye çok büyük katkılar sağlamış, insanımızın okumasında öncülük rolünü üstlenmiştir.

1978 yılında Öğretmen okullarının kapatılmasıyla birlikte ismi “Yavuz Selim Öğretmen Lisesi” olarak faaliyetini sürdüren kurum, 1992 yılında Anadolu öğretmen Lisesi statüsü kazanmış iken; 1997 yılında Nevzat Karabağ Anadolu Öğretmen Lisesi açılınca bir süre öğretimine ara vermiş ancak 2003-2004 öğretim yılında okul tekrar açılmıştır.

2004 Aşkale depremiyle birlikte Çat Yolu üzerindeki binaya taşınmış kendi binası yeniden yapılıncaya kadar Ilıcaya taşınmış olup eğitim ve öğretim faaliyetlerini aralıksız devam ettirmektedir.

Ahmet Korkut'un kurucu müdürlüğüyle başlayan süreçte Aydın Arıkök, Osman Yalçın, Nihat Salkur, İsmail Vural, Enver Uğaneke, Canip Akın, Necati Erdinç, Mehmet Yenenç, Ramazan Türkmen ve Fikret Öztürk, Mehmet Öz, Ahmet Turgay, Mustafa Uçkan, Aydın Özyer, Süleyman Karabulut, Süleyman Hacı Bekiroğlu, Muammer Meray, Ziya Yavuz ve Sıtkı Karaman görev yapmıştır. 1942 yılında öğretmen yetiştirmeye başlayan okul 1980 sonrasında artık bu görevini bırakmıştır.

Sonuç olarak 3000 bine yakın öğretmen yüzden fazla sağlık personeli yetiştirmiş, uyguladığı eğitim ve öğretim metotlarıyla kendi içinde ve çevrede örnek davranışlara sebep olan bu eğitim kurumunun başta Ilıca olmak üzere Erzurum eğitimine katkıları ayrı bir inceleme konusudur. Ve bu konu meraklılarını beklemektedir.

YAVUZ SELİM İLKÖĞRETİM OKULU MARŞI

*Yıllar yılı güvenle, inançla yaşıyoruz
Yavuz Selim adını şerefle taşıyoruz.
Yılmak nedir bilmeyiz, kafamız bilgi dolu,
Önümüze her çıkan engeli aşıyoruz.*

*Yavuz Sultan Selimdir fazilet sembolümüz
Parolamız çalışmak, İlerlemek Ülkümüz.*

*Ceddimizden almışız, bu inancı bu hızı.
Şerefli tarihimiz Türk koymuş adımızı.
Atatürk'ün yolunda azimle yürüyoruz,
Çeviremez hiç kimse bu yolumuzdan bizi.*

*Yavuz Sultan Selimdir fazilet sembolümüz
Parolamız çalışmak, İlerlemek Ülkümüz.*

*Yavuz Selim'in adı ebediyen kalacak,
Bilgi dolu gençleri ondan ilham alacak
Doğuya ışık veren yaşasın Yavuz Selim,
Genç öğretmenlerini her tarafa salacak*

*Yavuz Sultan Selimdir fazilet sembolümüz
Parolamız çalışmak, İlerlemek Ülkümüz.*

Hamdi Beşir YÜKSEL
4/D Sınıfı

Sulu Boya ile Erzurum

Yılmaz Helvacı

1956'da Çorum Osmancık'ta dünyaya geldi. Lisans eğitimini 1979'da şimdiki adıyla Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesinde tamamladı. İlk görev yeri Tokat olan sanatçı daha sonra Osmancık ilçesinde görev yaptı (1981-1988). Oradan sınavla Emniyet Genel Müdürlüğüne bağlı Adana, Ankara Polis Kolejlerinde yaklaşık 10 yıl Resim Öğretmenliği yaptı (1988-1997). Polis Kolejlerindeki hizmetlerinden sonra 1997 yılında Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Resim Bölümü'ne geçiş yaptı. Halen burada Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır. 2013:Uluslar arası sulu boya resim yarışmasında 1'incilik ödülü aldı. Özel ve resmi koleksiyonlarda birçok eseri olan sanatçı, yağlı boya çalışmalarının yanında 20 yıldır ağırlıklı olarak sulu boya çalışmaktadır. Birçok kurumdan Teşekkür-Taktir ve Onur belgesi alan sanatçı hakkında yazılmış birçok yazı ve makale bulunmaktadır.

"Boyama kitapları ile çocuklarımızın hayal dünyasını zenginleştirdiğimizi zannederek yanılıyoruz. Boyama kitapları çocukların hayal gücünü, düşünme melekelerini olumsuz etkiliyor. Çocukların boş kağıda istedikleri renklerde, istedikleri şekilleri çizerek özgür düşünmeleri ve hayal dünyalarının zenginliğini yansıtmaları ancak böyle gerçekleşebilir. Boyama kitapları çocuğun hayal dünyasını öldürüyor."

Yılmaz Helvacı

KİŞİSEL SERGİLERİ

- 1976 -1977 -1980 -1986 Osmancık Kültür Merkezi / Çorum
- 1985 Öğretmen Evi Fuaye Alanı / Tokat
- 1989 -1990 Adana Polis Koleji Sergi Salonu / Adana
- 1992-1993 Ankara Polis Koleji Sergi Alanı / Ankara
- 1993 -1994 Form Center Fuaye Alanı / Ankara
- 2001 Polis Evi / Erzurum
- 2005 Değirmen Cafe / Erzurum
- 2007 Devlet Resim Heykel Galerisi / Erzurum
- 2010 Erzurum AVM Suluboyalarla / Erzurum
- 2013 Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesi Uluslararası Çalıştayı / KIBRIS
- 2013 Gaziantep Zirve Üniversitesi Rektörlük Binası / Gaziantep
- 2013 İstanbul Lise Öğrencilerine Watercolor Workshop / İstanbul

KARMA SERGİLERİ

- 1976 Polat R. Sergi Alanı Karma Sergisi / Erzurum
- 1977 Karma Sergisi Polis Evi/ Erzurum 1986-1987 Uluslararası Hitit Festivali Çorumlu Sanatçılar Resim Sergisi / Çorum
- 1991 Adana Belediyesi Kültür Sergisi / Adana 1993-1999 Resim Böl. Kar. Ser. Atatürk Üni. S. Galerisi / Erzurum
- 1993 Emniyet Teşkilatının 75. Yılı Sanat Etkinlikleri Resim Sergisi Atatürk Kültür Merkezi / Ankara
- 1994 24 Kasım Öğretmenler Günü Karma Sergisi / Ankara
- 1995 Devlet Resim Heykel Galerisi/ Erzurum 1997 -1998 Resim Bölümü Karma Sergisi Atatürk Üniversitesi Sanat Galerisi / Erzurum
- 2010 Türkiye Sanat Etkinlikleri/ Erzurum - Aydın
- 2013 Ankara Devlet Demir Yolları Galerisi'nde Suluboya Resim Sergisi / Ankara
- 2013 İzmir Suluboya Topluluğu ile VVorkshop ve Suluboya Sergisi / İzmir
- 2013 Antalya Uluslararası Ressamlar Çalıştayı / Antalya - Kaş
- 2013 Gaziantep Kişisel Resim Svergisi / Gaziantep
- 2013 Yakın Doğu Üniversitesi Sanat Çalıştayı
- 2013 Çorum Uluslararası Ressamlar Buluşması / Çorum

Çalışmalarında özellikle Anadolu'yu, Erzurum'u, milli ve manevi değerler ile geleneksel yaşam tarzını konu alan Helvacı, "Beni yetiştiren bu kutsal toprakları seviyorum. Eserlerimde yine bu toprakların insanını, tarihî mekânlarını yansıtmaya çalışıyorum." demektedir.

Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Bölümü Öğretim Görevlisi Sanatçı Yılmaz Helvacı, Merkezi İzmir'de bulunan Uluslararası Suluboya Derneği'nin açtığı "Suluboya Resim Yarışması"nda Erzurum temalı çalışmasıyla birincilik elde etti.

Uluslararası Suluboya Derneği, uluslararası katılımlı, Facebook paylaşım sitesi kanalı ile ulusal ve uluslararası ünlü suluboya ressamlarının yer aldığı, 17 binin üzerinde katılımın olduğu bir suluboya yarışması başlatmıştı.

Çok sayıda sanatçının eseriyle katıldığı yarışmada Atatürk Üniversitesi Öğretim Görevlisi Sanatçı Yılmaz Helvacı'nın Erzurum temalı çalışması 2 bin 533 halkoyuyla birinciliği elde etti.

Özgün yapıtları ve açtığı dikkat çeken sergileriyle Türkiye'nin tanınmış suluboya ressamlarından olan Helvacı'nın ulusal ve uluslararası başarıları bulunuyor.

Uluslararası Sulu Boya Resim Yarışmasından BİRİNCİLİK Alan Erzurum Konulu Resim.

ERZURUM CAFERİYE KÜLLİYESİ

Prof.Dr. Haldun ÖZKAN

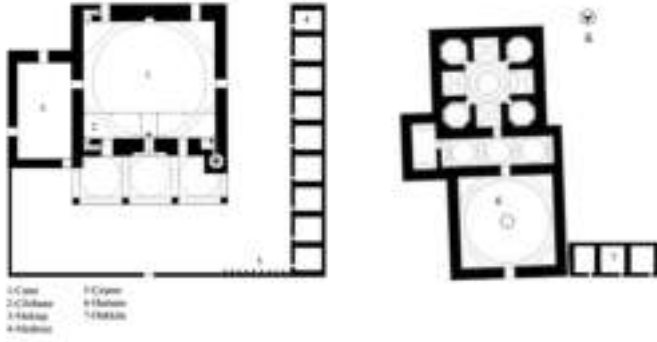

Erzurum'da Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer alan Caferiye Camii, ilk inşasında bir külliye olarak düzenlenmiştir.¹ Külliye; cami, çilehane, medrese, mektep, hamam, hazire, dokuz lüleli çeşme ve tuvaletlerden teşekkül etmiş bir XVII. yüzyıl Osmanlı Külliyesidir. (Çizim 1) Ancak külliyenin medresesi, hamamı, günümüze ulaşmamış, dokuz lüleli çeşmeden ise sadece tek lüleli bir çeşme günümüzde mevcuttur. Bu yapılar topluluğunun izlerine eski Erzurum fotoğraflarında rastlanmaktadır. (Foto 1-2)

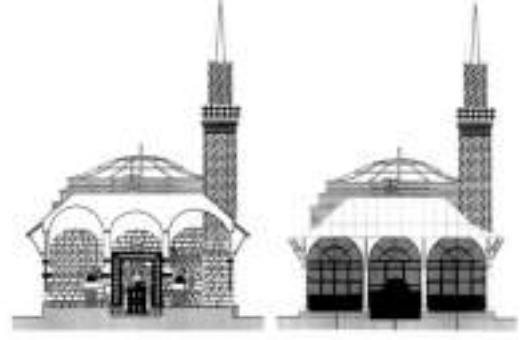
Külliyenin banisi Cafer Efendi, XVII. yüzyılda Erzurum'un önde gelen şahsiyetlerinden olup, âlimliği ve hayırseverliği ile tanınmıştır. Hac farizesini de ifa ettiği için vakfiyesinde adı Hacı Cafer olarak geçmekte-

dir. Ailesi Nebi Köylü olup, babası Ebubekir Efendidir. Ünlü seyyahımız Evliya Çelebi Erzurum'da bulunduğu sırada Cafer Efendi ile tanışmış ve Evliya Çelebi, onu bilgin bir zât olarak tanımlamakta, mukatacılık ve vilâyet muharrirliğini uhdesinde bulundurduğunu yazmaktadır. Evliya Çelebi 76.000 kişilik bir kuvvetle Gümüşlü Kümbet meydanından hareketle 4 saatte Deve Boynuna ve buradan da 3 saatte Cafer Efendi'nin köyüne geldiklerini anlatırken: "...Bize Cafer Efendi bir azim ziyafet edip pašaya bir at, 3 gulam (köle), 3 kese (para) hediye verdi.300 haneli mamur ve abadan köydür" (Evliya Çelebi 1999. s.111., Konyalı, 1960.194-196, Konukçu, 1992, 215, Kılıç 2009, 174).

¹ Erzurum İli Merkez Caferiye Mahallesi, Pafta 43, Ada 639, Parsel 5'de, mülkiyeti Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne kayıtlı Caferiye Camii 13.11.1978 tarih A-188 nolu karar ile tescil edilmiştir.

Cizim 1: Caferiye Külliyesi'nin Eski Fotoğraflarına Göre Hazırlanan Plan Krokisi

Cizim 2: Caferiye Camii'nin Kuzey Cephe Restorasyon Çizimleri (VGM'den)

Foto:1 Caferiye Hamamı, Dükkanlar ve Lala Paşa Camii

Foto:2 Caferiye Camii'nin Batıdan Görünümü ve Saat Kulesi

Ancak buranın gerçekten Câfer Efendi'nin doğduğu köy mü yoksa zeamet olarak kendisine verilen bir köy mü olduğu hususu henüz tam açıklığa kavuşmamıştır. O dönem bölgedeki Pasin'in de Câfer Efendi'nin zeameti olduğu bilinmektedir. (Kılıç 2009, 174) Bilge Seyyidoğlu, Cafer Efendi ile ilgili olarak bir de menkıbeye yer vermiştir². Cafer Efendinin mezar taşından öğrenebildiğimiz kadarıyla 1651 yılında Salı günü öğleden sonra asılarak şehit edilmiş ve hakkın rahmetine kavuşmuştur. (Mehmet Nusret 2005, 61)

Ümit Kılıç tarafından ayrıntılı olarak incelenen ve yayınlanan vakfiye: Câfer Efendi Vakfı'na ait vakfiye sûretî, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan 582 numaralı defterin 414. sahifesinin 324. sırasında kayıtlıdır. Vakfiye, Evâil-i Muharrem 1061 / 25 Aralık 1650 - 03 Ocak 1651 tarihli olup üç sahifedir. Vakfın mütevellisi Mehmed Çavuş bin Mehmed Bey'in müracaatı ile Anadolu Kadıaskeri Abdurrahman ibn-i Hüsameddin tarafından tanzim ve tescil edilmiştir. Vakfiye, dönemin Sultanı İbrahim tarafından vakıfla ilgili düzenlenen mühimme kaydı ile, vakfın şerhiye siciline işlenmiş kaydının bir suretini ihtiva etmektedir. Yazı özensiz olup, suret diğer kayıtlarla birlikte defter biçiminde tanzim edilmiştir. Ayrıca vakfiyenin özeti mahiyetinde bir kitabe de caminin mahfilinde

bulunmakta olup mermer üzerine nesih yazı ile yazılmıştır. Câfer Efendi, külliye'nin vakfiyesinin câmiî içinde mihrabın başında bulunan dolapta saklanmasını ve hiçbir şekilde dışarı çıkarılmamasını şart koşmuştur. Günümüzde vakfiye mevcut olmamakla beraber dolap hala kullanılmaktadır." (Kılıç, 2009, 174-175)

Cafer Efendi inşa ettirdiği külliyesi için vakıf Mahfilinden ulaşılan ve kuzey duvarına yerleştirilmiş, mermer üzerine 15 satırlık nesih hatla yazılmış Cafer Efendi'ya ait vakfiye özeti bulunmaktadır. Bu Vakfiye özeti Cafer Efendi'nın vakıfları hakkında ayrıntılı bilgiler içermesi bakımından son derece önemlidir.

2 Cafer Efendi Erzurum Vilayetinde küçük bir memurdur. Helalinden birkaç kuruş biriktirerek, cami yaptırmaya teşebbüs etmiş ve yaptırmıştır. Ancak bazı kimseler valiye: "Devletten para yiyerek bu camiyi yaptırdı" diyerek şikayet etmişlerdir. Vali padişaha meseleyi bir evrakla bildirmiş. Padişah bu işi tahkik etmek istemiş, İbrahim Hakkı Hazretlerini İstanbul'a davet etmiştir. Padişah İbrahim Hakkı'ya "Vaktin kutbu kimdir?" diye sorunca, İbrahim Hakkı bilmem diye cevap verir. Bu soru ve cevap üç defa tekrür eder. Sonunda padişah "Vaktin kutbu sensen söyle; hemşerin bir cami yaptırmış, temiz midir, yoksa suçlu mudur? diye sormuş. İbrahim Hakkı padişahım sağ olsun huzurunuzda konuşmaya utanırım, yazıyla bildireyim" demiş. Temiz bir kağıt alarak padişaha: "Bu kağıt ne kadar temiz ise, Cafer Efendi da o kadar temizdir" demiş. Böylece Cafer Efendi beraat etmiştir. Ancak Cafer Efendi bu meseleden sonra halktan nefret etmiş, evinin altında gizli bir yol yaptırmış, oradan camiye gider gelir, kimseyle konuşmazmış" (Seyyidoğlu 1978, 167).

Vakfiyesinin özeti şu şekildedir:

“1-Vakfiye-i cami-il Hac Ca’fer

2-Cami-i mezburun kiblesinde bina eylediğim ricale mahsus hamamı ve Tebriz kapususun karşısında olan Debbağhane ile mumhane

3-Ve Gürcü kapusundan taşra kaleden çıkan su ile suvarılan Çukurçeşme bostan ve Erzincan Kapusundan taşra handek kenarı ile aşığıya

4-Giden yola muttasıl çevirme bostan ve cami-i mezburun haremının şimâlen dıvarına muttasıl üç kıta bakkal dükkânı ve kuyumcular çarşısında üç dükkân kuşeleri

5-Ve Erzurum nahiyesi kariyelerinden Mülk nam kariyede malikânem olan nısf çiftliği ve nahiyeye-i Tercan’da mülk name-i hümayun ile temlikim olan pürk nâm kariyenin mahsulü

6-Ve rüsumatını ve sınırında malim ile harf ve ihraç eylediğim neft kuyumuz ve mümkün olursa memlihasını ve Micingirt sancağında halî ve harabe kariyelerinden ihya eylediğim Alakilise ve Zanzak nâman kariyelerin senede dimusetiyet (?) şartı üzre yüz İstanbuli gilaâl mi-riye verildikten sonra iki kariyeden hasil olan mahsulat

7-Ve rüsumatını bu meskurât ve müteallikatını hasbetenillahi teâla ve taleben limerzatihi gariyk-i bahr-i isyan ve ümidvar-i âfû ü gufran kesir-üt taksir ani el Hac Ca’fer bin Ebibekr

8-Avn-i Hâk ile Cami-i kebir-i şerif mahallesinde binası müyesser olan cami-i şerife vakf ve haps eyleyüp ve bu evkaf-ı meskurata şart-ı tevliyeti evlâdımdan ve üte-kamdan perhizkâr

9-Ve dindar olana mahsus ettim her kangısı perhizkâr olup şûrûtu yerine getirirse mütevellilik itibarı ana olup karabete itibar olmaya ve her kim evlâdımdan ve gayrı-dan

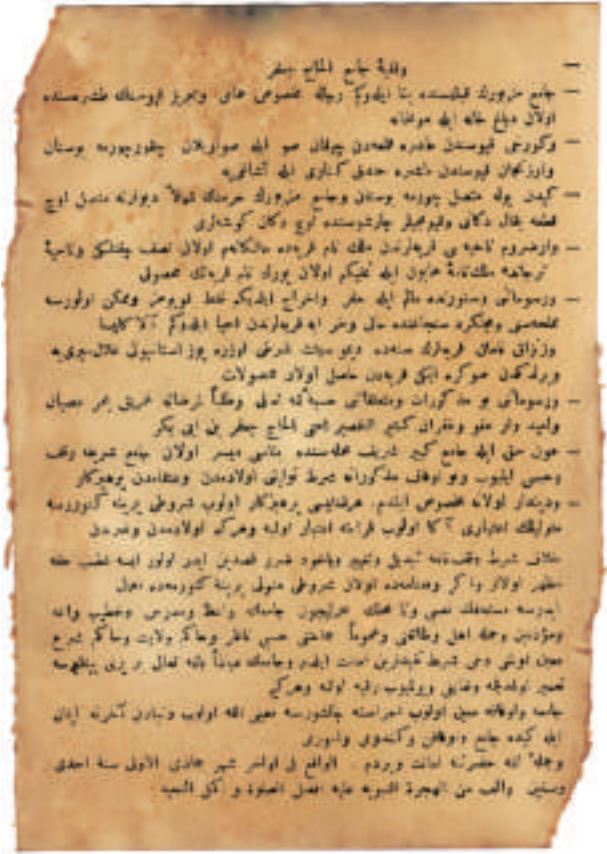
10-Hilâf-ı şart-ı vakıfnâme tebdil ve takyir veyahut zarar kastın ider olur ise gazab-ı Hakka mazhar olalar ve eğer vakıfhane olan şurutu mütevellî yerine getürmede imâl

11-İderse müstehakkin nasbı ve nâmahallin azli çün Camiün vaız ve müderris ve hatib ve eimme ve müezzi-nin ve cümle ehlivazaifini ve umumen cemaatini hasbî nâzır ve hâkim-i vilâyet ve hâkim-i şer-i

12-Muin olmağı dahi şart-ı tekkayyütlerine emanet eyledim ve Camiün iyazenbillâhi tealâ bir yeri yıkılırsa tamir olmadıkça vazayifi verülmeyüp rakabe oluna ve her kim

13-Camie ve evkafa muin olup icrasına çalışırsa muini Allah olup dünyadan ahirete iman ile gide cami ve evkafını ve kendümü ve umurumu

14-Ve cümle -i Allah hazretine emanet verdim el- vâki fi evahir-i şehri Cumazelulâ senete ihta ve sittin ve elf min-el -hicret-in nebeviye aleyhi efdal-ül üs selâti ve ek-mel-üt tahiyye.” (Konyalı, 1960.194-196)

(Konyalı, 1960.194-196.)

Câfer Efendi Vakfı'na Ait Vakfiye. (Ümit Kılıç'tan)³

3 Vakfiye ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız. Ümit Kılıç, “Erzurum’da Cafer Efendi Vakfı” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.41,Erzurum, 2009, s.174-187.

Cafer Efendi yaptırdığı hayır müesseselerinin kıyamete kadar yaşaması için geride bir çok vakıf eseri bırakmıştır. Cafer Efendi hayratları arasında Erzurum'da; Camiye bitişik olarak yaptırdığı hamamı, Tebrizkapısındaki Dabakhanesi, burada 20 hücre, 2 büyük havuz ve su tesisleri de vardır. Surun dışında çevirme denilen sebze tarlasını, surun dışında mumhaneyi, caminin harimine bitişik üç dükkan, kuyumcular çarşısında üç dükkan bağışlamıştır. (Kılıç, 2009, 178)

Cafer Efendi camiine dört bakır şamdan, rahleleriyle beraber çuha kaplı üç Mushaf, birçok kıymetli halı da vakf etmiştir. Vakfiyesinde Süleyman Paşa ile Mehmet Paşa ibni Feridun Paşa'nın da camie birer Mushaf vakfettikleri gösterilmiştir. Cafer Efendi'nin camine vakf ettiği halılar arasında bir de kıymetli yemen secadesi vardır.

Bu vakfiyenin en önemli yanlarından biri de Tercan'ın Pürk adlı köyünde yer alan petrol kuyularından elde edilen petrolün (petrolün) ihraç edilmesi ile bilgi vermesidir.

Cafer Efendi Külliyesini 1645 yılında tamamladıktan sonra hayır eserlerinin yaşatılabilmesi için dönemin padişahından gelir getirecek yer talebinde bulunmuştur. Padişah Tercan'ın Pürk Köyü'nü kendisine temlik etmiştir. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde kayıtlı olan vakfiyesinden; caminin batı tarafına faydalı ilimler öğretilmesi için bir medrese ve dokuz musluklu çeşme yaptırmıştır.

Hayır eserleri için şu akarları; Camiye bitişik olarak yaptırdığı hamamı, Tebrizkapısı dışında Çöplük Hamamı yanındaki dabakhaneyi, yine burada yirmi hücre, iki büyük havuz ve su tesisleri, sur dışında sebze tarlası, yine sur dışında mumhane, camiye bitişik üç dükkan ve kuyumcular çarşısında üç dükkan vakf etmiştir. Konyalı, eserinde günümüze ulaşmayan bir de mektebin varlığından bahsetmektedir.

Cami: Cami giriş kapısı üzerinde beş satırlık nesih kitabeye göre Sultan İbrahim'in hükümdarlığı zamanında Erzurum Hazinesi Mukataa memuru Ebubekir oğlu Hacı Cafer tarafından 1055 H-1645 M yılında yaptırılmıştır. (Konyalı, 1960, 190; Ünal, 1974, 58; Mehmet Nusret, 1922, 41)

Kitabe metni şu şekildedir:

1-Rabbena takabbel minna hazel cami'eş şerif-el mescidel münife bikabulin hasenin bifadlike'l amim ummure fi asri

2-Sultanil berreyni ve hakanil bahreyni hadimil haremeyn eş şerifeyn es sultan ibni sultan sultan

3-İbrahim Han min nesli ali Osman edamallahu saltanetahu ila yevmil mizan ve bena hasbetenlillah ve taleben

4-Li merdatihi ehkare küllü men ehkera el hac Cafer bin Ebibekir mukatea-i hazine-i Erzurum gaferallahu lehu

5-Velivalideyhi ve ecdadihi vel müslimine ecmain bi hurmeti seyiidil mürselin lit tarihi takabbele ilahi el-celil anhu bi kabulin hasenin sene 1055.

Anlamı: Rabbimiz bizden bu camii şerifi ve mescid-i münifi âm olan fazlıyla hüsnü kabul eyle. Bunu iki karanın sultanı, iki denizin hakanı, iki haremi şerifin hadimi sultanoglu sultan, Sultan İbrahim Han asrında Allah saltanatını kıyamete kadar daim etsin. Arz-ı Rum (Erzurum) hazinesi mukataası hakirlerin en hakiri Ebubekir oğlu Hacı Cafer, Allah yolunda Allahın rızasını talep için mamur etti ve yaptı. Allah peygamberlerin efendisinin hürmetine kendisine, anasına ve babasına, dedelerine ve bütün Müslümanlara rahmet etsin. Şu tarih içindir (Celil olan Allah bunu hüsn-ü kabul ile kabul eyle sene 1055.). (Konyalı, 1960,190; Yurttaş-Özkan-Köşklü VD., 2008)

Evliya Çelebi Caferiye Camiini şu şekilde tanımlamaktadır;

“Yeni yapılmış yüksek kubbeli bir camidir. Yüksek bir minaresi, bir kapısı olan yeni usül üzere yapılmış pencereleri demirli, avlulu, şadırvanlı ferah bir camidir. Bütün kubbeleri kurşunla örtülüdür.” (Evliya Çelebi, 1993, 548)

Kare planlı tek kubbeli ve üç gözlü son cemaat yerine sahip bir yapıdır. (Çizim 2) Son cemaat yerinde yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan sütunlar mukarnas başlıklıdır.

Caminin güney, batı ve doğu cepheleri birbirine benzer olup, altta sivri kemer alınlıklı dikdörtgen ikişer pencere üstte ise ortada yuvarlak kemerli bir pencere açılarak cami iç mekanı aydınlatılmıştır. Doğu cephesine bitişik yapılan mektep bu cephenin farklı olan yönünü oluşturur. (Foto.3)

Kuzey cephedeki giriş kapısı düz atkıtaşlı ve dikdörtgen bir çerçeve içerisinde sivri kemerli bir kavsaraya sahiptir. Kemerin üzeri bezemeli olup, köşelerdeki sü-tunceler düz başlıklıdır. Kapı kavsaraya kemeri içerisinde yapım kitabesi bulunmaktadır. Kapının iki yanındaki dikdörtgen pencereler sivri kemerli alınlıklara sahiptir. (Foto 4-5)

Foto:3 Caferiye Camii'nin Güney Cephesi

Foto:4 Caferiye Camii'nin Son Cemaat Yeri

Foto:5 Caferiye Camii'nin Girişi

Caminin kuzeydoğu köşesine yerleştirilen minarenin kaidesi kuzeye taşını yapmaktadır. Kare kaideli, silindirik gövdeli tuğla minaredir. Kare kaidenin kuzeye doğru taşını yapması son cemaat yeri kubbesinin bölünmesine sebep olmuştur. Minare gövdesine geçişte köşeler pahlanmış ve gövdenin şerefe altı kısmında kaval silmelere yer verilmiştir. Bu silmeler şerefe koruluklarında da tekrar edilmiştir.

İç mekânda kare alan tromplara oturan kubbeyle kapatılmıştır. İki kademeli olarak düzenlenen pencere sisteminde, kuzey ve güneyde altta ikişer, doğu ve batıda birer dikdörtgen pencere yer almaktadır. Bu pencereler dışta olduğu gibi içte de sivri kemerli alınlıklara sahiptir. Kubbe kasnağının dört ana yönünde yuvarlak kemerli dört pencere açılmıştır. Caminin duvarları üst kısımda kalın bir kornişle sınırlanmıştır. Kubbe eteğindeki kandillik kubbe şerefesi ahşaptan yapılmış olup, kartuşlar içerisinde Kasidei Bürde yazılıdır⁴. Kubbe şerefesine mahfilden açılan bir kapıyla ulaşılmaktadır. Dışta sekizgen kubbe kasnağı üç kademeli olarak düzenlenmiştir. Malzeme olarak beden duvarlarında moloz kırma taş, köşelerde ise kesme taş kullanılmıştır. (Foto 6-7)

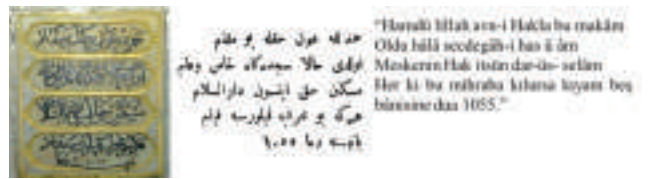
Caminin güneydoğu köşesinde bulunan pencerenin içerisinden, duvar içerisindeki merdivenle vaaz kürsüsüne ulaşılmaktadır. Orijinal özellikleri ile günü-

müze ulaşması bakımından önemlidir. Cami içerisinde sonradan yapılmış, ahşap bir vaaz kürsüsü daha bulunmaktadır.

Kible duvarındaki taş mihrap mukarnas kavsaralıdır. Dikdörtgen çerçeve içerisine yerleştirilen mukarnaslı kavsara, zar başlıklı sütüncelere oturtulmuştur. Mihrabın mukarnas kavsarası altına ve üstüne dörder satırlık iki kitabe konmuştur. İnce silmelerle çerçevelenen mihrap kitabeleri, caminin yapılış tarihleri ve imamlarına dua edilmesini içeren manzumelerdir. Mihrap kavsarasının üzerindeki kitabe 0.36x0.40 m boyutlarında olup, dört satır halindeki kitabe metni şu şekildedir. (Foto:8)

Son mısradaki âsâr-i Cafer ebced hesabıyla H.1055 yılını vermektedir ki bu tarih rakamla kitabenin altına yazılmıştır. Mihrabın içindeki ikinci kitabe 35cm x 40 cm boyutlarında nesih hat ile taş üzerine yazılmıştır. Kitabe şöyledir. (Konyalı, 1960,194., Yurttaş -Özkan-Köşklü VD., 2008, 36,38)

Mihrabın sol üst köşesinde duvar içerisine yerleştirilmiş kilitli bir dolap vardır. Günümüzde halen mevcut olan bu dolap caminin vakfiyesinin saklanması için yapılmıştır. Aynı zamanda "Câfer Efendi, kâtip, câbi ve mütevellî tarafından üç ayda bir toplanan gelirleri, diğer çalışanların da huzurunda vakfiyenin saklandığı ve mihrabın başında bulunan dolaba konulmasını, sonra dolabın kilitlenerek üzerinin mütevellî tarafından mühürlemesini ve anahtarını emanet olarak vaize

4 Bürde Kasidesi, Peygamber Efendimiz Hz.Muhammed'e ünlü Mısır'lı sufi İmam Busiri tarafından yazılan övgü kasidesidir. Asıl başlığı *al-Kawâkib ad-Durriyya fi Mad Khayr al-Bariyya* ("Mahlukatın Efendisini Öven Semavi Işıklar")dır.

yahut imama veya müderrise verilmesini şart koşmuştur.” (Ümit Kılıç, 2009, 181)

Caminin ahşap minberi bazı değişiklikler geçirmesine rağmen orijinaldir. Geometrik geçmeli kapısı kaşemlerlidir. Alınlıkta nesih tarzda yazılmış 12 satırlık manzum kitabe bulunmaktadır. Kitabe şöyledir: (Konyalı, 1960,192)

Caminin kuzey duvarında altı sütun üzerinde yükselen bir de ahşap mahfil bulunmakta (Foto 9). Mahfilin orta bölümü ikinci bir kademeye yükseltilecek caminin içine doğru taşırılmıştır. Mahfile ve minareye caminin kuzeyindeki batı penceresinin içerisinde açılan merdivenli yolla ulaşılmaktadır (Foto 10). Bu husus Erzurum'da ki diğer camilerin pek çoğu için de geçerlidir. Camiden içeriye girilince mahfilin altında doğuda küçük ölçülerde dikdörtgen planlı çile odası yer almaktadır. Odaya zeminde açılan ahşap bir kapakla girilebilmektedir.

Cami içerisinde kalemişi bezemelere yer verilmiştir. (Foto 11) Kasnakta ve kubbe göbeğinde yer alan bu bezemelerde bitkisel motifler ve yazı kullanılmıştır.

Çilehâne: Halvet geleneği nefis terbiyesi ve tezkiyesi için en uygun araçlardan biridir. Tenha bir yerde tek başına kalma anlamına gelen halvet nefis mücadelesinin yoğun bir şekilde uygulanması, zikir ve ibadetle meşgul olunması anlamını ifade etmektedir. Dünyayı terke dayalı bir yaşam biçimini gerektiren tasavvufi hayat, önceleri toplumdan ve insanlardan uzak yerlerde uzlete çekilerek uygulanırdı. Zamanla terk yerine, toplum içinde kalarak manen ayrılmayı veya ona tepki duymayı öngören yeni öğretilerin yaygınlık kazanmasıyla, dervişler sosyal hayatın bir parçası haline gelmişlerdir. (Ay, 2014, 10) Caferiye Külliyesi içerisindeki çilehaneyi Câfer Efendi vakfiyesinde: "...bu yapının mevcut itikafhaneler içerisinde benzersiz olduğundan bahisle burayı, özellikle "halveti" tarikatı mensupları için tahsis ettiğini belirtmektedir". Vâkıf, ileriki zamanlarda bu tarikat mensuplarının kesintiye uğraması durumunda iyi halli kimselerin burayı kullanabileceğini belirtmektedir. Kış mevsiminin Cuma ve Pazartesi gecelerinde tevhid getirilmesi, Câfer Efendi'nin burayı kullanan dervişlerden isteğidir. (Ümit Kılıç, 2009, 176) Günümüzde Caferiye Camii'nin Çilehanesi olabilecek iki mekan mevcuttur. Bunlardan biri caminin doğusuna bitişik olarak bulunan yapıdır. (Ümit Kılıç, 2009, 176) Diğeri ise caminin içerisinde mahfilin doğu tarafındaki zemin altın-

da olan ve cami içerisine iki mazgal pencere ile açılan mekandır. Buraya cami içerisinden ahşap bir kapağın geriye doğru açılması ile merdivenlerden inilerek ulaşılmaktadır. Erzurum camileri içerisinde tek örnektir. Bu nedenle Cafer Efendi'nin mevcut itikafhaneler içerisinde benzersizdir diye tanımlaması bundan olsa gerek. Bu mekan sonraki yıllarda odun koyma yeri olarak kullanılmıştır.

Foto:6 Caferiye Camii'nin Mihrap, Minber ve Vaaz Kürsüsü

Foto:7 Caferiye Camii'nin Kubbe Şerefesi Yazıları

Medresesi: Caminin batısında yer alan külliye ait medrese yapısı günümüzde tamamen yıkılmıştır. "Vakfiye, medresenin fiziki yapısı hakkında bir bilgi ihtiva etmemektedir. 1915-16 yılında yapılan yol genişletme çalışmaları esnasında yıktırılmıştır. Cafer Efendi'nin medresesine talebeye nâifi ilimler öğretilmesini şart koşmuştur." (Ümit Kılıç, 2009, 176) Her ne kadar vakfiyede medresenin plan ve mimari özellikleri hakkında bir tanımlama bulunmasa da Erzurum'da ki diğer Osmanlı dönemi medreselerinin bir benzeri olduğunu düşünmek mümkündür. Genel olarak Erzurum Osmanlı dönemi medreseleri eşit büyüklükte odalara sahip, avlu bağlantılı dışarıya bir giriş ve bir pencere ile açılan mekanlar şeklinde tasarlanmışlardır. Hücre sayıları konusunda emin değiliz ancak konum belirlemek gayesi ile bu kroki hazırlanmıştır.

Foto:8 Caferiye Camii'nin Mihrap ve Minberi

Foto:9 Caferiye Camii'nin Mahfli

Foto:10 Caferiye Camii'nin Kubbe Şerefesi ve Minaresine Açılan Kapısı

Foto:11 Caferiye Camii'nin Kubbe Yazıları

Mektebi: Külliye'nin günümüze ulaşmayan mektebi hakkında Evliya Çelebi şunları söylemektedir: "...İlim tahsil etmek için medreseleri, darûlkurrası, darûlhadi-si, 110 kadar çocuk mektebi vardır. Meşhurları: Lala Paşa mektebi, Cafer Efendi Mektebi ve diğerleridir..." (Evliya Çelebi, 1993, 548) Günümüzde caminin doğusunda bulunan dikdörtgen mekan bu amaçla kullanılan bir yapıdır.

Hamamı: Külliye'nin hamamını Evliya Çelebi şöyle anlatmaktadır: "...Hamamlarının en en meşhuru, yeni yapılan Cafer Efendi Hamamıdır. Suyu ve havası güzel, içi aydınlıktır." (Evliya Çelebi, 1993, 548) Günümüzde mevcut olmayan ve Cafer Efendi'nin vakfiyesinde caminin güneyinde olduğu kayıtlarda şu şekilde belirtilmektedir: "...caminin güneyinde, bahçesinin duvarına bitişik bir şekilde bulunmaktaydı. Güneyi anayol, doğusu Ebubekir Çelebi meskeni, kuzeyi cami bahçesinin duvarı, batısı cami bahçesine giden yol ile sınırlı olan hamam, bi'l-cümle hukuk ve muzafat ile, elbise soyunulacak yeri ile, hücreler ile ve suyu, mensubatu ile bütün eczası ile, geçilecek yerleri ile, oluktan su döküldüğü yerler ile, kar atılan mahalleri ile, tavsif edilen ve edilmeyen kendisine ait her hakkı ile câmi ile medreseye vakfedilmiştir." (Ümit Kılıç, 2009, 177) Son yıllarda hamama ait kalıntılara, külliye'nin bulunduğu Cumhuriyet Caddesinde yapılan kanalizasyon çalışmaları esnasında rastlanılmış, bunları görenlerin beyanları-

na göre birkaç mimari parça da çıkartılmıştır. Ancak Erzurum'la ilgili eski fotoğraflarda hamamın caminin güneyinde değil de batısında olduğuna dair görüntüler bulunmaktadır. Muhtemelen vakfiyede yön tarif edilirken bir karışıklık söz konusu olabilir. Çünkü buradaki mevcut hamamın Caferiye Külliyesine ait olması, fotoğraflara göre Caferiye Medresesinin hemen batısında olması kuvvetle muhtemeldir. Hamamın soynmalık, ılık ve sıcaklık bölümünden meydana geldiği de vakfiyesinde ayrıca belirtilmiştir. Erzurum'daki diğer Osmanlı dönemi hamamlarının bir benzeri olduğu anlaşılmaktadır.

Çeşmesi: Caferiye Caminin orijinal çeşmesi dokuz lüleli olarak düzenlenmiştir. "Vakfiyede, el ân yeni yapı olan câmi halâlarının bulunduğu alanda, caminin bahçe kapısının giriş kısmının batı tarafında kalan yerde dokuz lüleli çeşme ve her birinin içerisinde ayrıca lülesi bulunan dört halâ inşa ettiği ifade edilmektedir." (Ümit Kılıç, 2009, 176) Ancak günümüzde cami bahçe duvarı üzerinde yer alan tek lüleli bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşme 1.90m yüksekliğinde, 1.50m genişliğinde, yuvarlak kemerli küçük ölçülerde düzenlenmiş bir çeşmedir. Çeşmenin teknesi eski bir ev kurunu olup, yarıya kadar toprağa gömülüdür. Bu kurunun ön yüzünde geometrik süslemeler yer almaktadır. Kesme taş malzemeden inşa edilen çeşmenin suyu akmamaktadır. (Yurttaş-Özkan, 2002, 236) Ancak bu

çeşme Cafer Efendi'nin yaptırdığı orijinal çeşme değildir. Hamam yapısı da bu alana bitişik olduğu için Cafer Efendi hem çeşmenin hem de hamamın suyunu aynı yerden sağlamıştır. Caferiye caminin yer suyu Türbe Deresi Dağ Su Yolundan gelmektedir. Bu su yolu Palandöken Dağlarının doğu kesiminde yer alan Kapıkaya Deresi ile, daha doğudaki Türbe Deresindeki Nazmerik Sularının birleşimi ile oluşan büyük bir su yoludur. (Yurttaş-Özkan, 2002, 236) 2007 restorasyonlarında caminin doğu tarafına yeni bir çeşme daha yapılmıştır.

Haziresi: Üç küçük kubbeyle örtülü olan son cemaat yerinin doğu tarafına dört mezar yerleştirilmiştir. Pencere önündeki mezar, caminin banisi Hacı Cafer'e aittir.

Onbeş satır halinde düzenlenen mezar taşındaki kitabenin anlamı şu şekildedir: (Konyalı, 1960, 190-191)

"Yerinizdeki bir şey bilirdi. Ancak ikilen ve celli sahibi Allah bilirdi. Allah doğu söyler bu kato bu mezar bu mezar ve bu son uğrak mezarın, mezar, kuralı ve mezar. Allah yolunda caminin mezarıdır yapar. Allah'ın dinine marifetini (bu eden Rasûlullah (s.a.s.)'in (İsmail ibn İsmail) amelî kızıdır. Yalnız üç ay mezarında. Akan sudaki, İyileştirir ilim ve hayret (s.a.s.) sözleriyle amelî eden, zâkir ile öklükten, mevl, şehid, amel ve ilim yönünden kâmil. İlerim ve Müslümanları yandıran din ve şeriatın mevlâ, bu camii geride banisi Ebubekirinde İsmail Cafer'indir. Merhamet 1061 yılında Şehit-i mezarında yolcu Salı günü öğleden sonra bigayem hak dâstânını ve şehid cümlesidir

Restorasyonları: Caferiye Camii 2006-2007 yılında Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından onarılmıştır.

Caminin mimari elemanların bir bölümünde özgün duruma göre materyal, boyut ve biçime dayalı değişiklikler yapılmıştır. Bu uygulamaların bir bölümü basit onarımlar niteliğinde olmakla birlikte bazı uygulamaların genel mimari karakteri etkileyecek boyutlarda olduğu görülmektedir. Bu anlamda caminin ilk yapıldığı dönemden sonra son cemaat yeri cemekânla kapatılmış ve üzeri ahşap çatı ile örtülmüştür. Restorasyonlarda bu sonraki dönem ilaveleri sökülerek kaldırılmıştır. Son cemaat yerinin üzerini örten geniş saçak kaldırılarak mevcut üst örtüsü yenilenmiş, kubbelerinin örtülerindeki sacları tamamen yenilenmiştir. Son cemaat yerinde bulunan dört mezarında taşları temizlenmiştir.

Caminin kubbesinde çürüyen kurşun kaplamalar yenilenmiş, saçakları genişletilmiştir. Kubbe kasnağında bulunan pencere doğramaları değiştirilmiştir. Kubbe içerisindeki tüm sıvalar yenilenmiştir. Caminin dış cephelerinde ve iç mekânda oluşan çatlaklar giderilmiştir. Caminin içerisinde bozulan ahşap döşeme tamamıyla değiştirilmiştir.

Caminin ahşap giriş kapısı üzerine sonradan yapılmış olan yağlı boyalar temizlenerek ahşabın özgün yapısı ortaya çıkarılmıştır. Camiye yeni bir dış kapı yapılmış,

eski kapı yerinde korunmuştur. Taş mihrap temizlenmiş, üzerine sonradan yapılan ilavelerden arındırılmış ve taşları temizlenmiştir. Mahfili taşıyan ahşap ayaklar temizlenmiş, parmaklık kısımları yenilenmiştir. Caminin mahfil merdivenleri ahşapla kaplanmış ve duvara tutamaklar yapılmıştır. Caminin batı avlu duvarı yenilenmiştir.

Değerlendirme:

Külliyeler toplumun ihtiyacına cevap veren dini, kültürel, sosyal ve ticari yapılar topluluğundan oluşan kuruluşlardır. Külliye yapıları topluluğu Anadolu'da Selçuklu çağından itibaren şekillenmeye başlamış ve Osmanlı döneminde geliştirilerek klasik ölçülerine ulaştırılmıştır. Osmanlı şehirlerinin vazgeçilmez yaşam alanlarını oluşturan külliye yapıları, başkente sultanlar, vezirler yaptırırken, Anadolu şehirlerinde yöneticiler ve hayır sahibi varlıklı kişiler yaptırmışlardır. Şehir merkezlerinde inşa edilen Osmanlı külliye yapıları genellikle cami merkezli külliyelerdir. Prensip olarak mimari bakımdan simetrik ve estetik özellikler taşıyan bu yapılar topluluğu, uzun süre bir bütünü parçaları halinde avlu çevresinde şekillenirken, klasik dönem sonrasında şehir yapılaşmaları içerisinde boş alanlarda kendilerine yer bulabilmişler ve simetrik düzenleri kaybolmuştur.

Erzurum şehir merkezinde inşa edilen külliye vakıf eserleri olup, vakıf sahiplerinin bağışladığı menkul ve gayrimenkul mallarla yaptırılmış ve yaşatılmaya çalışılmıştır. (Yurttaş, 2008,102)

XVI. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı dönemi külliye anlayışı değişime uğramış ve küçük külliye yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde caminin merkez alındığı klasik dönemdeki simetrik külliye anlayışında zorunlu olarak değişimler başlamıştır. Erzurum Caferiye Külliyesi'de bu yapı gruplarından biridir. Ancak külliyenin cami ve mektebi dışındaki yapı grupları günümüzde mevcut olmadığı için vakfiye bilgilerinden ve eski fotoğraflardan külliye yapılarına ait tanımlamalar yapılabilmektedir.

Caferiye Camii, kare planlı, tek kubbeli önünde üç gözlü son cemaat yeri bulunan ve Erzurum Osmanlı döneminin bölgesel özelliklerle şekillenmiş eserlerinden biridir. Cami, tek kubbeli oluşuyla klasik cami gelenekini devam ettirmektedir. Merkezden uzak, küçük boyutlu ve sade bir görünüm sergileyen XVII. ve XVIII. yüzyıl Erzurum camileri, Batılılaşma dönemi etkilerinden uzak, daha çok geleneksel yapının kordunduğu, ölçüsel ve üslupsal olarak birbirine benzer yapılarıdır. Merkezden uzak oluşu nedeniyle, Batılılaşma dönemi etkileri Erzurum camilerinde küçük ayrıntılar dışında pek hissedilmez.

Tek kubbeli Erzurum camilerinde sekizgen kasnak geleneksel bir uygulaması, duvarlar kalın tutulması ve

düzgün kesme taş malzeme kullanılmış olması, kubbenin içten köşelerde tromplara oturması, minareye ve mahfile çıkışı sağlayan merdivenlerin pencereden girilerek duvar içerisinden sağlanması, Erzurum tek kubbeli camilerinin ortak özellikleri arasındadır.

Caferiye Camiinin giriş kapısı düz silmelerle belirlenen dikdörtgen çerçevesi, sivri kemeri, köşe sütunçeleri ve sade sütun başlıkları ile diğer Erzurum camileri ile benzer özellikler göstermektedir.

Erzurum'da tek kubbeli olarak inşa edilmiş 14 cami bulunmaktadır. Caferiye Camiinin planı; Erzurum Gürcükapı Camii (1608), Kurşunlu Camii (1700), Pervizoğlu Camii (1716), Derviş Ağa Camii (1717), Gümrük Camii (1717-1718), Bakırcı Camii (1720-1721), İbrahim Paşa Camii (1748) ve Cennetzade Camii (1785-1786) planlarına büyük benzerlik taşımaktadır.

Caferiye Camii'nin mihrabı kesme taştan olup, mukarnas kavsaralı sade bir düzenlemeye sahiptir. İç bükey ve dış bükey sade silmeler, mukarnas kavsara, iki yanda sütunçeler, sade sütun başlıkları ile genel özellikleri belirlenebilen Erzurum cami mihraplarında batılılaşma dönemi etkileri genelde değil ancak ayrıntılarda hissedilmektedir. Caferiye Camii mihrabı özellikleri ile Ali Paşa Camii (1569-1570), Murat Paşa Camii (1573-1574), Boyahane Camii (1620-1621), Derviş Ağa Camii (1717), Gümrük Camii (1717), Şeyhler Camii (1737-1766), mihraplarına benzemektedir.

Caferiye Camii minberi Erzurum'daki camilerin genelinde olduğu gibi ahşap malzemeden yapılmış olup özellik göstermemektedir. Daha çok üzerindeki kitabesi ile önem taşımaktadır.

Caferiye Camii'nin kuzeybatısına yerleştirilen kesme taş minaresi de kare kaidenin son cemaat yerine doğru taşıntı yapması ile silindirik gövde ve şerefesi ile Erzurum camilerinden Pervizoğlu Camii, İbrahim Paşa Camii, Kurşunlu Camii, Narmanlı Camii minarelerine benzerlik göstermektedir.

Erzurum şehri İlhanlı döneminde kurulan büyük medreselerle bölge için bir ilim merkezi haline gelmiştir. Kaynaklarda Erzurum'da Osmanlı döneminde inşa edilip günümüze ulaşamayan 25 medresenin varlığı göz önünde bulundurulursa, Osmanlı döneminde de Erzurum'un bölgenin ilim merkezi olduğunu söyleyebiliriz. Erzurum'da Şeyhler Medresesi, Kurşunlu ve Pervizoğlu Medreseleri günümüze sağlam ulaşan Osmanlı dönemi medreseleridir. (Köşklü, 2007, 141-159) Caferiye Medresesi'nin caminin batısında yer aldığını vakfiye kayıtlarından öğrenmekteyiz ancak vakfiye, medresenin fiziki yapısı hakkında bir bilgi ihtiva etmemektedir. Bu nedenle de mimari bakımdan bir değerlendirme yapılamamıştır. Erzurum'daki diğer Osmanlı dönemi medreseleri gibi sade fonksiyonel,

kesme taştan yapılmış, girişi, penceresi ve bacalarıyla Erzurum'daki Kurşunlu ve Pervizoğlu Medreselerinin bir benzeri olduğu düşünülebilir. Erzurum'daki eğitim ve öğretim faaliyetleri Osmanlı döneminde etkin bir şekilde devam ettirilmiştir. Medreselerde tahsil gören öğrencilerin yemekleri ve ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanmış, özellikle okuma imkanı olmayan çocukların okuması sağlanmıştır.

Pek çok külliyenin ve daha küçük komplekslerin kendilerine ait hamamları bulunmaktadır. Vakıf sahipleri kurdukları müesseselere gelir sağlamak için şehrin başka yerinde, hatta diğer şehirlerde de hamam yaptırmışlardır. Özel mülkiyet tarafından işletilen bu yapılar gelir getirdikleri sürece ayakta kalabilmişler ve bu özelliklerini yitirince de çoğu ortadan kalkmıştır. Geçmişten günümüze bir takım değişikliklerle gelişen hamamlar, zamanla kent yaşamının da önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Osmanlı dönemi mimarisinde, gelir getirmesi bakımından yapı taşı niteliğinde olan bu yapıların çoğu, bu nedenle kaybedilmiştir. Osmanlı dönemi hamamları geleneğindeki Erzurum hamamları, çifte hamam veya tek fonksiyonlu hamam şeklinde inşa edilmiştir. Erzurum'da Osmanlı dönemine ait 14 hamam bulunmaktadır. Erzurum hamamları iklimsel özelliklere şekillenmiş, son derece sade ve fonksiyonel yapılar olarak inşa edilmişlerdir. Caferiye Külliyesine ait olan hamamın da soyunma, ılık, sıcaklık, halvet hücreleri ve külhan bölümünden teşekkül eden Erzurum Osmanlı dönemi hamamlarından Şeyhler hamamıyla benzerliğini eski

Erzurum fotoğraflarından anlayabilmek mümkündür. Caminin kuzey avlu duvarı içerisine yerleştirilen Caferiye çeşmeleri günümüze orijinal şekli ile ulaşamamıştır. Bugünkü mevcut çeşmeler sonradan yapılmış basit ve özelliksiz çeşmelerdir. Erzurum şehir merkezinde 78 tarihi çeşme bulunmakta olup 36'sı üzerinde kitabe yer almakta ve biri dışında tamamı Osmanlı Dönemine ait eserlerdir. Erzurum çeşmeleri sade yapılar olup, çeşmelerinin büyük çoğunluğu bir yapı veya bahçe duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir ki Caferiye Camii'nin sonradan yapılan çeşmesi de bunlardan biridir. (Yurttaş- Özkan, 2002, 168) Çeşmelerin önemli bir kısmında Palandöken Dağı eteklerinden künklerle taşınan kaynak suları akmaktadır. Vakfiyelerde çeşmelere getirilen suyun akıtılması için döşenmiş künklerin kontrolü, tahrip olan künklerin onarımı ve suyun sürekli akıtılması için masrafların vakıflar tarafından karşılandığı ve görevli kişiye bedelinin ödendiği belirtilmektedir.

Kaynakça

Ay R. (2014), Anadolu'da Derviş ve Toplum 13-15. Yüzyıllar, İstanbul.

Evliya Çelebi (1993), Seyahatnâme, C.1-2, İstanbul,

Kılıç, Ü. (2009), "Erzurum'da Cafer Efendi Vakfı" Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.41,Erzurum, s.173-187.

Konukçu E. (1992), Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara.

Konyalı, İ.H. (1960); Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi, İstanbul

Köşklü Z. (2007), "Erzurum Kurşunlu (Feyzullah Efendi) Külliyesi" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C.7, S.38, Erzurum, s.141-159.

Mehmet Nusret (1338) 1922, Tarihçe-i Erzurum, İstanbul.

Seyyidoğlu B. (1978), Erzurum'da Belli Yerlerle İlgili Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerine Bir İnceleme, Erzurum.

Ünal, R. (1974), "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme" Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, S.6, Erzurum,

Yurttaş H- Özkan H (2002), Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları, Erzurum.

Yurttaş H, Özkan H, Köşklü Z. V.D. (2008); Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum, Erzurum.

Yurttaş H. (2008), Bektaş ve Derviş Ağaların Hayratı, Erzurum.

Fotoğraf: Başaran ÇORAK

Erzurum'a

Mehmet Yaşar Genç

*Erzurum'a
Bir sabah yürüdüm sokaklarında
Geçmişin aradım ayak izini
Ağlamaklı bir ses duvarlarında
Çarçabuk sermişler kefen bezini*

*Bir bulut sarınmış Palandöken'i
Gözlerine duman kaçmasın diye
Ekinler kurumuş, yok su dökeni
Sevdamız gömülmüş bütün maziye*

*Kâbuslar içinde; Çifte Minare
Yakutiye'm kalmış sular içinde
Evim gözlerinden akıyor dere
Sensiz dert kazanı kaynar içimde*

Menkıbe

“Zaman 653 yılının yazıdır. Medine devletinin temelini atılışından henüz çok kısa bir süre geçmiştir. Arap Yarımadasının, Irak'ın, Suriye'nin kara topraklarını kaplayan otlaklar, İslam Mücahitlerinin atlarının nalları altında ezilerek, yerlerinde renk renk çiçekler, güller, menekşeler açmıştır. Sıra Anadolu'dadır. Güçlü kumandan Habib b. Mesleme komutasındaki kemiyette küçük, keyfiyette çok büyük olan bir ordu, Anadolu yaylalarına doğru akmaktadır. Son durakları yüksek ve yalçın sıradağların eteğindeki bir düzlüktür. Burası daha sonraları onlarca, belki yüzlerce ordunun uğrak yerleri olacak Erzurum'dur.

Karşlarına kalın surlara bürünmüş bir site çıkar. Bu bugüne kadar görmüş oldukları tüm şehirlerden farklıdır. Bir mekândan ziyade, demirden dev bir kapı görümündedir. Açılabilirdiği an, tüm küçük Asya'nın toprakları nazende bir halı misali ayaklarının altında serilecektir. Dolayısıyla gaziler heyecanlıdır. Duaya ihtiyaçları vardır. Ve toplu halde komutanlarının arkasında saf bağlarlar. Palandöken dağlarının eteklerinde içerisinde Hendek ve Tebuk'ta savaşmış, sahabe efendilerimizin bulunduğu İslam ordusu namaz eda ederler. İmamette ordu komutanı vardır. Farklı bir kıraatle bulunmuştur. Namazdan sonra cemaatin içerisinde bir ses yükselir. “Okuyuşunuzda hata var!” diye. Rivayete göre itiraz eden Abdurrahman bin Süleyman'dır. (Abdurrahman Gazi). Kumandan doğru okuduğunu savunur. İtiraza başkaları da katılır, ihtilaf büyür ve çözemezler. Neredeyse kılıçlar çekilecektir. Araya ak saçlı, tecrübeli insanlar girer tartışmayı yatıştırırlar. Meseleyi Medine'ye, halifeye durumu yazarlar ve bir haberci ile gönderirler.

O zamanlar palandökenler ormanlıktır. Her tarafından sular çağıldamaktadır. Mücahitler haftalarca göklere set çekmiş olan çamların gölgesinde oturup, edalı sulardan içerek haberi beklerler. Nihayet Medine'den haber gelir. Abdurrahman Gazinin itirazı haklı çıkmıştır.. Abdurrahman Gazi'nin iki mübarek eli semaya doğru kalkar.

“Ya Rabb! Bugün olduğu gibi, bundan sonra da kıyamete dek bu şehre tüm hataları düzeltecek isyan ahlakını ve isyan ruhunu nasip eyle.”

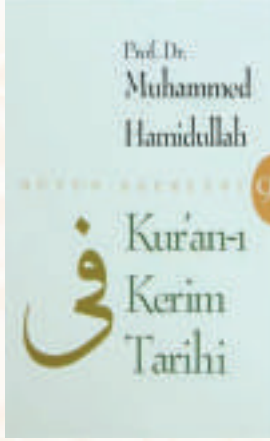
Bu dua, Erzurum'un ve Erzurumlunun karakterini belirleyen dua olmuştur. Çünkü Erzurum ve Erzurumlu tarih boyunca vatan, din ve millet uğruna tavır koymuş ve dik durmuştur. Onca saldırı, savaş ve afetlerden sonra yeniden ayağı kalkmış, vatanın yıkılmaz kalesi olmuştur. Erzurumlunun haksızlığa, hoşgörüsüzlüğe, cahillığe karşı duruşu bu dua bereketiyledir.”

ERZURUM VE KUR'AN-I KERİM NÜSHALARININ YAZILMASI

Prof.Dr. Muhammed Hamidullah

Hz. Peygamberin (s.a.v) vefatından sonra, Kur'an-ı kerim'in kitap haline getirilmesi hemen düşünülmemiştir. Ridde savaşları¹ denilen ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayatının son aylarından itibaren başlayan ayaklanma hareketleri, gerek halifeyi ve gerekse toplumun dikkatini meşgul ediyordu. Sahte peygamber Müseylime'ye karşı gerçekleştirilen Yemame Savaşı, özellikle çok kanlı olmuştu: On üç bin Müslüman yüzbin kişilik düşman ordusuna karşı savaşmıştı. Müslümanlar nifak ehline karşı fazla mukavemet edemediler.Savaşın en kızgın anında, Kur'an'ı daha iyi bilen ilk Müslümanlar, asıl savaş birliklerinden ayrılıp düşman kuvvetlerine karşı çıkmaya karar verdiler. Sayıları üç bin kadar olan bu mücahitler, Kur'an'ı çok iyi bilenlerden biri olan Salim Mevla Ebi Huzeyf'nin kumandası altında toplandılar.² Bunlara, Kur'an ehli kıtası adı verilir. Bu cihad erlerinin yedi yüzü, komutanlarıyla birlikte şehit oldular, fakat düşman ordusu da bozguna uğratıldı. (İbn Kesir, s. 8-9.)

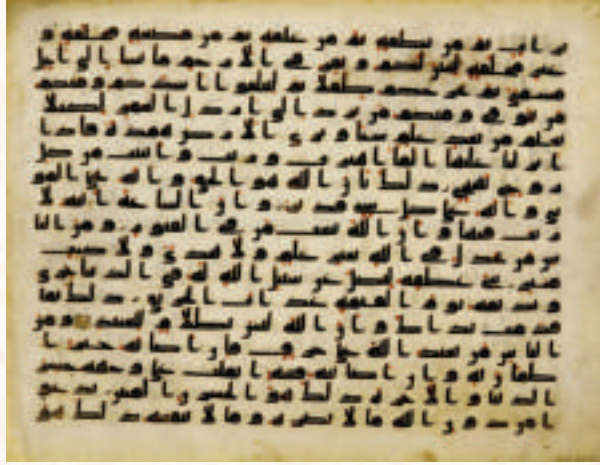
Müseyleme'ye karşı 633 yılında yapılan "Yemame Savaşı"nda birçok hafız sahabenin şehit düşmesi diğerleri gibi Hz. Ömer'i de kaygılandırmış ve halife makamında olan Hz. Ebu Bekir'e durumun önemini anlatarak Kur'an'ın bir araya toplanmasının gerekliliği hususunda onu ikna etmişti. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir de vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sabit'i Kur'an'ın toplanması işinde görevlendirmişti.

Sözü, Hz. Peygamberin (s.a.v) özel kâtibi, vahiy kâtiplerinden Zeyd İbn Sabit'e bırakalım (Tefsir'ut-Taberi, I, 207): "Yemame savaşında, Resulullah'ın sahabilerinden önemli sayıda kişi şehid olunca Hz. Ömer, Halife Hz. Ebu Bekr'in yanına giderek dedi ki:

"Hz. Peygamberin sahabileri Yemame'de ateşe düşen pervaneler gibi düşüyorlar. Bunların, ortaya çıkacak benzeri bir fırsatta aynı şekilde şehid olacaklarından

1 (RIDDE SAVASLARI. Hz. Peygamberin (s.a.v.)'in vefatından sonra dinden dönüp İslam devletine savaş açanların isyanlarının bastırılması için yapılan askeri harekâtlar.)

2 (Eshâb-ı kirâm'ın meşhûrlarından. Kur'an-ı kerim'i en güzel okuyan ve tamamını hıfz edenlerindedir. İsmi Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe olup, babası Ubeyd bin Rebî'adır)

Abbasiler Dönemi'nden kalma bir Kuran sayfası.

endişeliyim. Hâlbuki bunlar, Kur'an'ın hafızlarıdır. Böyle giderse Kur'an kaybolup unutulacaktır. Keşke sen Kur'an'ı bir araya getirip yazdırsan!..”

Hz. Ebu Bekr buna yanaşmadı ve şöyle dedi:

“Ben Allah Resulu'nun(s.a.v) yapmadığı bir şeyi mi yapacağım?”

Bunun üzerine, kendi görüşlerini destekleyen karşılıklı deliller ileri sürdüler. Nihayet Hz. Ebu Bekr, Zeyd bin Sabit'i getirtti. Zeyd şöyle naklediyor: “Ben, onun huzuruna girdiğimde Hz. Ömer de orada hazır bulunuyordu. Hz. Ebu Bekr bana hitaben: “Bu (Ömer) benim reddettiğim bir şeyi yapmam konusunda ısrar ediyor. Sen vahiy kâtibiydin; eğer sen de onunla aynı görüşte isen, ben de ikinin dediğini yaparım. Ama sen benim fikrimde isen, ben bu işe girişmeyeceğim.” Sonra Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer'in dediklerini bana anlatmaya başladı. Hz. Ömer ise susuyordu. Ben de bu fikre yanaşmadım ve şöyle dedim: “Resulullah'ın (s.a.v) yapmadığı bir şeyi o mu yapacak?” O anda Hz. Ömer dedi ki: “Eğer bunu yapacak olsanız, size ne zararı olur?” Biz, bir süre düşündükten sonra şöyle dedik: “Vallahi, bundan bize gelecek bir zarar yok!” Zeyd devamlı şunları söyledi: “Hz. Ebu Bekr'in emri üzerine ben Kur'an'ı, deri parçaları, kürek kemikleri ve hurma ağacı yapraklarının orta damadan üzerine yazdım. Hz. Ebu Bekr'in vefatından sonra Hz. Ömer Hilafet makamına geçtiğinde, kendisi (Kur'an'ı) bir tek cilt halinde (Mushaf) yazdırdı ve kendi yanında muhafaza etti. O da vefat edince, bu (Mushaf), Hz. Peygamber'in hanımı (ve Ömer'in kızı Hafsa) yanında kaldı.

Erzen'ur-rum Seferi

Daha sonraki aylarda, bugünkü Erzurum (Erzen'ur-rum) bölgesi yakınına (bkz. Kastallani, Şerhu'l-Buhari 7/448), tarihçilere göre H. 25 yahut 30 senesinde düzenlenen askeri sefere katılan Huzeyfe b. Yeman, Erzen'ur-rum'dan dönüşte (Medine'deki) evine uğramadan önce derhal Halife Hz. Osman'ın huzuruna çıktı ve şöyle dedi:

“Ey mü'minlerin Emiri! Kur'an hakkında Yahudiler ve Hristiyanlar gibi ihtilafa düşmeden, bu ümmetin imdadına yetiş.” diyerek bu konuya bir çözüm bulmasını teklif etti. (Buharî, Fedâilü'l-Kur'an, 3.)

Hz. Osman, “Ne var, ne oldu?” dedi. Huzeyfe: “Ben, Erzen'ur-rum'a düzenlenen askeri sefere katıldım. Bu seferde Iraklılar da, Suriyeliler de bulunuyordu. Ne var ki, Suriyeliler, Kur'an'ı Ubeyy bin Kaab'ın okuyuşuna göre okuyorlardı ve Iraklıların daha önce duymadıkları şeyler söylüyorlardı. Bu yüzden Iraklılar onları inkârcılıkla suçluyorlardı. Aynı şekilde Iraklılar da Kur'an'ı okurken Ibn Mes'ud'un okuyuşunu takip ediyorlardı ve Suriyelilerin duymadıkları şeyler okuyorlardı. Ve Suriyeliler de onları inkârcılıkla suçluyorlardı.”

Zeyd sözüne devamla der ki: “Bunun üzerine Osman bin Affan, Hz. Hafsa'nın elindeki “Mushaf”ı çoğaltarak belli başlı merkezlere göndermeye karar verdi. Çoğaltma işi için yine başkanlığını Hz. Zeyd b.Sabit'in yaptığı Hz. Abdullah b. Zübeyr, Hz. Saîd b. As, Hz. Abdurrahman b. Haris b. Hişam'dan oluşan bir heyeti görevlendirip yazımda ihtilafa düştüklerinde Kur'an'ın nazil olduğu Kureyş lehçesini esas almalarını emretti.

Böylece Halife Hz. Osman zamanında Kur'an, elde var olan asıl mushaf üzerinden yedi adet çoğaltılarak Mekke, Basra, Kufe, Bahreyn, Şam ve Yemen gibi çeşitli merkezlere gönderildi. Böylece lehçe farklılıklarından oluşabilecek kargaşaların da önüne geçilmiş oldu.³

Erzen'ur-rum (Erzurum) seferi böylece Kur'anın çoğaltılmasında önemli nirengi noktalarından birisi olmuştur.

Erzurum Ansiklopedisi üzerine

Mustafa Yılmaz ÇAĞLAYAN ile...

Muammer ÇELİK

TAKDİM

Prof.Dr. İsmail Kara Hoca bir yazısında şöyle diyor: “Bir şehrin kendisi ile bütün tarihi boyunca o şehir içinde ve etrafında vücut bulmuş tabii, Maddî ve kültürel unsurları farklı kademelerde değişik anlamlar ifade eder. İnsandan, insanın müdahalesinden bağımsız bir tabiat olabilir ama bir şehir olmaz, bunda şüphe yok. Şehir bir kâinat ve insan anlayışının, bir yaşama ve yerleşme biçiminin, bir dünya tasavvurunun ve üslûbun ete kemiğe bürünmüş halidir; gide gide bir medeniyete ulaşmış süreçler manzumesidir. Fakat her insanın şehire, her şehrin insanla olan münasebeti ve alış verişi başka başka olur. Bir milletin fertleriyle o milletin toprağı, memleketi, şehri, vatani arasındaki derin ilişki bu tasavvur ve münasebetlerin toplamından vücut bulur.

Anadolu'nun şehirleri bizden önce de nice milletler ve kültürler tanıdı, nice savaşlara ve sevdalara sahne oldu, nice diller konuştu, nice çiçeklere renk ve koku verdi. Su oldu aktı, deniz oldu birikti, rüzgâr oldu esti, dağ oldu yüceldi, volkan oldu kükredi, ağaç oldu göğçerdi, çatı

oldu kurudu, bahçe oldu yeşerdi... Bin yıldır da Müslüman Türklerin vatani. Şehitlerin kanı ile sulandı, ezan sesleriyle arındı. Biz ona o bize benzedi; benzeşip bizleştik.”

Erzurum bizim şehrimiz, taşına toprağına kurban olduğumuz memleketimiz Anadolu'da dağların üzerinde güzel bir şehirdir. Bu şehrin binlerce yıllık tarihi ve kültürü vardır. Burada yaşayanlar geçmişte olduğu gibi bugün de memleketlerine bir aidiyet ve haysiyet duygusuyla bağlıdırlar. Birbirlerinin hassasiyetlerine hürmet ederler ve büyük bir millet tasavvuru ile yaşarlar.

Şehrimizde, şehrin dünü, bugünü ve yarını üzerine çeşitli çalışmalar özel insanların gayretleriyle yapılmaktadır. Bu çalışmalar ihmal edilmiş mahalli kültürümüze bir katkı sağlamaktadır.

Bu şehrin yetiştirdiği değerli ağabeyimiz Müfettiş Mustafa Yılmaz Çağlayan da yaşadığı şehre hizmetleri çoktur. Büyük emekler vererek yalnız başına Erzurum Ansiklopedisini büyük bir titizlikle hazırlayıp kültür

dünyamıza kazandırdı. Bu değerli çalışmayı hiçbir yere yaslanmadan kendi imkânlarıyla bastırıp ilgili yerlere ve kişilere hediye olarak dağıttı. Böyle güzel bir işi başaran Mustafa Yılmaz Çağlayan Ağabeyimize şehrimiz adına teşekkür ederek bu mülakatı yaptık.

Mustafa Ağabeyi, kendinizden biraz bahseder misiniz?

1944 yılında Erzurum Topçuoğlu (İhmal) Mahallesi'nde dünyaya geldim. Aslen İspir merkezden olduğumuz için nüfusa doğum yeri olarak İspir yazılmıştır. Ailem babamın memuriyeti dolayısıyla Erzurum'a 1940 yılında gelmiştir. Babam Erzurum Numune Hastanesi idare memuru olarak emekli olan Refik Bey, annem Nadide Hanımdır. Dedem İspir Bidayet Mahkemesi Azası ve İspir Ziraat Bank Sandığı Reisi Hacı Hafız Mustafa Efendidir. Erzurum İnönü İlk Okulu ve Ticaret Lisesi'nde okudum. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Maliye Bölümünden 1969 yılında mezun oldum. Askerlik sonrası S.S.K müfettişlik sınavını kazanarak 1971 yılında Sigorta Müfettişi oldum ve aynı kurumdan Başmüfettiş olarak 2002 tarihinde emekliye ayrıldım.

Erzurum İslâmi İlimler Eğitim Öğretim ve Araştırma Vakfı kurucularındanım ve halen sosyal hizmetler alanında birçok çalışmam vardır.

Sizde ansiklopedi yazma merakı nasıl başladı? Bu fikrinizi biraz açar mısınız ?

Erzurum ve ilçeleri çok eski geçmişe sahip, güçlü şehir varlığı ve coğrafi alan itibarıyla önemini her zaman korumuş nadir yerlerdendir. Tarih boyunca değişik kültürlerle ev sahipliği yapmış, birçok devletlerin egemenliğinde kalmış, her el değişikliğinde kısmen ve bazen de tamamen tahribata uğramıştır. Yüzyıllar boyunca kültürlerin buluştuğu bir merkez konumundaki bölge ve Erzurum çeşitli uygarlıklara ait kültür varlıklarını bünyesinde barındırmış olmasıyla önemini koruya gelmiştir.

Kütüphanelerde ve bazı dostlarımla kitaplıklarında birçok büyük şehrin adına hazırlanmış ansiklopediler gördüm. Birçoğunu inceledim. Doğup büyüdüğüm ve halen yaşadığım şehrin ansiklopedisinin olmaması beni çok etkiledi. Kültür, sanat, edebiyat denince ilk akla gelen şehir olan Erzurum'un bu kıymetlerinin topluca bir eserde gösterilmesini aklıma koydum. Erzurum hakkında yazılmış birçok eseri inceledim ve sonuca vardım.

Bilgileri nasıl topladınız, biriktirdiğiniz bilgileri nasıl tasnif ettiniz?

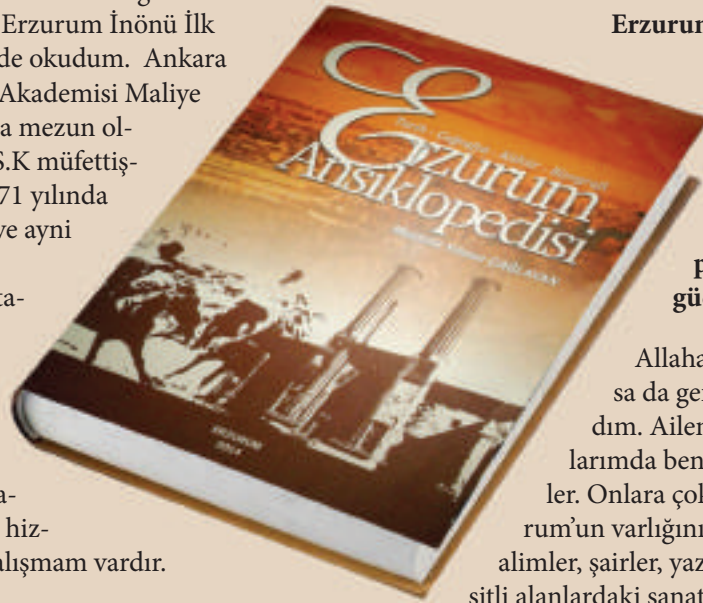
Erzurum hakkında kitap, dergi, makale gibi yazılı eserleri toplayan ve Erzurum denince ilk akla gelen dostum Sayın Naci Elmalı ile görüştüm. Hiç çekinmeden kitaplığındaki bütün eserleri incelememi önerdi ve beni teşvik etti. İki yüzün üstündeki bu eserleri tek tek inceledim, Erzurum ve ilçelerinin coğrafi, tarihi, siyasi, içtimaî, iktisadî, dinî, hukukî, kültürel, edebî ve sanat konularını alfabetik sıraya göre ayrı ayrı maddeler halinde tasnif ettim. Bu eserin hazırlanmasındaki sebep kitapların sahifelerinde, mecmualarda veya gazete sütunlarında bulunan Erzurum ve ilçeleri ile ilgili önemli hususlar ve şahıslar hakkında kısa öz bilgi edinmeyi kolaylaştırmaktır.

Erzurum Ansiklopedisi çalışmanızda zor bir işi tek başınıza başardınız. Çalışma sırasında ailenizden ve çevrenizden nasıl tepkiler aldınız, bu çalışmayı yaparken karşılaştığınız güçlükler nelerdi?

Allaha şükür, mükemmel olmasa da gerçekten zor bir işi başardım. Ailem ve çocuklarım çalışmalarında beni destekledi ve teşvik ettiler. Onlara çok teşekkür ederim. Erzurum'un varlığını her yerde hissettiren alimler, şairler, yazarlar, akademisyenler, çeşitli alanlardaki sanatçılar ve ilim, irfan ehli sayısız manevi şahsiyetin biyografisini bulmak, bunları tasnif etmek suretiyle Erzurum'un ansiklopedisini yapmak, bütün zorluğuna rağmen mutlu olma değdi.

Hazırladığınız "Erzurum Ansiklopedisi" Erzurum için bir ilk ve önemli çalışmadır. Böyle çalışmalar ekip ister ama siz tek başınıza bunu başardınız. Üzeride bu ansiklopedinin geliştirilmesi için gençlere neler tavsiye edersiniz?

3000 yıllık bir maziye sahip olan Erzurum'u, çeşitli yönleri ile daha mufassal bir şekilde inceleyecekler için bu eser bir kılavuz olabilirse kendimizi mutlu sayarız. Genç araştırmacı kardeşlerimin yayınlanmış ve yayınlanacak dergi, gazete, kitap gibi eserleri takip ederek daha yeni bilgilere ve kişilere ulaşacaklarına eminim. Bu Ansiklopedide Erzurum ile ilgili bilgilerin tamamının toplandığını söyleyemem. Bir şekilde atlanmış veya bulunamamış bilgilerin ilavesi ile ansiklopedi geliştirilebilir. Bunun yapılması beni çok sevindirir.

Erzurum Ansiklopedisi'ni alakalı insanlara, kurum ve kuruluşlara hediye olarak dağıttınız. Bu çalışmanızı nasıl bastırdınız? Mali boyutu dahil biraz anlatır mısınız ?

Yazım işi bitince matbaaları gezdim ve fiyat öğrendim. Gezdiğim yayınevleri bana bir sponsor bulmamı önerdiler. Bu öneriye uymadım ve Eser Matbaası ile anlaştım. Benim bastırmak istediğim Ansiklopedi en az 700 sahife renkli fotoğraflı olacaktı. Ortaya çıkan maliyet benim karşılayamayacağım miktardaydı. Resimlerin büyük bir kısmını çıkardık ve siyah beyaz olarak 500 adet bastırdık. Bütçemiz buna yetiyordu. Benim arzum Erzurum Şehrinin de bir Ansiklopedisi olduğunu duyurmak olduğu için arkadaşlarıma, kurum ve kuruluşlara hediye olarak dağıttım. İleride bu eseri renkli ve geliştirilmiş haliyle yeniden neşretmek inşallah nasip olur.

Son bir söz olarak neler söylemek istersiniz?

Şehrimizin ciddi bir değişim geçirdiği, hemşehri lerimizin büyük çoğunluğunun Erzurum dışında olması, şehrin tarihi ve kültürü konusunda daha çok bilgi sahibi olmalarını, hemşehriliğin gerçek anlamda oluşmasını sağlayacak unsurların bilinmesi önemlidir.

Türkiye Cumhuriyetinin temellerinin atıldığı Erzurum Kongresi'nde vatanın bölünmez bütünlüğü kabul edilerek Milli Mücadele'nin başlatıldığı şehir olan, tarih boyunca ve halen yetiştirdiği bilim adamları, alimler, siyasetçiler, sanatçılar, şairler, yazarlar ve araştırmacıları ile Türkiye'nin sürekli gündeminde kalan ilimiz ile ilgili bu eserimle, zengin bir tarihe ve kültür potansiyeline sahip olan Erzurum'un bütün yönlerini eksiksiz bir şekilde sergilediğimizi iddia edemeyiz. Daha iyilerinin yapılmasını canı gönülden temenni ederim. Efe hazretlerinin diyişle "Erzurum kilidi mülk-i islâmın, Mevlâya emanet olsun Erzurum".

Muammer bey bana gösterdiğiniz ilgiden dolayı size ve "Şehr-i Kadim Azize" dergisine teşekkür ederim.

Ağabeyi sizin bir kültür ve dava adamı olduğunuzu biliyoruz. Ailenizin geldiği yer olan İspir hakkında "Şu Bizim İspir" adında tarihini ve kültürünü yazıp yayınladınız. Sivil toplum kuruluşlarında faal olarak çalışıyorsunuz. Bir söz vardır: "Taş üstüne taş koyandan Allah razı olsun." Bizde Erzurum kültürüne yaptığınız bu önemli katkıdan dolayı size ve emeği geçenlere teşekkür ederiz.

*Şehrin Tarihi ve Kültürel
Dokusuyla Birlikte
Sizi Bekleyen Sağlık Tesisi*

*We have Integrated With History and
Cultural Structure of the City
Health Plant Waiting*

Hica
termal tesisleri
AZIZIYE BELEDİYESİ

TÜRK HAMAM KÜLTÜRÜ

TURKISH HAMMAM CULTURE

EBNAY-I ZAMAN

Tahsin KAYA

A sırlara meydan okumuş caminin hemen yanı başında yer alan çay ocağının müşterileri, namaz vaktini bekleyen ihtiyar delikanlılarla doluydu. Uzakça bir masada oturmakta olan saçları bembeyaz olmuş bir delikanlı, eliyle kahveci çırağına işarette bulunarak çay istedi. Çıracak hafifçe başını eğdi ve “Tamam, geldi abi” diyerek hızla ocağa girdi ve birkaç saniye sonra, simsiyah bir bardak çayı nezaketle delikanlının önüne bıraktı. Hep dikkatimi çekerdi, bu saçları bembeyaz olmuş otuz yaşlarındaki delikanlı kimdi? Hemen her gün oraya gelir ve sadece o masada otururdu. Masa, doluyorsa caminin duvarına yaslanır ve boşalanınca ya kadar ayakta beklerdi. Kimseyle konuşmaz, kimseye bakmaz ve hiçbir olaydan etkilenmezdi. Çayını içti ve derin derin çektiği sigarasını küllüğün üzerine bırakarak yerinden kalktı, yavaş adımlarla camiye doğru yürümeye başladı. İlk defa sigara paketini ve çakmağını masada bırakmıştı.

Ertesi günü yine aynı kahvenin önünden geçerken onun oturduğu masanın boş olduğunu gördüm. Oysa bu gün, affını isteyerek masasına oturacak ve anlatırsa onun hikâyesini de dinleyecektim. Olmadı! Daha sonraki günlerde onu, bir daha hiç göremedim.

Öğlen güneşi, sırtıma sıcaklığını yayarken, önüme konulan çayın enfes kokusu genzimi okşamış ve ruhuma rahatlık vermişti. Çırak, bardağı almaya geldiğinde “Bakar mısın, şu masada oturan kır saçlı delikanlıyı birkaç gündür göremiyorum gelmiyor mu?” Diye sordum. Çaycı, üzgün bir ifadeyle yüzüme baktı ve “Hocam, o delikanlı rahmetli oldu.” dedi. Bir anda yıkıldım. Gözlerim buğulaştı, beynim sarsıldı. Nasıl oldu? Dedim...

Erzurum’un yakın köylerinden birinde yaşamakta olan delikanlı, henüz on üç on dört yaşlarında iken, köyündeki öğretmeninin kızına sevdalanır. Birkaç yıl sonra öğretmenin tayini çıkar ve memleketi olan İstanbul’a gider. Ancak gençlerin yüreklerindeki sevda ateşi, araya giren mesafelere aldırılmaz, her geçen gün büyür ve her geçen gün daha da alevlenir. Aradan birkaç yıl geçer. Delikanlı her gün erimektedir, babası durumu öğrenin ve hanımına “gidip isteyelim ama İstanbul’dan Erzurum’un bir köyüne kız verirler mi?” Diye düşünmeye başlar. Adam, bir taraftan her gün gözünün önünde eriyen oğlunu, diğer taraftan imkânsız gördüğü bu evlilik düşüncesinin sonucunun nereye varacağını düşünürken hanımı, “gidip isteyelim verirlerse ne ala, vermezlerse oğlunda umudu keser, sonrası Allah büyük bir çaresi bulunur” der. Bu fikir, babanın da hoşuna gider ve hanımını yanına alarak İstanbul yollarına düşer.

Kız evi, bir gün kendilerine Erzurum’dan misafir geleceğini hiç düşünmez. Kız ise Erzurum da bıraktığı sevdasından asla vazgeçemez, bağına taş basar hasretle geleceği günün özlemi içerisinde kimseye hissettirmeden bekler. Hani derler ya “gözden irak olanlar gönülden de irak olur” diye. Öğle olmaz işte. Gönülden giren, gözlere inip sokaklara düşmediği müddetçe her gün büyüyerek yüreğe kök salar da, onu ancak yürek bilir.

Kız, köyden ayrıldıktan sonra delikanlı ile bir daha hiç konuşma fırsatı bulamaz. Sadece gece yarılarında mehtaba çıkar, gökyüzünün mavî derinliklerinde yüzen aya bakar ve delikanlıya riyasız bir selam gönderip, gel diye bekler. Delikanlı ise sevdiğini yüzünü ayın parlaklığında seyrederek.

Delikanlının ailesi hiçte korktukları gibi bir tutumla karşılaşmazlar. Kızın babası, durumun ciddiyetini anlayarak Allah hayırlı eylesin diyerek kızının da onayı ile onun Erzurum’a gelin olmasına izin verir. Düğün, dernek derken iki sevgili nihayet bir araya gelip, mutluluğun, para, pul, makam, mevki, şöhret, tahsil, kül-

tür ve diğer dünyevi arzulara olmadığını, mutluluğun sadece ve sadece sevgiden geçtiğini tüm insanlığa haykırarak evlenirler. Kız, üniversite tahsilini yarım bırakıp, köyde çiftçilik yapan delikanlıya severek koşar.

Aradan birkaç yıl daha geçer, genç çiftlerin bir türlü çocukları olmaz diyar, diyar, dolaşır ve bu hasretlerine çözüm aramaya başlarlar. Nihayet Ankara’da tedavi görürler ve bir süre sonra gelin hamile kalır. Evlerinde ki sevinç yumağı, tüm köyün üzerine bayram havası gibi yayılır. Delikanlı mutludur, yakında baba olacak, gelin mutludur, yakında ana olacak, kaynata ve kaynana mutludur yakında torun sahibi olacaklar ve ilk evlatlarının mürüvvetini göreceklerdir.

Aradan birkaç ay daha geçer ve bir akşam gelinin doğum sancıları başlar, arabaları yoktur, traktör ise hem çok sallayacaktır gelini, hem de geç kalmasına vesile olacaktır. Köyün öğretmenlerinden birinin eskide olsa bir arabası vardır, hemen ona koşarlar. Öğretmen “başımınla beraber” diyerek, sancılar çekmekte olan gelini, kocasını, anne ve babasını alarak şehre doğru hızla yol alırlar. Hepsinin içinde büyük bir heyecan ve büyük bir beklenti vardır. Belki de birkaç saate kadar, bir baba, bir ana, bir dede ve bir nine mutluluk şarkıları söyleyecekler, bir öğretmen ise onlara yapmış olduğu iyiliğin hazzını yaşayacaktır.

Geçenin karanlığında yol alırken aniden araba takla atmaya başlar ve bir ağaca vurarak durur. Arabanın arka kısmında yer alan gelin ve kaynana orada ruhlarnı teslim ederken, kaynata kaldırıldığı hastanede hayata gözlerini yumar. Delikanlı ise ağır yaralanır ve bütün bu yaşananlar sonucu konuşma yeteneğini kaybeder. İşte her gün, Murat Paşa camisinin önünde gördüğüm kır saçlı delikanlı, o olayın son kalan kurbanıdır ve bu gün oda sevdiklerine bir daha ayrılmamak üzere kavuşmuştur. Olaydan sağ kurtulan öğretmenden ise o günden sonra hiç haber alınmamıştır.

Ertesi günü olay mahallinde yapılan değerlendirme de, aracın yola atılıp kırılan bir rakı şişesinin ön lastikleri parçalamasından kaynaklandığı rapor edilir. O gün kendini bilmeyen ve dünyanın sadece kendilerine ait olduğunu zanneden kişilik ve mesuliyetten uzak kalmış birkaç avare berduşun marifeti, iki yuvayı ve yılların bitiremediği sevdayı, bir rakı şişesinin kırılan parçalarına teslim etmiştir.

“Ne herkesi sokan bir yılan ol, nede bulunduğun yeri harap eden bir baykuş. Unutma ki bu gün başkalarına çektiğin azabı, bir başkası bir gün, sana çektirir. Allah, kulların dünya hesaplarını ahrete bırakmaz.”

Not: Bu olay yaşanmış gerçek bir hayat hikâyesidir.

B İ R M A S A L I M I Z V A R

Kedi ile Ciger

Sermin Nurcan Azizoğlu

Yediden yetmişe herkesin okuması için yazdığım bu şiirimsi masalı yazarken güzel Türkçemizdeki kedi ile ilgili deyim ve atasözlerinden yararlandım. Böylelikle Türkçemizin sözcüklerden çok asıl zenginlik kaynağı olan, ancak kullanmadığımız için unutulmaya yüz tutan deyimlerine de vurgu yapmayı amaçladım.

KEDİ İLE CİĞER

Kediye hiç sorulur mu ciğer
Bilmez misiniz behey gafiller,
Kedi uzanamadığı ciğere pis, der.
Bir de ciğere sorun arsız kediyi
Ortaya çıksın ne halt yediği
Rivayet olunur ki;
Kedi olalı bir fare tutmuş mudur?
Bilinmez
Süt dökmüş bir kedi ile kan kırmızı bir ciğer
Sözüm ona
Arkadaş olur, kuzu sarması can ciğer

Gel zaman git zaman
Bizim pisicik niyeti bozar
Niyeti bozunca sıçana bakar gibi ciğere bakar
Ne de olsa
Kedinin usluluğu sıçanı görünceye kadar
Akıllıdır bizim pisicik
Ciğere bakmakla kasap olunmayacağını elbette bilir
Gel gör ki
Ciğerin eğleştiği yer bir hayli yüksektedir
Sıçan niyetine baktıkça, baktıkça ciğere
Süt dökmüş pisinin kedi gözleri parlar
İçi bir hoş olur, midesi guruldar
Bir yandan ağzının suyu akarken
Öbür yandan derin hülyalara dalar
Ah bir kanatları olsa
Ah bir uça, ah uça
Serçelerin soyunu sopunu kurutsa
Yine de doymaz kedi gözü
Ciğere uzanmayı başaramazsa
Kedinin boynuna ciğer asılmaz ama
Hülya bu ya
Kanlı canlı bir ciğer boynuna asılı olsa
Ah bir olsa, ah olsa
Bu da olmadı, bari ciğer sıırığı olsa
Terekteki ciğere bir çırpıda uzansa,
Ah bir uzansa, ah uzansa

Bir süre olmayacak duaya dese de amin
Hayal gemisiyle arzu limanına varılmayacağını bilir
hain
Hem damdan dama atlama yeteneği,
Hem de mart kediliği var olunca serde
Eyleme geçer bizim abazan
Rahat duramaz yerinde
Tırnağını dişine takar,
Düz duvara tırmanmaya kalkar
Duvar duvara karşı
Evdeki hesaba her zaman uymaz çarşı
Toslayınca düz duvara arsız pisi
Dört ayak üstüne düşmek olur tek tesellisi

Derken efendimin ağası
Bizim abazan pisicik kaçın kurası
Ciğere uzanamayacağını anlayınca
Hemen bir hinlik düşünür kıt aklınca
Dile gelir,
En tatlı sesiyle seslenir avına
Sözde sevgi katar kösnül miyavına
Pist pist diye diye
Çağırır kan kırmızı ciğeri yanına
Hiç kuşku yok ki
Ciğer birazdan düşecektir tuzağına
Yağlı ballı yem olacaktır
Pisiciğin kösnül kursağına

Kedi beklerken böylesine kendinden emin
Ne kadar toy olsa da ciğer
Kedinin ciğerini de bilir, amma velakin
Ciğere oyun olmaz, kurt ile koyun olmaz,
Ne de olsa
Ciğerin halinden yine ciğer anlar
İster munis kedi ol, miyav diye çağır,
İster abazan kedi ol, mırnav diye bağır
Baş ağır olsa gerek kulaksa sağır
Pist pisti duyar ciğer, duymazlıktan gelir
Abazan kediden yüz çevirir

Derler ki Kedinin üstüne varma, arslan yaparsın
Pabucu dama atılan kedi ne yaparsın?
Bizim abazan dama çıkmış bir kere,
Feriştahı gelse iner mi yere
Arslan kesilse de kedicik
Erişilmez olunca yeri
Arslanlığı söker mi ciğere
Mart kedisi dama girmez
Dama girse dam almaz
Gem vuramayınca hislerine
Kaldırıp çamur atar sözde sevdiceğine
Kedi dilinde pist pist gel demek ise,
Çevirir bizim abazan pist pisti pise
Ciğeri beş para etmeyen nankör
Uzanamadığı ciğere pis, der.
Dili yok, nasılsa konuşamaz ciğer,
Ancak içinden ahu zar eder
Ah bir dile gelecek olsa, ah dile gelecek olsa
Azman pisi fare deliğine bin altın

MUSTAFA KEMAL PAŞA ILICA'DA

"Kalmasın Allah'ım âlemde hiçbir hakikat nihân!"

Ahmet POLAT

Tarih satır aralarında gizlidir. Ve tarih resmi ve kurgu tarih yazarları affetmez. Belgeler gün yüzüne çıktığında, olayın şahitlerinin yazdıkları yayınlandığında kurgu tarih yazarlar mahcup olurlarken, tarih meraklıları ve okuyucular şaşkınlık içerisinde "biz şimdi kime inanalım, hangi bilgiye güvenelim?" ikilemini yaşarlar.

Tarihçi objektif olmalı. Siyasi endişe, ikbal ve makam beklentisi içerisinde olanların tarihi bilgileri ulaşacağı iktidar, maka ve unvanın gölgesinde kalır. Toplumlara ve gelecek kuşaklara gizli, saklı, örtülü tarihi bırakırsanız, bir gün birileri o örtüleri gerçeklerin üzerinden çekip aldığında genç dimağların yıkılan umutları sarsılan tarih inançlarını tamir etmede güçlük yaşarsınız ve bizim ülkemizde olduğu gibi tarihine sırt dönmüş, geçmişine itimadı kaybetmiş, geleceğine güvenle bakamayan nesillerle karşı karşıya kalırsınız.

Yukardaki girişe çarpıcı bir örnek Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişi ve Ilıca'da karşılanması hadisesinde yaşıyoruz.

Prof.Dr. Enver Konukçu'nun Erzurum'da Mustafa Kemal'i Ilıca ve İstanbul Kapı Karşılamaları kitabında yayınladığı o günleri yaşayanların hatıralarında yazdıkları notlar; bir tarihi olayın nasıl akli karıştıran ve yaşananlar üzerinde şüpheler uyanmasına vesile olan bilgilere dönüştüğünün en çarpıcı örneklerini oluşturuyor.

MAZHAR MÜFİT KANSU'NUN YAZDIKLARI

Mazhar Müfit Kansu'nun Türk tarih Kurumu yayınları arasında yayınlanan "Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber" isimli kitabında yazılanlar kurgu mu? Sorusunu akla getiriyor. Çünkü Mazhar Müfit'in Mezararkalı Mevlüt Ağa ve Kazım Karabekir'in Mustafa Kemal Paşa'yı karşılama sahneleri, Arif Hikmet Koyunoğlunun ve Cevat Dursun Oğlunun yazdıklarıyla çelişkili bilgilerle dolu.

İşte Mazhar Müfit'in yazdıkları Erzurum'a gelişimin on dördüncü günü idi. Hemen hemen Erzurumlu olmuş, bütün muhit ile temaslarımı artırmış, kafamın içinde ne yapacağımı, ne gibi işlerle uğraşabileceğimi, tasarlamıştım. Kâzım Karabekir Paşa ve Raif Hoca ile en az gün aşırı buluşuyor, hâdiseleri karşılıklı mütalaa-larımızla inceliyor ve bazı kesin kararlar almak hususunda Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesini bekliyorduk. Yine o gün Karabekir'le beraberdim. Emir subayının getirdiği bir telgrafı okuduktan sonra bana dönerek her vakit ki zeki ve tatlı bakışları ile sanki daha önce müjdesini verircesine:

— Paşa geliyor. 3 Temmuzda burada.

Dedi. Hakikaten de, seyahat programında hiçbir aksama olmadı, 3 Temmuz 1919 günü Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldi.

O sabah Kâzım Karabekir Paşa, vali Münir Bey, Hoca Raif Efendi, "Vilâyâtı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti" idare heyetindeki arkadaşlar ve daha birçok zevat ile birlikte, "Üçüncü ordu müfettişi ve fahrî yaver-i hazret-i şehriyâr-ı Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak için Erzurum'un Ilıca mevkiine gittik. Paşa'yı beklerken arkadaşlar kendi aralarında konuşuyor ve çeşitli nokta-i nazarlar ileri sürüyorlardı. Benim de zihnimi iki istifham yormakla devam ediyordum:

A — "Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti" karşısındaki halk hissiyat ve ilgisi.

B — Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyeti ve hâdiseler karşısındaki durumu.

Hoş bir tesadüf, zihnimi yoran istifhamı çözmeye

vesile oldu. Düşünceli düşünceli ve biraz da asabi adımlarla aşağı yukarı yürüyüp dururken, biraz ileride yaşlı ve fakat dinç bir zat birden gözüme ilişti ve dikkatimi çekti. Gayri ihtiyari yanına gittim. Yaşlı zat ile merhabalaştık. Kendimi tanıttım. O da tanışıklık verdi. Mezararkalı Mevlüt Ağa.

Tatlı, hoş sohbet, dinamik bir ihtiyarla Köyden, davardan, ekinden, şundan bundan konuştuktan sonra, sözü getirdim ve sordum:

-Mevlüt Ağa, şu Müdâfaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin kuruluşuna ne dersin? Sanki millet de bu fikirde mi?

Ben, suallerimi genişlettikçe, ağa da açıldı. Ve bir an hürriyete kavuşmuş şahlanmış bir aslanın yelesini sallaya sallaya kükremesi gibi, değişti, kükredi, gür, keskin, sert bir ses ve cidden azimli, iradeli bir tavırla :

— Sen ne diyorsun Beyim? Allah'ın izni ile Ermenilere bir karış toprak bile veremeyiz. Çoluk çocuk bu uğurda can vermeğe, kanımızı dökmeğe hazırız. Zaten hepimizin kararı da bu. Ermenilerden bu harp içinde çok zulüm gördük. Yeter artık.

Dedi. Ve biraz uzakta Hoca Raif Efendi ile konuşan Kâzım Karabekir Paşa'yı göstererek, kesti attı :

— Paşa bize bir kere arş desin. Bak gör o zaman neler olur neler.

Mevlüt Ağanın bu sözleri bana muhakkak ki büyük bir teminat oldu ve geniş bir iç huzuru sağladı.

Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın iki saat kadar gecikmesinden faydalanarak oradaki bütün köylü ve şehirli vatandaşlar üzerinde de yine aynı sondajı yaptım ve hepsinden aynı cevabı aldım. Millî temayül ve irade tek noktada tekasüf etmişti: Düşmana hiçbir şey vermemek ve düşmanı memleketin her noktasından atmak.

Görüştüğüm bütün Erzurumlular aynı fikir, aynı azim, aynı karar ve millî iradeyi bir his, görüş, şuur ve millî müdafaa bütünlüğü halinde belirtirlerken, Mustafa Kemal Paşa'yı da, o anda benden çok daha iyi tanıdıklarına şüphe yoktu.

Türk çocuğunun asker doğup, asker ölmesi millî gelenek olduğuna göre, çoğu yeni terhis edilmiş, harpten çıkmış erler olan köylüler Mustafa Kemal'in şahsiyetini bana ve birbirlerine şöyle ifade ediyorlardı:

“Yaman kumandandır. Sert muharebe eder. Üzerine atıldığı düşmanı kırmadan bakmaz.”

Bu teşhisi koyan ve hükmü sağlayanların çoğu “Bitlis” muharebelerinde ve Çanakkale” de onunla beraber dövüşen veya dövüş şöhretini duyanlardı.

İşte, bu heyecan veren konuşma sahneleri arasındaydı ki:

— Geliyorlar, geliyorlar..

Sesleri ve ihbarları birbirini takip etti ve nihayet otomobiller göründü.

Hemen yolun kenarına dizildik. Kâzım Karabekir Paşa ve ben yan yana duruyorduk. Otomobil tam Önümüzde durdu. Mustafa Kemal Paşa, sanki uzun bir seyahatten değil de, kısa bir gezintiden geliyormuşçasına çabuk ve çevik bir hareketle otomobilinden indi. Merak ve heyecanla bakıyordum.

O zamanki ifadesi ile Liva elbisesi giyinmiş ve fahrî yaver-i Şehriyârî (padişahın yaveri) olduğundan bir de yaldızlı, pırl pırl yanan kordon ve altın bir imtiyaz madalyası ile göğsünü süslemişti.

İlkönce Kâzım Karabekir Paşa ne kucaklaştı ve öpüştü. Sevgi, saygı ve samimiyet duygusu böyle bir millî felâket devresi içinde askeri resm-i tazimi ve selâmı; hemen her iki tarafa da unutturmuş gibiydi.

Kâzım Karabekir ilk müsafahayı takiben beni kendisine takdim etti:

— Mazhar Müfit Bey.

Mustafa Kemal Paşa, bana dönerek:

— Sizi burada çok beklettim Beyefendi: Diyerek elimi kuvvetle sıktı ve devam etti:

— Yollar muntazam değil, kolay gelinmiyor. Bununla beraber Erzurum'da kalışınız iyi oldu. İstanbul'a gitmiş olsaydınız sizi tevkif edeceklerdi. Anadolu'da hep] beraber çalışacağız. Değerli ve münevver arkadaşlara ihtiyacımız ve görülecek çok işimiz var. Vatan hepimizden ayrı ayrı hizmet bekliyor.

Paşa sözünü bitirir bitirmez:

— Paşam, çalışmak için hazırım. Diyerek, ilâve ettim:

— Emirlerinizi aldım ve bekledim. Tevkif edileceğimi de biliyorum. Fakat, esasen İstanbul'a gidecek değildim. Vaziyeti öğrenmek, temaslar yapmak için Erzurum'a gelmişim. Hâl ve şartlara göre ya burada kalacak yahut ta Azerbaycan'a geçecektim. Böyle düşünmüştüm. Amma şimdi mesele kalmıyor; emrinizde ve hizmetinizdeyim.

Memnun oldu. O, sıra ile kendisini karşılamaya gelmiş bulunanların birer birer ellerini sıkmağa ve hatırlarını sormağa devam ederken refakatinde gelmiş bulunanlarla tanışırılıyordum. İlkönce; Hamidiye Kahramanı, sonra da Bahriye Nazırı diye şöhretini ve şahsiyetini bildiğim Hüseyin Rauf (Eski Başbakan ve Londra Büyük Elçisi) Bey'e tanıtıldım. Rauf Bey'le de ilk defa tanışıyor ve görüşüyordum.

Müteakiben sıra ile Müfettişlik Erkân-ı harp Reisi Miralay Kâzım (General Kazım Dirik), Doktor Binbaşı Refik (merhum Başbakan Refik Saydam) ile kucaklaştık ve öpüştük; eski İzmit mutasarrıfı Süreyya Bey (Süreyya Yiğit, Kocaeli Milletvekili) ile de tanıştık.

Karşılama ve tanışma safhası bittikten sonra Kâzım Karabekir:

— Paşam müsaade buyursanız birer çay içelim.. Teklifinde bulundu ve hep beraber yine Paşa tarafından İlica'da hazırlattırılmış olan çadırlara gittik.

Paşa, Erzurum, Doğu şimal bölgelerimiz hakkında umumî şekilde Kazım Karabekir'den bazı izahat aldıktan ve çaylar içildikten sonra tekrar yola çıktık.

Mustafa Kemal Paşa, birinci otomobildeydi. Kâzım Karabekir kendisine refakat ediyorlardı. Hüseyin Rauf Bey ve ben de ikinci otomobildeydik.

Görüldüğü gibi bu metinlerde Mezararkalı Mevlüd Ağa ile Mustafa Kemal'in bir diyalogundan bahsedilmektedir.

ARİF HİKMET KOYUNOĞLU'NUN YAZDIKLARI

Erzurum'da ve Cumhuriyet'in ilânından sonra Mustafa Kemal'in çevresinde "mimar" olarak göze çarpan Arif Hikmet Koyunoğlu İlica karşılmasına temas ederek, şimdiye kadar karanlıkta kalmış bazı hususları da gözler önüne sermektedir. Onun, İlica'ya ait izlenimleri de şöyledir.

"Nihayet 15 Mayıs 1335 [1919] tarihinde Erzurum'da nikâhımız yapıldı. Nikâh günümüz çok güzel ve neşeli geçmişti. Bütün arkadaşlar gelmişlerdi yendi, içildi. Annem yerinde duramıyor, sarılıp sarılıp gelinini öpüyordu. Bu mesut günler devam ederken düğün ve evlenmeyi engelleyen bazı olaylar meydana geliyordu. Ortada adeta seferberlik vardı, her an yeni bir harp çıkabilirdi. Herkes Erzurum'dan kaçmak istiyordu. Korkunç bir muhaceret vaziyeti görülüyordu, ilk Müdâfâa-i Hukuk Cemiyeti ve Erzurum Kongresi için civar illerden delegeler gelmeye başlamıştı. Eski Sanasaryan Koleji boştu. Kongrenin burada toplanması münasip görülmüş, orada da bazı tadilat yapmıştık.

[...] Erzurum'da durum çok tuhaftı. Herkes ne yapacağını şaşırılmış haldeydi. Bir katır ya da bir eşek bulan, birkaç parça eşyasını yükleyip şehirden kaçıyorlardı. Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum kapılarına nöbetçiler koydurmuştu, dışarı çıkanları önlemek için...

[...] O sıralarda, Nafia Müdürü Avni Bey'in evinde toplanılırdı. Önemli kişiler gelir, orada buluşur, toplanıp konuşurlardı. Bu toplantılara Kâzım Karabekir, İstanbul Hükümeti'nin azlettiği Erzurum Valisi Münir Bey, Cevat Dursunoğlu ile Birinci Millet Meclisi'ne Erzurum Mebusu olarak giren ve reis vekili olan Emin Bey de katılır, sık sık ben de gider, otururdum.

Bir gece, biz oradayken, İstanbul'daki Damat Ferit Hükümetinin Münir Bey'i azledip yerine vali vekili yaptığı sarıklı kadı Hoca Hurşit kapıdan içeri girdi. Kadı, eline geçirdiği bir kâğıdı Kâzım Karabekir'e verdi. Karabekir, kâğıdı okuduktan sonra kadıya döndü, "Hocam," dedi, "Ne telaş ediyorsun? Bak, Jandarma Kumandanı Adil Bey şurada oturuyor. Emir verirsin, tutar adamı. Elini kolunu bağlayıp İstanbul'a yollarsın. Düşünecek bir şey yok!"

Bunları söyleyen Kâzım Karabekir sonra bana uzattı kâğıdı: "Al, oku..." Kâğıtta şöyle yazıyordu: "3.Ordu Müfettişi diye Anadolu'ya geçip Hükümet-i Osmanîye'ye karşı isyan ettiği anlaşılan Mustafa Kemal nam

şahsın, hayyen meyyiten [canlı yada ölü] yakalanıp İstanbul'a izamı İrade-i Seniye iktizasındandır, imza: Sadrazam Damat Ferit." Yani Mustafa Kemal'in ölü ya da diri yakalanıp İstanbul'a yollanmasını, emrediyordu!

Ben ihtiyat zabiti iken, Kâzım Karabekir'in yanında çalışmıştım. Beni yakından tanıır ve severdi. [...] Okuduğum kâğıdı Kâzım Karabekir Paşa'ya verdim. Kâzım Paşa bana döndü, "Şimdi," dedi "4-5 kadar fayton hazırlat. Yarın buraya geleceklermiş. Arkadaşlarından da istediklerini yanına al. Belediye Reisi'ni de mutlaka al. Gidip İlica'da bekleyin. Orada paşayı karşılayın. Hemen ardından da kulağıma şunları fısıldadı: "Yalnız kimse duymasın. Benim gelemeişimin sebebi, bir müddet daha Hükümet-i Osmanîye'ye kolordu kumandanı olarak burada kalmam lüzumudur. Ben gece gider, Paşa'ya arz-ı tazim ederim." Ben dedim ki "Belediye Reisi gitmez. Çünkü tamamıyla padişah taraftarı bir adamdır." "Olmaz, zorla götüreceksin, icap ederse silah kullanırsın!"

Ertesi sabah Belediyeye gittik. Belediye Reisi Zakir Bey'e durumu anlattım. Belediye reisi, Kâzım Karabekir Paşa için, "Bu adam deli mi oldu?" dedi, "Bizim başımızı ipe verecek! Hiç padişaha karşı gelen karşılanırmı?" Elimi tabancama götürdüm. Baktı ki, başka çare yok, kalktı, bizimle dışarı çıktı. Arabaya bindik, İlica'ya doğru yola çıktık. İlica'da yol kenarında bir kır kahvesi vardı. Orada durduk. Beklemeye başladık.

[...] Bir saat geçmişti sanırım. Uzaktan doğru bir yük arabası kafilesinin geldiğini fark ettik. Öndeki çift beygirli, üstü açık yük arabasında bir adam sırtındaki pelelerinin yakalarını kaldırmış, toza toprağa bulanmış, bir iskemleye oturuyor. Yanında da bir subay var. İçimden "Herhalde bunlar olsa gerek" dedim. Kalkıp yola indim, elimi kaldırdım. Araba gelip tam Önümde durdu. "Affedersiniz," dedim. "Mustafa Kemal Paşa kimdir burada?" iskemledeki pelerinli adam yakasını indirerek "Benim efendim," dedi, sonra da aşağıya atladı. "Erzurum vilayeti namına sizi karşılamaya geldik," dedim. Sonra Zakir Bey'i işaret ettim, "Bey de Erzurum Belediye Reisi..." "Teşekkür ederim." Kendisini bizim faytona aldık. Belediye Reisi'ni de yanına oturttum. Ben de yaveri Cevat Abbas'la" karşısına geçtim.

Mustafa Kemal Paşa bakışlarını yüzüme çevirmiş, gözünü kırpmadan bana bakmaya başlamıştı. Hafızasını yokladığı, hatta zorlayarak benim kim olduğumu hatırlamaya çalıştığı belli oluyordu. Oysa ben onu çoktan tanımıştım. O ise bir türlü bulup çıkartamıyordu beni... Sonunda dayanamadım, "Affedersiniz, Paşa'm," dedim "Ben deli bir adamım, sinirliyim. Ne diye öyle yüzüme bakıyorsunuz? Sağa bakın, sola bakın... Ne güzel manzaralar var... Etrafa bakacak yerde niye hep benim yüzünü bakıyorsunuz?" [...] Mustafa Kemal cevap verecek olduysa da sözünü kestim: "Yoksa yine benden otel mi soracaksınız?" Böyle der demez, oturduğu yerden fırlayarak boynuma sarıldı. "Hikmet, seni şimdi tanıdım!" dedi. "Sen Aksaray'da, düğün evinde bana yatak hazırlatan o gençsin!"

Evet, gerçekten tanımıştı beni. Ben de onu o sarı saçlarından, çelik pırlıtlı mavi gözlerinden tanımıştım... Bana yakın ilgi gösterdi, yakınlık duydu, kısacası 13 yıl önceki ilk ve son görüşmemizin arasından hiç vakit geçmemiş gibi davrandı.

Bir süre sonra, misafir edileceği Alman Konsoloshanesine varmıştık! (Bugünkü Atatürk Evi) Konsoloshane boş olduğu için Mustafa Kemal Paşa için hazırlanmıştı. (...) Uygun bir zaman kollayıp kendisine, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği emri anlattıktan sonra, sözlerimi "Kâzım Paşa sonra gelip sizi görecek," diye bitirdim. Paşa, Damat Ferit'in kendisi hakkında ölü ya da diri olarak İstanbul'a şevki haberini umursamazlıkla dinlemişti. Sonra hafifçe güldü, ama hiçbir şey söylemedi.

Paşa, zaten asabına hâkim bir insandı. Birçok önemli olay karşısında, sanki hiçbir «ey olmamış gibi davrandığına sonraları da pek çok kere şahit olmuşumdur. O gece, konsoloshanede hep birlikte otururken, paşa bir ara sözü yıllar önce, Aksaray'daki konakta düğün gecesi nasıl karşılaştığımızı getirdi. Biraz anlattıktan sonra da Cevat Abbas'a dönerek: "Gerisini sana Hikmet anlatsın, merak edersin," demişti.

BİRBİRİNE ZIT İFADELER

Görüldüğü gibi Mazhar Müfit'in anlattıkları ile Arif Hikmet Koyunoğlu'nun anlattıkları birbirinden apayrı bilgiler. Mazhar Müfit'in anlattığında Mevlüd Ağa Mustafa Kemal'i İlicâda bekleyenler arasındadır. Arif Hikmet Koyunoğlu'nun anlattıklarında değil Mevlüd Ağa, Kazım Karabekir bile İlicâda yoktur. Mevlüd Ağa'nı tarih kitaplarında yer alan o meşhur anekdotunu bugün birçok akademisyen fantezi olarak kabul etmektedir. Ama bazı kitaplarda da olay şöyle yer almaktadır. Millî Mücadele Erzurum'unu, pek de detaylı olmasa da kaleme alanlardan ikisi de, "hatırat" sahipleri Cevat Dursunoğlu ve Albayrakçı Süleyman Necati'dir. Hatıratındaki kayda göre S. Necati Güneri, Nisan 1938'de, Cevat Dursunoğlu ile 1946'da eserlerini yayına hazır duruma getirmişlerdi.

MEVLÜD AĞA HADİSESİ

Mevlid Ağa (isim daha çok söylenişe uygun Mevlüd / Mevlüt olmuştur) olayı 3 Temmuz 1919'la ilgilidir. Bu konuda, onu tarihe kazandıran Cevat Dursunoğlu olmaktadır. Buna dair ilk bilgilendirme, E.B. Şapolyo'nun da vurguladığı gibi Ülkü dergisinde olmuştur. Böylece, Mevlüt Ağa, Cevat Dursunoğlu'nun kaleminde kamuoyuna duyurulmuştur. (1941)

Atatürk'ün Erzurum'a gelişi hakkında Kars meb'usu (Cevat Dursunoğlu) Ülkü mecmuasının dördüncü sayısında (Mevlüt Ağa) adı ile bir makale yazarak bu tarihi günü şöyle anlatmıştır:

"Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa dokuzuncu ordu müfettişi olarak Erzurum'a geliyor. Erzurum'un eski ve güzel bir adeti vardır. Erzurumlular, batı semtinden gelen misafirlerini şehrin ilk görüldüğü nokta olan İlicâdan karşılar. Geniş ovanın bu başlangıç noktasından kaleye kadar kendisine yoldaşlık ederler.

O gün, Mustafa Kemal Paşayı da küçük bir kafile burda karşıladı. Karşılıycıların başında Erzurum'daki kolordunun komutanı, kurmay subaylarıyla beraber bulunuyordu. Yine o tarihlerde Millî hareketi temsil eden Müdâfâ-i Hukukun merkez heyeti de bu karşılayıcı kafilesinin ikinci kısmını teşkil ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları, gün kavuşmasından yarım saat kadar önce İlica'ya varmışlardı. Kaplıcaların önünde düşman baltasından kurtulmuş birkaç söğüdün gölgesinde misafirlere birer kahve sunuldu. Sekiz on kişilik bir küçük grup kahvelerini içerken, günün durumu konuşulmağa başlandı. Mustafa Kemal Paşa, bu birkaç dakikalık görüşmede sözü hep millî hareket etrafında dolaşıyordu. Bu sırada gözleri İlica'nın batısındaki sırtlara ilişti. Sıcak yaz güneşi bu sırtların arkasına doğru çekiliyor ve sırtın üzerini ışıklar ile süslüyordu. Burada, tam yolun geçtiği yerde bir adam belirmişti. Elinde uzun bir üvendire bulunan bu adam, ufka mürtesem düştüğü için çok irileşiyor ve arkasına güneşi aldığı için de koyu renkte ve parıltılı bir cevherden dökülmüş bir heykel gibi görünüyordu.

Bu güzel ışık ve gölge oyununu ilk önce Mustafa Kemal Paşa görmüş, yanındakilere göstermişti. Orada bulunanların hepsi birden o tarafa baktılar.

Heykel, sırtlardan aşağı tarafa doğru yürüyor, onu ufkun arkasından çıkan yeni heykeller ve Anadolu ovalarının cefakeş kağnıları takip ediyordu. Bu kafilenin ucu sırtların yarı beline yaklaştığı sırada sonu da ufuktan ayrılmış bulunuyordu. Bu, beş on kağni ile kadın, erkek, çoluk çocuk yirmi, otuz kişilik bir muhacir kafilesi idi. Kafilenin önünde yürüyen heykel, yavaş yavaş söğütlüğe doğru ilerledi. Bu iri ve dinç bir ihtiyardı. Gür ve beyaz sakalı göğsünü doldurmuş, Ana-

dolu ovalarının güneşi, Anadolu dağlarının rüzgârı çehresini tunçlaştırmıştı.

Omuzlarına kartal kanadı attığı paltosu ve elindeki asâ-siyle bir yolcudan ziyade şark mitolojisindeki yarı Tanrı kabile reislerine benziyordu.

Mustafa Kemal Paşa, tâ yan başına kadar geldiği halde heykelliğinin azametini kaybetmeyen bu ihtiyarın hatı-rını soruyor; o da gövdesine yaraşan derin ve gür se-siyle teşekkür ediyordu.

Kısa bir hoş beşten sonra Paşa, ihtiyara:

— Ağa, böyle nereden geliyorsun? Dedi. İhtiyar:

— Paşam, Rus gelirken muhacir olmuştuk. Çukuro-va'da idim. Şimdi köyüme dönüyorum, diye cevap verdi.

Paşa, zamanın nezaketini, halin emniyetsizliğini ileri sürerek böyle bir zamanda buralara dönmesinin pek yerinde olmadığını, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi. Sonra da:

— Ağa, yoksa oralarda geçinemedin mi? dedi. Ağa der-hal mukabele etti:

— Hayır, Paşam. Çukurova cennet gibi bir yer. Bir eken yüz alıyor. Allah millete zeval vermesin, bize tarla da verdiler, çayır da Hamdolsun uşaklar da çalışkandır. Değil Çukurova gibi bir yerden, taştan bile ekmeklerini çıkarırlar. Geçimimiz padişah'ta bile yoktu, çok rahat-tık. Yalnız, son günlerde işittim ki, İstanbul'daki "ırzı kı-rıklar" bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki göreyim bu "nâmertler" kimin malını kime veriyorlar?

Tunç çehreli, beyaz sakallı, güngörmüş ihtiyarın inan dolu göğsünden gelen bu ses, yine onun gibi tunç çeh-reli askerin, gözlerini yaşarttı.

Bu eski Türk kalesine millet işi için milletle beraber ça-lışmağa gelen büyük devlet adamı, yaşlı gözlerle arka-daşlarına döndü: "Bu milletle neler yapılmaz!" dedikten sonra ihtiyarla vedalaştık.

Bu ihtiyar Erzurum'un 1316 (1898) ve 1322 (1904) ihti-lâllerine adı temiz bir yiğitlikle karışmış olan Mezarar-kalı Mevlüd Ağa idi. Mevlüd Ağa, büyük millet zaferinden birkaç yıl sonra öldü.

Yurt ve ülkü hizmetinde karşılık beklemeyen halk adamlarından biri olan Mevlüd Ağanın o günlerde Türk milletinin azmini en kesin şekliyle anlatan bu güzel sözlerini ömrüm oldukça unutmayacağım."

"Yurttan Yazılar" ile Türk okuyucusunun beğenisi kaza-nan İ.H.Sevük Erzurum gezisi kısmında, yakın dostu Cevat Dursunoğlu'nun, Mevlüd Ağası'nı, "ilâve "de alıntı yaparak tekrar yayınlamıştır.

1946'da, Millî Mücâdeléde Erzurum'u yayınlayan Cevat Dursunoğlu, hatıratının Mustafa Kemal Paşa Erzu-rum'da" kısmına daha önceki yayınına olduğu gibi al-mıştır.

Yazan yapana sadık kalmayınca ve ideolojilere göre tarih yazmaya kalkınca böyle tutarsızlıklar okuyup-araştıran kuşakların dikkatini çekmekte ve bir tarihi-mizin dediği gibi "Kalmasın Allah'ım âlemde hiçbir hakikat nihân!" sözünü tasdik ettirmektedir.

Fotoğraf: Fatih HATTATOĞLU

ESKİMİŞ ALBÜMLERİN SARARMIŞ FOTOĞRAFLARI

Metin DİLER

Fotoğraflar Metin Diler
Arşivinden

Hemen hemen, çoğumuz Şehr-i kadim Erzurum'un hafızasını, geçmişini, sosyal kodlarını merak etmişizdir. Merakımızı ya bir tarih kitabından, ya da büyüklerimizin yaşadıklarını, anlattıkları hoş sedalar bırakan sohbetlerinden dinlemişizdir.

Okuduklarımızı ve dinlediklerimizi çoğu zaman içtenlikle söylenmiş halk ezgilerinde, kültür mirasımız türkülerimizde, dinlerken duygusallaştığımız kahramanlık türkülerinin acıklı nidalarından kavramaya çalışmışızdır. Tarihin derinliklerinden kopup gelen şehrin kodlarını anlamak, yaşanmışlıkları kavramak, toprağın altındaki geçmiş irdellemek için adeta zaman makinası olsa da geçmişe gidip görme gibi hülyalara kapıldığımız olmuştur. Zaman makinasını eskimiş albümlerin, sararmış fotoğrafları ile mazinin derinliklerinde yaşamanın vermiş olduğu bir haz ile şehrin kaybolmuş izlerini, sırlarını gözler önüne sermek mümkündür.

Erzurum'dan bahsediyorum. Yakın zamanlara kadar geçmişin izlerini taşıyan sararmış fotoğrafların gün yüzüne çıkarılması, elektronik ortamda hızla yayılması mazide yaşanan tarihi olayların, hatıraların, içtimai hayatın, sosyo-ekonomik durumun..vs ve belli bir yaş ortalamasına gelmiş insanların yorumlarıyla şehre ait merak edilenler; gerek sosyal medyada, gerek internet ortamında ve gerekse çeşitli yazılı ve görsel medyada sergilenerek, tartışılarak tadına doyum olmaz sohbetlere, muhabbetlere, arkadaşlıklara sebep olmaktadır.

Elinize aldığınız sararmış, çatlamaş, bir kenarı kopmuş, etrafı tırtıklı deforme olmuş siyah beyaz, gri tonlu fotoğraflar ve arkalarındaki notlar ile kafanızdaki bilgilerin, ruhunuzdaki duyguların o güne kadar duyduklarınız ve bildiklerinizin bir kenara atıldığını, o fotoğrafın çekildiği dönemin şartları ve ahvali tasavvur ederek "Vay be! Demek böyle imiş?" dediğiniz çok olmuştur.

20. yüzyılın başlarında çekilmiş bir şehir fotoğrafında o şehrin nüfus hareketliliğinden tutunda, sosyal ve ekonomik durumuna, o şehirde yaşayan insanların kültürüne, giyim ve kuşamına kadar birçok bilgiye ulaşmak şehrin ve insanımızın geçirdiği aşamaları gözler önüne sermekte, bizlere geçmişle günümüz arasında mukayese yapma fırsatı vermektedir.

Eskiden fotoğraf çekmek, oldukça masraflı ve lüks bir işti. Belli ekonomik ve sosyal gücü veya merakı olanların fotoğraf makinaları vardı. Okullarda veya toplantılarda boynunda kutu şeklinde fotoğraf makinası gördüğünüz arkadaşımızın sizin de bir fotoğrafınızı çekmesini arzu ederdiniz. Hele birde o fotoğraf elinize geçtiğinde odanızda varsa bir aynanın veya bir kubleğahın çerçevesinin köşesine o fotoğrafı ilıştirmenin hazzı ve mutluluğunu tarif etmek mümkün olmazdı. Albümlerimiz düğünlerimizin, pikniklerimizin, ev ve iş yerlerinde çekilmiş fotoğrafların saklandığı en kıymetli araçlarımızdı. Bugün ki gibi cep telefonları, dijital makinalar yoktu. Fotoğraflar, analog dediğimiz, negatif, baskılı, ilaçlı sularda karanlık odalarda tabedilen zor bir aşamadan sonra elimize geçerdi.. Hele herhangi bir yerleşim yerinin fotoğrafını çekmek öyle kolay değildi. Kurum destekli ya da özel izin ve şartlarla mümkün olabilirdi.

Erzurum'un bilinen en eski fotoğraflarına 19. Yüzyıl sonlarına doğru rastlamaktadır. Her ne kadar birileri Ermeni kaynaklı olarak nitelendirse de, Cennet mekân Sultan Abdülhamid Han'ın Osmanlı'nın her bir karış toprağını o yıllarda arşivlediği gibi Erzurum'un da gerek askeri ve gerekse mülki erkânın, kamu kuruluşlarının, tarihi eser niteliğindeki yapıları tek tek fotoğraflayıp arşivlettiğine tanık oluyoruz. İslam Konferansı Teşkilatı'nın (İKT) ilk kültürel alt organı olan IRCICA'nın faaliyetlerine 1980 yılında faaliyete başlamasıyla. Tarihimize ait gizli kalmış birçok fotoğrafla beraber Erzurum'a ait fotoğraflardan da haberdar olduk. Birçoğu maalesef halen Amerikan kültür merkezlerinde sergilenen bu fotoğraflar incelendiğinde, şehre ait birçok bilgilere ulaşmamız mümkün olmuştur. Gerek tarihçilere, gerek sosyologlara ve gerekse şehir araştırmacılarına ışık tutan her kare fotoğraf halk arasında şehir konusunda meraklı insanlara da bir merak ve ilgi alanı oluşturmuştur.

Baktıkça, "Ah o eski günler!" dedirten, göremediklerimizi, bilmediklerimizi gözler önüne seren, yaşayamadıklarımızı veya yaşadıklarımızı bize hatırlatan, sevincimizi, hüznümüzü yaşatan eski fotoğraflar bugün artık bir uğraş alanı olmuştur. Bazen bir sahaf müza-

yedesinde bazen internetin uçsuz bucaksız deryasında, bazen bir kitap sayfasında, bazen de odamızın duvarında üst köşede bir portre olarak karşımıza çıkan o eski fotoğraflar, bazı insanlarımızın adeta tutkusu olmuştur.

Tarihe ışık tutması ve yaşananları gözler önüne sermesi açısından işgal yıllarında (1915-1916) Rusların çektiği, tamamen propaganda amacı güden eski Erzurum fotoğraflarına baktığımızda hüznümüzü, kederimizi kat kat artıran, sanki o dönemleri yaşamışçasına acı veren görseller ruhunuzu acıtırsa da o günler hakkında bize çok önemli çağrışımlar yaşatır. Rus generali Nikola Nikolayeviç'in şehre girişinde bugünkü Gazi İlköğretim okulunun önünde Türk bayrağı ve sancağının bir general önünde eğerek durdurması, çarlık ordusuna komuta eden bir generalin kibir ve gururu o günleri bir daha yaşamama adına ruhumuzda milli heyecanların dalgalanmasına neden olmaktadır. İşgal yıllarına ait Rus kaynaklarından internet ortamıyla ve dönemin kitap-dergi paylaşımlarıyla önümüze düşen fotoğraflar o dönemlerde yaşanan acıyı gözler önüne serer, yüreğinizi dağlayarak, dinlediğimiz yanık türkülerimizin hangi acılarla yazıldığını bize duyurur. O yürek yakan türkülerin sözlerinde;

“Seneler, seneler kötü seneler, gide de gelmeye kötü seneler”ın nasıl bir yürek yangınıyla yazıldığını anlarız.

Rus generalinin yaptığı onursuz davranışa, Gazi Mustafa Kemal paşa yıllar sonra Sakarya savaşında ve İzmir'i Yunan işgalinden kurtardığı zaman yerde duran Yunan bayrağını kaldırarak “Bayrak bir milleti temsil eder” sözleri ile onurlu ve ahlaki bir cevap vermiştir.

O kötü senelerde evinin ihtiyacı olan suyu çeşmeden doldurmaya giden Erzurum halkını, elindeki su kovaları ile sıraya dizip, çeşmeden su doldurmasına mani olan Rus askerilerinin görüntüsüne rastladığımızda hangi amaçla çekilmiş bir fotoğraf olduğuna karar vermeden derin üzüntülere kapılırsınız.

İşgalin ve savaşın acı yüzü bu kez sıra sıra dizilmiş, yatağını, yorganını yüklediği kağnıların görüntüsü ile çıkar karşınıza, aslında sıra sıra dizilen kağnılar değil, umutlar, yarınlardır. Bırakıp gittikleri çaresizliğin, yokluğun, zulmün karanlık yüzüdür. Yine hep davudi seslerle aksedilen acı yılların, yaşananların türküleridir kulaklarımızda çınlayan...

Göç göç oldu göçler yola düzüldü
Uyku geldi elâ gözler süzüldü...

.....
Asker indi ılıcanın düzüne
Kimse bakmaz Erzurum'un yüzüne
Geri döndüm seher çaptı yüzüme
Ağan nerden aşar yolu yaylanın

12 Mart sabahı Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusunun Erzurum'u Ermeni zulmünden kurtarmak için girdiği şehirde çekilen fotoğraflarda; yakılmış, yıkılmış viran olmuş Erzurum görüntüsü tarihi birer belge olarak gelecek kuşaklara mazide yaşananların bir daha yaşanmaması için hazırlıklı olmanın gereğini gösteren görsel belgelerdir. Deforme olmuş gri tonlu bir kare fotoğraf sayfalarca yazı yazmaktan daha tesirlidir. O fotoğrafların dili ile anlatılmak istenen yalın, çıplak gerçeklerdir.

3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet caddesinde Cimcime Hatun Kümbetinin karşısında ki konakta kaldığını da biz sararmış fotoğraflardan öğreniyoruz. Aslında çoğu Erzurumlu bu evde Atatürk'ün bir hafta kaldığını bile bilmemektedir. Erzurumlular Çaykara caddesinde

bulunan Atatürk evini, Atatürk'ün Cumhuriyetin temellerini attığı, Erzurum kongresini yaparken kaldığı ev olarak bilmektedirler. İşte bir kare fotoğraf sizi tarihi bir yanılgıdan kurtaran bir belgeye dönüşmekte, görsel arşivin ne denli önem arz ettiğini anlatmaya fazlasıyla yetmektedir.

Çocukluğumuzun, gençliğimizin geçtiği mahalleleri, sokakları, yaşadığımız yılları karşımıza çıkaran, baktıkça "Bir ah çeksem karşıki dağlar yıkılır!" dercesine ah çektiren fotoğraflar...

Sararmış ve senelerden çekip gitmiş hayatlardan geriye kalmış her fotoğrafta, kaybolan yıllarınızı, geçmişe olan özleminizi, kaybettiğiniz dostlarınızı bulursunuz.

Roma devrinden kalan kaleyi, Saltuklunun imzasını taşıyan tepsi minaredeki değişimi, yalnızlığa terkedilmiş iç kale mescidini, kale içerisindeki evleri, hayvan ahırlarını, Ramazan boyunca atılan iftar topunu bu fotoğraflarda görürsünüz.

Büyüklerimizin anlattığı, bizlerinde "hadi canım sende" dediğimiz camilerimizin ibadet dışı kullanıldığı, yine Selçuklunun imzasını taşıyan Ulu Atabey Ca-

mi'nin (Ulu Cami) askeri depo yapıldığına bu fotoğraflarda şahit olursunuz..

Bugün görkemiyle Erzurum'un en büyük ve en eski ibadethanesi ulu camimizin 1960'lı yıllarda sadece dört duvar üstü açık içi toprak yığını şekliye gördüğünüzde, içerisindeki sütunların sonradan inşa edildiğini orijinal halinden eser kalmadığının farkına varırsınız!..

Osmanlı dönemi Sultaniye mektebi talebelerinin, Erzurum'un zirvesinde zirve olmuş, Asr-ı saadet dönemi gönül erlerinden, sahabe-i kiramdan Abdurrahman Gazi Hazretleri'nin türbesinde topluca çektiler fotoğrafı görünce, bir asır önceki haline şahit olursunuz, o zirvedeki zirvenin mekânına!..

Üzerindeki çiniler ile sanki nazlı bir gelinmiş gibi duran Yakutiye medresesinin gerek Osmanlı dönemi gerekse Cumhuriyet dönemindeki askeri depo, kışla ve hatta hapishane olarak kullanıldığının şahidi de bu fotoğraflardır..

Şimdilerde yok olmaya yüz tutmuş eski meslekleri, o meslek erbabının ahvaline de bu fotoğraflarla şahit olursunuz. Bakırcılar çarşına, demircilere, kavaflara,

semercilere, tabakhanelere, keçecilere ait fotoğrafları gördükçe, yıllar öncesinde "Erzurum çarşı pazarmış" dersiniz.

Gümrüğe ait Osmanlı dönemine ait binayı görünce, Evliya çelebinin de gümrük memuru olarak görev yaptığı Erzurum gümrüğünün, Osmanlının üçüncü büyük gümrüğü olduğunu da hatırlamış olursunuz.

Osmanlının mührünü taşıyan eserleri, her birinin farklı mimari yapısına, baktıkça minarelerinden aşına olacağınız camilerin fotoğraflarıyla, camilerin, medreselerin dönem, dönem geçirdiği değişikliklere şahit olur Erzurum tarihini yeniden yorumlarsınız..

Şimdilerde olmayan, 3. Ordunun ve 15. Kolordunun tüm sağlık ihtiyacına cevap veren Yoncalık asker hastanesine, daha sonraları öksüzler yurdu olan Erzurum şehir yatı mektebine, yatı mektebi bünyesinde yapılan eğitimlere, yetiştirdiği eczacı kalfalığından tutunda marangozluğa, musikişinasların çabaları ile yetişen musiki erbabına kadar eğitimin nasıl icra edildiği fikrine sahip olursunuz.

Tarihin seyriden süzülüp gelen şehrin, her mahallesini, sokağını, yaşadığınız ve unuttuğunuz hatıraları-

nızı, toprak damların “Henefer” sefalarını, dam üstünde biriken taya ile karları küreyenleri, muhabbetleri dışarı sızdıran tırhışlı kapıları, ardındaki hoş sohbetleri, kulaklarınızda çınlayan sokakların zerzevatçı nidalarını, çocukların tükenmez enerjisi ile oynadıkları oyunları, okul çıkışı kolundaki siyah çantasının üstünde kayarak evinin yolunu tutan küçük talebeleleri, boyalı ayakkabısı ile süslü püslü, tabiri caizse “tırımtaz” giyimiyle üç beş arkadaşın kol kola, omuz omuza vererek caddelerde caka atmasını, aşklarını, sevdalarını görürsünüz.

Yan yana dizilmiş daracık sokaklardaki evlerin, en kavli duygularla yaşadıkları komşuluklara tanıklık edersiniz...

O fotoğraflara bakınca ölümlü yüzleşirsiniz her zaman, o mütebessim ifadeleri kederli gözlerle, bazen de buruk sevinçli, buğulu gözlerle incelerken, hayatın ve zamanın anlamını düşünürsünüz.

Sarraftan aldığınız bir pırlanta ne kadar değerliyse, maziden kalan bir fotoğraf bazen ondan daha değerli olur. Eski fotoğraflar şehrin hafızasıdır, yaşanmışlıkların yansımasıdır, geleceğin teminatı gençlerin yüzleşeceği, hepsinden önemlisi çözmesi gereken şehrin bir puzzlesidir.

BİR HÜZÜNÜN HİKAYESİ

SARIKAMIŞ

(ANILARI)

Mehmet DOĞAN

*...Ah Enver! Ah! Bu kış seferini ta'cil etmek,
sonra da bu parlak taarruzda 9. Kolordu'yu
dörtnala kaldırmakla yüz bin masumun
kanına girdin! Allah seni affetsin
(3 Kânunsani-16 Ocak 1915) , Hafız Hakkı
Paşa'nın sarıkamış Günlüğü sh.27*

Aralık ayının son haftası, tarihimizdeki büyük bir bozgunun yıldönümüdür: 1914'te tam bir hayal kırıklığı ile neticelenen Sarıkamış Harekâtı faciasının yıldönümü...

Sarıkamış'ta nelerin yaşandığını kısaca hatırlatayım:

Kars ve Ardahan'ın yanı sıra Sarıkamış da "93 Harbi" diye bilinen 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar'ın eline geçmiş ve Sarıkamış'a kuvvetli bir Rus garnizonu yerleştirilmişti.

Birinci Dünya Savaşı'na girmemizden hemen sonra, devletin en güçlü adamı olan Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Anadolu'nun doğusunu Rus işgalinden kurtarıp Kafkaslar'a uzanabilmek için öncelikle Sarıkamış'ı hedef alan bir harekât hazırlığına girişti. Paşa'yı harekâta yönlendirenlerin başında, onun gibi "sarayın damadı" olan bir başka asker, Albay Hafız Hakkı Bey vardı.. Ve Enver Paşa'yı Sarıkamış Kuşatma Harekâtına teşvik eden oydu.

Enver Paşa'nın hafız Hakkı'dan aldığı bilgilere göre yaptığı plânına göre, Üçüncü Ordu'nun bir koldusu Allahuekber Dağları'nı geçecek ve Sarıkamış kuşatılacaktı...

Ama bazı komutanların "Sarıkamış'a ilk giren olma" hayaliyle kendi başlarına harekete kalkışmaları, Hafız Hakkı Bey'in kaçan Rus birliklerini takip ederek kuşatma hattını lüzumsuz yere genişletmesi ve onbinlerce askeri kıyık elbiseleri olmadan daha uzun bir yoldan dağlara tırmandırması büyük felâketi getirdi.

Öncü birliklerimiz Sarıkamış'a girmeyi başardılar ama Ruslar tarafından maalesef yok edildiler ve asil facia dağlarda yaşandı: Onbinlerce askerimiz soğuktan donarak sonsuz bir uykuya daldı, binlercesi de tüfsten kırıldı. 25 ve 26 Aralık günlerinde vaziyetimiz çok daha kötüleşti ve 3 Ocak'ta artık herşeyin bittiğini anlayan Enver Paşa, Albay Hafız Hakkı Bey'i "Paşa"

yayıp Üçüncü Ordu'nun başına geçirdikten sonra Erzurum'a döndü. Hafız Hakkı Paşa da geri çekilme emri verdi ve Sarıkamış harekâtı büyük bir hüznle noktalandı.

Bu harekât esnasında çok büyük dramalar yaşandı. O dramalar, o günleri yaşayan er ve subayların anılarına yansdı, yazıldı ve günümüze ulaştı... İşte birkaç örnek...

Seferberlik İlan Edilirken

1914 yılının sonbaharı, Ramazan ayı idi. Davullar sahurda değil gün ışığında vurmaya başlamıştı. Münadiler heyecanla bağıyorlardı:

"Ey ahali Seferberlik ilan edilmiştir! Cihad İlan edilmiştir!"

Seferberlik ilan edilmişti. Anadolu'nun her yanında ki askerlik şubeleri ana-baba gününe dönmüştü. 20 ila 45 yaş arasındaki herkes silahl altına alınıyordu. Ülke hiçbir yönden savaşa hazır değildi.

Birinci Dünya savaşı nedeniyle İstanbul'dan Anadolu'ya ve cephelere sevkiyat, başlamıştı.

Sevkiyat İstanbul'dan demiryolu ile yapılmaktadır ama demiryolları gene yok denecek kadar azdır. Haydarpaşadan başlayan demiryolu hattı, Eskişehir ve Ankara'dan geçmekte, Ulukışla'dan sonra da Toroslar'ı

aşarak Pozanti'da son bulmaktaydı.

İstanbul'dan Anadolu'ya uzanan başka hiçbir demiryolu hattı yoktu.

Doğu Anadolu'daki Türk toprakları bu savaş sırasında demiryollarından tamamen mahrum bulunmaktaydı, 3'üncü Ordu'nun merkezi olan Erzurum'a en yakın istasyon, Ulukışla istasyonuydu.

Bu nedenle Erzurum'a, yani Kafkas Cephesine asker, silah, cephane ve yiyecek sevkiyatı ancak Ulukışla'ya kadar trenle yapılabilmekteydi. Ulukışla'dan Erzurum ise yaklaşık 900 km kadar mesafedeydi ve karayolu ile bir aydan fazla sürmekteydi.

Almanların yaptığı hesaplara göre erzak, cephane ve asker sevkiyatı için Erzurum'daki 3'üncü Ordu'nun emrinde 840 lokomotif ve 36.060 vagon bulunması gerekmektedir, oysa Doğu Anadolu'da değil bu lokomotif, değil bu vagonlar, bir metre bile demiryolu yoktur.

Bu bölgede demiryolları büyük ölçüde Rusların engellemeleri sebebiyle inşa edilememiştir.

Bu yüzden de barış döneminde İstanbul'dan Sivas'a ya da Erzurum'a karadan gitmek hiç kimsenin kullanmadığı bir yolculuk şekliydi.

Yolcular veya eşyalar İstanbul'dan Samsun ve Trabzon limanlarına kadar deniz-yoluyla, oradan iç bölgelere karayoluyla nakledilmekteydi. Savaş başlayınca askerimiz yaya olarak sırtında kilolarca yükü yaya yollara düşecekti.

Asker Tam Olarak Giydirilememiştir.

Başkomutan Vekili Erzurum'a geldiği zaman elbise noksanlarını bizzat görmüştü. Eşi Naciye Sultan'a yazdığı bir mektupta:

"Askerden bir kısmını gördüm bazıları köylü elbisesi ile dolaşiyor. Fakat hepsi elindeki tüfeği kullanmasını biliyor" derken ikinci gün teftiş ettiği kıtaların bir gün öncekilere göre daha iyi giyinmiş olduklarını belirtir.

O günlerde Gümüşhane'de toplanan kaputların ve elbiselerin Erzurum'a nakli için çaresiz kalan Enver Paşa, Erzincan'da bulunan 3 depo taburunun Gümüşhane'ye (bugün 130 km.) gönderilerek oradan giydirilmesi ve her askerin sırtına alacağı 5 kaput ile beraber Erzurum'a gelmesi emrini vermişti. (Bugün 200 km.) toplam 330 km o dönemin yollarında yaya giysi taşınacaktı.

Trabzon'la Maçka arasında bulunan 1267 balya elbise, 1533 balya kaput, 477 balya kumaş vasıta noksanından dolayı Erzurum'a getirilememiştir.

Giyin meselesini zorlaştıran talihsizliklerden biri de elbise ve teçhizat yüklü olarak İstanbul'dan yola çıkan Bezm-i Alem, Bahr-i Ahmer ve Mithatpaşa gemilerinin hiçbir koruma verilmeden yola çıkarılması sonucu

7 Kasım tarihinde Sinop önlerinde Ruslar tarafından batırılması olmuştur. Gemilerde bulunan ihtiyaç maddelerinin, silahların, cephanelerin, kışlık giyecek ve ayakkabıların bir daha temin edilememesi askeri çok zor durumda bırakmıştı.

10'ncü Kolordu 30'ncü Tümen Komutanı Albay Ali Osman, 15 Kasım 1914 tarihinde yazdığı raporda asker elbiselerinin birçoğunun eski, bir kısmının da yazlık olduğunu, çoğunlukla kaput verilemediğini belirtmekteydi. Ayakkabı ve çarık noksanının yanında istihkâm malzemelerinin kadroya göre çok az olduğunu ayrıca vurgulamıştı.

Bağdat'tan gelerek 3'ncü Ordu'ya katılan taburlar uzun müddet bölgenin şartlarına uygun olarak giydirilemedi. Tümen Komutanı askerlerin kışlık elbiselerini Bağdat ve Musul'dan karşılamaya çalışıyordu.

3'ncü Ordu Komutanlığı, içinde bulunulan şartların tümenin acele hareketini zorunlu kıldığını, kışlık elbise ve diğer ihtiyaçların sonradan getirtilmesini emrederek tümenin 20 Ekim 1914'te Bitlis'e yetiştirilmesini istedi. Sıcak bölgeden gelen bu askerler üzerlerindeki yazlık elbise ile karlı dağlara sürüldüler.

Başkomutan Vekili yaptığı teftişlerin sonucunda gözüyle gördüğü bu eksiklikler karşısında aciz kalmıştı.

Yayınladığı bir tamimde; "Askerler! Hepinizi ziyaret ettim. Ayağınızda çarık, sırtınızda kaput olmadığını da gördüm. Lakin karşınızdaki düşman sizden korkuyor, yakın zamanda Kafkasya'ya gireceğiz. Orada her türlü nimete kavuşacaksınız. Alem-i İslam'ın bütün ümidi sizin himmetinize kalmıştır." diyerek çözümünü Ruslardan elde edilecek ganimetlere bırakmıştı.

Ordu giyecek eksikliklerini tamamıyla karşılayamadan taarruza başladı.

Bu eksikliklerle beraber kötü bir talih eseri olarak harp günleri aşırı derecede soğuk geçti. Türk Ordusu'nun açıkta karargâh kurduğu Ocak ayının ilk haftasında soğuk sıfırın altında 36 derece ölçülmüştü.

Enver Paşa, bu çok soğuk günlerde bile ümidini yitirmemişti. Cepheden eşine gönderdiği mektubun birinde “Ordudan ümidim pek çok inşallah yakında sevindirici haberler vereceğim. Fakat hava doğrusu çok soğuk geçiyor, 90 yaşında ihtiyarlara benzedim” diye yazmıştı.

Hareket günlerinde talihsiz bir diğer karar 10’ncu Kolordu’da alındı. Askerin hareketini çabuklaştırmak isteyen Hafız Hakkı Bey, 30’ncu Tümen ile diğer bazı birliklerin çanta ve kaputlarını Kaleboğazi’nda bırakmıştı. Oysa şiddetli soğuklar karşısında kaputlar bile yetersiz kalıyordu. Hastalanmaların artması üzerine 30’ncu Tümen Komutanı, Kaleboğazi köyünün kuzey sırtlarında bırakılan çanta ve kaputlara şiddetle ihtiyaç duyulduğundan acele yetiştirilmesini istemişti.

11’nci Kolordu Komutanı Galip Paşa birçok askerın elbiseleri parçalandığı için kaputlarını entari ve mintan üzerine giydiklerini, Kurmay Başkanı Alman Felix Güze ise, elbise namına ele

ne geçtiyse bunlardan istifade olunduğu halde ihtiyacın karşılanamadığını, bazı kıtaların alaca bulaca bir görünüm kazandığını belirtir.

Savaşın başladığı günlerde ordunun elbise durumu, bölge ve mevsim şartlarına uygun değildi. Ancak bu durum imparatorluğun içinde bulunduğu diğer şartlarla paralellik gösterir. Kışlık elbise temini hakkındaki çalışmalar zamanında başlatılmasına rağmen maddi imkânsızlıklar ve ulaşım sıkıntısı yüzünden istenen netice elde edilememiştir.

Savaşa katılan kıtaların beslenme ve barınma problemlerine kışlık donanım eksikliklerinin de eklenmesi, savaşın korkunç sonucu üzerinde etkili olmuştu.

Bir Alman Subay’ın Tespiti

Almanya ile yapılan askeri antlaşmalar gereği Erzu-

rum’daki birliklerde görev yapan Kurmay Yarıbay Felix GÜZE 3’üncü Ordunun Kurmay Başkanıydı.

Osmanlı devletinin yaptığı askeri antlaşma sebebiyle Almanya gibi Osmanlı’ya göre çok çok ileride bir teknoloji ve askeri imkânlarla sahip ülkeden Anadolu’ya gelmişti. Kendi ülkesi ile Anadolu’yu mukayese edemeyecek kadar hayal kırıklığı yaşıyordu ve bunu hatıralarında şöyle anlatıyordu:

“Bu bölgede ne demiryolları, ne de otomobil vardı. Erzak nakliyatını hayvan kuvvetiyle yapmak mecburiyeti vardı. (1914 yılı başlarında Osmanlı Devletinin sınırları içerisinde 110 İstanbul’da, 22 İzmir’de, 25 Suriye’de, 30 da diğer yerlerde olmak üzere toplam 187 motorlu araç bulunmaktaydı.)

Ağırlıklar, cep hane kolları ve katarların büyük kısmı mekkârelerden teşkil olunmuştur. Bu işler için kullanılacak canlı vasıtalar şunlar idi: at, eşek öküz, manda, deve; bu vasıtalar memlekette çokça mevcut idi.

Doğulu kendi hayvanına çok fena bakar; atlar çok erken, ekseriya iki yaşında iken kullanıl-

mağa başlanır. Bu yüzden birçok hayvan telef olur...

Eşekler az yemle idare ederler fakat çok iş görürler. Öküz bizim öküzlerimizden daha küçüktür. Öküz ve mandalar biraz tembeldir. Ağır ağır iş görürler, İrandan gelen develer çok tahammüllüdür ve ağır yükleri de taşıyabilirler; fakat bunlar da çok boğazlıdır...

Esasen iyi halde olmayan yollarda çok miktarda işleyen yük hayvanları ve kağrı arabaları yolları bir kat daha bozuyordu.

Basit surette imal edilmiş olan kağrı arabalarının tekerlekleri incedir; bu ince tekerlekler yolları adeta bıçak gibi kesiyor ve harap ediyordu. Fakat bu mıntıkada da bu cins arabalara çok lüzum vardır; en çetin arazide bile hareket edebilirler. Yürüyüşleri çok ağırdır, fakat en dik meyilli yolları bile bir hamlede aşabilirler. Kağrı arabaları yüksek değildir, yükleri devrilsen bile büyük mekkârelerden devrilen yükler kadar zarar

görmezler. İkmal işleri için çok miktarda canlı vasıtaya ihtiyaç vardı...

Trabzon-Erzurum arasındaki şose, 3'üncü Ordu iâşe bölgeleri içinde motorlu araç işleyebilen tek yoldu. Kasım ayı başında Trabzon-Erzurum arasında çalışan menzil kuvveti; 4 yük otosu, 826 kağnı, 1675 deve, 365 mekkâreden ibarettir. Trabzon'dan hareket eden bir kolun Trabzon-Erzurum-Hasankale arasındaki gidiş-dönüşü 30 günde tamamlanabilmektedir, taşınabilen yük de göz önüne alınınca ortaya çıkan netice, ordunun bir günlük ihtiyacının bir ayda taşınabiliyor olduğuydu.

Ordusunun bir günlük ihtiyacını bir aylık zamanda temin dene bir ülke, dönemin en güçlü devletleriyle savaşa girmişti. Allah hepimizin yardımcısı olsun..."

Dr. Mehmed Derviş Kutman Günlüklerinden

12 Aralık 1914

Erzurum'a yaklaştıkça hava soğuyor. Dağlar, dereler bembeyaz sıralanıyor. Anadolu'nun en yüksek yaylasına çıkıyoruz. Asker, kabalaklarıyla başını, boynunu

iyice sarmış, soğuğa dayanmak için adımlarına hız vermiş, sessiz sedasız yürüyor.

Geceyi Ilıca'da geçirdik. Burası Erzurum'a yakın, kaplıcasıyla meşhur küçük bir kasaba. Bütün subay arkadaşlar, tezek sobasıyla ısınan büyük bir odada kaldık. Sabahları harekettten önce, düzenli olarak ayak vizitesi yapıyoruz. En çok görülen hastalık bronşit ve ayak vuruğu. Bunları her zaman ayakta tedavi ediyoruz. Hiçbir asker, kıtasından ayrılmak istemiyor. Herkes, kendi taburunu babasının evi gibi bilerek geride kalsa bile arayıp buluyor.

Ilıca'yı geçtikten sonra yolda Müstahkem Mevki Kumandanı Ahmet Paşa'ya rastladık. Emekliye ayrılmış, İstanbul'a gidiyordu. Paşayı Erzincan'da iken tanıdığımızdan, hepimiz onun hatırını sorduk. Yol üstündeki bu kısa sohbette onu pek üzgün ve sıkıntılı bulduk. Hatta ayrılırken bize: "Haydi! Erkekler harbe, kadınlar evlerine!" demişti. Bu sırada bizim 10'uncu Kolordu

Komutanı Ziya Paşa da emekliye ayrılmış, yerine Enver Paşa'nın arkadaşı Hafız Hakkı Bey tayin edilmişti.

Erzurum'da (13 Aralık 1914)

Nihayet çok soğuk bir günde eski istihkâmları İstanbul Kapısı'ndan geçerek Erzurum'a girdik.

Burası Palandöken'in eteğinde; camileri, medreseleri, Çifte Minaresi, Yakutiye Medresesi ve daha birçok yapıyla doğunun büyük, tarihi bir şehri. Halkı her hâl ve hareketiyle çok canlı ve cesur olup insanların ekserisi yağız çehreli ve çatık kaşlıdır.

Buralıların giydikleri işlemeli cepken potur, başlarındaki burma sarık, bellerindeki Acem şalı kuşak ve palaskalarıyla yaman birer dadaş ve bindikleri Osmanlı eyerli ve Kazan üzüngili rahvan atlarıyla usta birer binici oldukları derhâl göze çarpıyordu.

10'uncu Kolorunun muntazam birlikleriyle Erzurum'a gelip konaklaması, her tarafta bir sevinç ve bayram havasının esmesine sebep

oldu. Ruslar Hasankale'ye kadar gelip dayanmış olmasına rağmen kimsede bir korku ve endişe görülüyor; bu insanlar, 93'te dedelerinin, ninelerinin yaptığı eşsiz kahramanlığı tekrar edeceklerini belli ediyorlardı.

Erzurum'a gelir gelmez ilk işimiz, postaneye koşup ailemize mektup, para ve bazı emanetler göndererek son selam ve vedamızı yapmak oldu. Çünkü harbe gireceğimiz kesinleşmiş, geri dönme ihtimali azalmıştı. Böylece vatan savunmasına daha büyük bir teslimiyet ile koşabilirdik.

Herkes Kendi Kur'an'ını Kendisi Okuyordu

Çayeli'li İrfan Çavuş'un hatıralarından;

22 Aralık 1914 tarihinde, bir kolordu halinde Bardız Yaylası'ndan Sarıkamış'a doğru, dağları aşmak üzere taarruza başladık. İkinci vaktine kadar düz arazide ilerledik.

Düşmandan hiç ateş yok. Karşımızdaki dağlarda orman var. Akşama kadar ormana ulaşırsak kısmen başaracağız. İkindiye doğru askerimiz, Rus ateşine yakalandı. Meğerse ormana gizlenmiş ateş menzillerine girmemizi bekliyorlarmış.

İşte ne oldu ise bu anda oldu. Rus askerleri, üç taraftan birden kurşun yağdırmaya başladılar. Müthiş bir ateş yağmuruna tutulduk. Şaşırıp kalmıştık. Toparlancaya kadar kırıldık.

Toparlansak ne olacaktı sanki? Açıkta yakalandık, Rus ise siperinde. Biz de ateş etmeye başladık amma, kırıldık, bittik. Açıkta yakalanan askerin büyük kısmı şehit oldu.

Arazide diz boyu kar var. Kar kandan kızarmıştı. Kısacası fena vaziyette pusuya düştürüldük. Şehit olmayanların da büyük kısmı yaralıydı. Yaralanmayan çok az asker kaldı. Ben de yaralanmayanlar arasında idim.

Geceyle birlikte müthiş bir soğuk başladı. Yaralılar kar üstünde yatmakta. O gece yarısına kadar yayla Kur'an sesi ile inledi.

Asker Kur'an okumasını biliyordu. Herkes ezbere olarak Yasini bilmese de namaz surelerini biliyordu.

Yaralanmış olanlar, kan kaybından soğuktan öleceklerini biliyorlardı. Her nefer, kendi Kur'anını kendisi okuyordu. Sadece Kur'an okunuyordu...

Ağlama sesi yoktu. Ağlamak demek, bir ümit beklemek, bir ışık beklemek demektir. Herkes öleceğini biliyor. Ne bekleyecekler, niçin ağlasınlar?

Nasıl ki silahaltına giderken azığı ile gelme hazırlığına girişmiş idi ise tıpkı onun gibi şehadet kapısından geçmesi kesinleşmiş askerin Allah'ın huzuruna çıkarırken de O'nun kitabından birkaç sure okuma hazırlığı vardı. Ben de Yasin okudum. Gece yarısından sonra ses kesildi, bir koca kolordu susmuştu.

O düzlükte, o karanlıkta yalnız kaldım. Nereye gidebilirdim? Soğuktan donabilirdim. Aklıma geldi ki şehitlerin arasına gireyim. Yaralılar, birbirlerinin nefesinden, ısisından istifade için sürüne sürüne karın üstünde kümelenmiş, öylece de şehit olmuşlardı.

Bir kümenin içine hatta altına girdim. Onların vücut sıcaklıkları gece yarısına kadar beni donmaktan korumuştur. Yarı geceden sonra şehitlerin vücutları soğuyunca bazı şehitlerin kaputlarını alıp giyindim.

Birkaç kat kıyafetle sabahı buldum. Gece ayazı her şeyi dondurmuştu. Sabah oldu, yerimden doğruldum, karın içinde ayağa kalktım.

Elbisem hep kan olmuş, şehitlerimizin mübarek kanları elbiseme damlamış, üstüm-başım al kandı. Çevreme baktım.

Ses yok. Acaba sağ kimse kalmış mıydı? Yüksek sesle bağırarak künyemi okudum.

“Kimse var mı?” diye seslendim.

200 metre öteden bir kişi daha karın içinden doğruldu. Der-

ken 10 kişi kadar toplandık.

Toplandık amma acaba biz sağ mıyız, ölü müyüz? Epeyce tereddüt ettik. Bir türlü bu maddi âlemde olduğumuza kanaat getiremiyorduk. Binlerce kişi önümüzde karın üstünde yatıyor.

Belki onlar canlı fakat uyumaktalar. Belki biz şehit olmuşuz da ruhlar âleminden onlara bakıyoruz. Yavaş yavaş hayatta olduğumuza inandık...

Çamlığa girip ateş yaktık. Isındık. Elbiselerimizi temizledik. Silahlarımızı, cephanelerimizi tamamladık. Hadsiz-hesapsız silah sahiptik kalmıştı. Atlar da telef olmuştu. Tek-tük sağ kalan at, katır vardı. Onlar da karın üstünde yatan arkadaşlarının çevresinde toplanmışlardı. Her halde onlar da şu insanların yanlış işlerine şaşırıp kalmışlardı. İnanıyorum ki bu muharebeyi bu atlar idare etselerdi bu acıklı hale düşmezdik.

Donan Çarıklar Mengene Gibi Ayakları Sıkıyordu

Kolordular her türlü güçlüğü ve düşman pusuna rağmen, kimi yerlerde Ruslarla gövde gövdeye süngü muharebesi yaparak kimi yerde boğaz boğaza elle, yumrukla mücadele ederek Sarıkamış'a ilerlemelerini devam ettirmişlerdi.

Türk Ordularının başkomutanı Enver Paşa, Harekât merkezinden orduyu sevk ve idare edeceğine çaresizlik içinde önce 3'ncü ordu komutanlığını üstlenmiş, ardından bir hata daha yaparak 9'ncu kolordu Komutanlığını üstlenmiş, hatta top başına geçmiş mevzi ateşi yaptırmış, at sırtında elinde kılıcı, tabancası düşmana saldırmış bu arada kolordular arasındaki kontrol ve koordinasyonu kaybetmişti. Birlikler birbirinden kopmuş, emir-komutada kopukluklar baş göstermişti.

Her şeye rağmen Enver Paşa, Sarıkamış'a girmeye Kararlıydı.

Tümen ağır aksak yürüyüşünü sürdürüyordu. Zaman ilerleyip kısa kış gününün akşamı yaklaşıncaya güneş batmış, yerini ayaza bırakmıştı.

Erimiş kardan sırsıklam olan çarıklar

birden dona çekmiş, savaşçıların ayaklarında kaskatı kesilmiş ve buzdan mengeneleşmiş dönmüştü.

Sıfırın altına inen ısı daha aşağılara hızla inmeye başlayınca yürüyüş kolundaki sesler, şakalaşmalar kesilmiş, ayaklar altında ezilen karların hışırtılarından başka ses duyulmaz olmuştu.

Isınacak bir ateş başı, bir iki kaşık sıcak yemek bulmaktan nasıl umutlarını kesmişlerse, konuşma isteklerini de öylece yitirmişlerdi savaşçılar.

Buzlaşan çarıkların parmak uçlarında başlattığı karın-calanmaların dona çevrilmemesi için, kimi savaşçı yürüyüş biçimini değiştirmişti.

Ayak parmaklarını oynatabilmek ve canlılıklarını korumak amacıyla zıplar gibi adım atıyorlar, ayaklarını hızla yere vuruyorlardı. Ama yine de yorgunluktan adım atamaz duruma gelerek hareketlerinin yavaşlamasına engel olamayanlar, ayaklarındaki donmayı önleyemeyenler oluyordu.

Parmaklarda başlayan donma hızla ayak bileklerine ulaşıyordu. Bilekler bükülemez olunca, bir kaç adımdan sonra yere yıkılmak kaçınılmaz oluyordu.

Isı sıfırın altında daha aşağılara doğru yuvarlandıkça, yere yıkılanların sayısı da artıyordu.

Ayıklarda başlayan donma aynı ısıda tüm vücuda hızla yayılıyor, bir çatı altı, bir ılık oda bulunamıyorsa ölümden kurtuluş yoktu. Kurtuluş sağlamak için de çoğu kez ayaklan kesmek gerekiyordu.

Yürüyüşlerini sürdürenler yıkılıp kalanların kısa sürede donarak öleceklerini düşünüyorlar, korkuya kapılarak can havliyle zıplamalarını artırıyorlardı.

Otuzbin Vatan Evladı Karlara Gömülmüştü

Albay Hafız Hakkı köy odalarını dolaşırken yeni bir sorunla daha karşılaştı.

Dünkü ölüm yürüyüşünü savuşturan savaşçıların çoğunun ayakları şişmişti.

Dün akşam yol yorgunluğu ve soğuk yüzünden kimsenin dikkatini çekmemişti bu durum. Savaşçılar ölü gibi

uyuyup sabaha kavuşunca ayaklarındaki ağrıların, sızılarının geçmediğini görmüşlerdi. Kirli çorapları, sardıklarının paçavraları çıkarınca ayaklarını şişmiş bulmuşlardı. Yürümeye yeltenince müthiş ağrıyor, ayakta durmak bile büyük acı veriyordu.

Hafız Hakkı'nın tek umudu doğru dürüst haber alamadığı, şu anda bile nerede olduğunu bilemediği 32'nci Tümen'deydi. Kolordusunun felakete uğramamış tek tümeni, güvenebileceği tek birliğiydi bu.

Tümenin Vartenik köyünde olabileceğini umuyor, bir an önce elinin altına almayı tasarlıyordu. Vartenik köyü Beyköy'ün 7 kilometre güneybatısında idi.

Beyköy odalarına dağılmış perişan savaşçıların sabah denetlemesini bitiren Albay Hafız Hakkı bir atıyla Sarıkamış'taki Enver Paşa'ya -Enver Paşa'nın Sarıkamış'ı bugün alacağını ve Sarıkamış Fatih unvanını ona kapırdığını düşünüyordu- kısa bir rapor gönderdi.

Raporda Allahüekber Dağında uğranılan büyük felakete değinmiyor, birliklerin yorgunluğundan söz ederek bugünü ve yarını dinlenmeye ayırdığını bildiriyordu.

Dinlenmeyi haklı göstermek için şunları eklemek gereği duydu:

“Dün kolordu Allahüekber Dağı'nı inanılmaz güçlüklerle aştı. Ayakları şişmiş erlerin sayısı yüzde yirmiyi buluyor.”

Raporun sonunda yine atıp tutmaktan, yükseklerde uçmaktan, Enver Paşa'ya yeni zaferler müjdelemekten geri kalmıyor ve şöyle diyordu:

“...yürüyüşe geçeceğim ve rastlayacağım düşmanı Allah'ın izniyle, şiddetli saldırıyla perişan edeceğim.”

32.300 savaşıdan oluşan iki tümenin bu sabahki savaşı sayısının 3400 dolayında olduğunu bildiği; bu savaşçıların çoğunun donuk, soğuk algınlığı ve ayak şişmesi nedeniyle yürüyemeyecek durumda olduğunu gözleriyle gördüğü halde böyle diyebiliyordu Hafız Hakkı.

Düşmanı perişan edeceğini hâlâ dilinden düşürmezken, bu ülkenin otuz bine yakın yiğidini karlara gömdüğünü, iki tümeni bir günde Dünya savaş tarihinde örneği görülmemiş ölçüde hiç çarpışma olmaksızın perişan ettiğini unutmuş gözüküyordu.

Kim Geri Adım Atarsa Tabancayla Öldürülecektir

Gün ağardığında Sarıkamış sisler içindeydi. Kalın bir sis tabakası dalga dalga kasabanın batısındaki ormana doğru yükseliyordu. Sabaha dek süren ateş sesleri günün ilk ışıklarıyla birlikte artmış, dün bir ucundan girerek ormandaki 28'nci Tümenin dağınık savaşçılarını ve sıhhiye bölüğünü tutsak alan Ruslar yeniden saldırıya geçmişlerdi.

Saat dokuzda çarpışmalar şiddetlenmiş, 29'ncü Tümen Komutanı Albay Arif elindeki tüm savaşçıları

ileriye sürmek zorunda kalmıştı. Açılan topçu ateşi Rus saldırısını kıramıyordu.

Bir ara, saldıran Rus birliklerinin gerisinde yüz, yüz elli kişilik bir grubunun Çerkezköy yakınından Sarıkamış tren istasyonuna doğru yürüdüğü görüldü.

Enver Paşa'nın düşman genlerindeki her kıpırdanışı geri çekilme olarak niteleyen iyimserliği burada da kendisini gösterdi: Rusların geri çekildiklerine, yaptıkları saldırının da geri çekilişi maskeleyen amacı taşıdığına karar verildi.

Topçular, saldıranları bırakarak gruba ateş açtılar. Tepelerine bir kaç mermi düşünce gruptakiler bocaladı, sağa sola kaçıştı.

İçlerinden kimileri el kol işareti yapmaya, bağırılmaya başladılar. Ard arda mermi yağdıran topçular bu garip davranışı neye yoracaklarını bilemediler. Sonra, gelen seslerden, yapılan işaretlerden, üstlerindeki başlarındaki paçavralardan bunların Rus askerlerinin korumasında Sarıkamış'a götürülen Türk tutsakları olduğu anlaşıldı.

Topçular ateşi kestiler, Ruslar öteye beriye dağılan tutsakları toplayıp önlerine kattılar. Geride, karların üstünde birçok gri leke bırakan grup Sarıkamış yönünde yola koyuldu.

Tutsak arkadaşlarını öldürdüklerini anlayan topçular, bu kez, biraz daha ilerlemiş olan Rus savaşçılarına çevirdiler toplarını olanca hınçlarıyla...

Ne yazık ki, toplar topçuların öfkesine ayak uyduramıyordu. Şiddetli soğuk baskı yağlarını iyice dondurmuştu. Topların çoğu ateş edemiyordu artık. Aceleyle namlusu kızak üstüne oturtulamamış bir top ateş sırasında geri fırlamış, topçu erlerinin ayaklarını ezmişti. Erlerin acı feryatları uzun uzun yankılanmıştı ormanda.

Derken, Ruslar saldırılarını tazeleyip ileri atıldılar. Ağır baskı altında bunalan savaşçılar gerilemeye başladı. Çarpışmaların bir bozguna dönüşmek üzere olduğunu gören Albay Arif öne fırladı. Gerileyen erleri

tabancasıyla korkutarak durdurmaya çalıştı. Her şey boşunaydı. Ruslar önlerindeki iki yüze yakın savaşıcıyı ezerek geri sürüyorlardı. Bu hengamede Yüzbaşı Ziya şehit düşmüş, karargah subaylarından Teğmen Celal ağır yaralanmıştı. Başsız kalan savaşıcılar dağılacak gibiydi.

Üç olanak belirmişti: Ölüm, tutsaklık, geri çekilme..

Albay Arif, Enver Paşa'nın son emirlerinden birini anımsadı birden. Bir adım geri çekilenin kurşuna dizileceği yolunda emirler veren Enver Paşa, elinde doğru dürüst bir kuvvet kalmadığını anlayınca, savaşıcılarını boş yere kırılmalarını önlemek amacıyla olacak, inadı bırakmış ve kritik durumlarda mevzi düzeltmeye yönelik kısa geri çekilmelere izin vermişti. Albay Arif buna dayanarak savaşıcılarını aşama aşama geri çekti, arkadaki sırtlarda yeni bir savunma düzeni kurdu ve Rus ilerleyişini sırtların önünde durdurmayı başardı.

Ne yapıp yapıp bugün Sarıkamış'a girilmeliydi.

Subaylarının, erlerinin moralini yükseltici sözler söyledi. Ardından Enver Paşa'nın iki gündür ağzından düşürmediği emiri tekrarladı:

"Her üst bir adım geri atanı derhal tabancasıyla öldürecek!"

Ölmek var dönmek yoktu kısacası. İleride Rus kurşunuyla, geride üst kurşunuyla... Seçimi savaşıcılar yapacaktı. Gerideki ölüm onursuz ödle insanların ölümü olacak, gavurun önünde gerilediğinden doğru cehennemini boylayacaktı. İlerideki ölüm ise kutsalı. Din yolunda, hak yolunda şehitlik mertebesine ulaşılacaktı. Cennet şehitlerin ayakları altındaydı. Bunlar savaşıcılara bir kez daha anımsatıldı.

Saldırı saat 16.00 da başladı. Ölümü göze almış altı yüz yiğit Rusların yağmur gibi yağın kurşunlarını hiçe sayarak ileri atıldı.

"Allah! Allah! Allah!"

Vurulan kısa bir feryatla yere yıkılıyor, kimse dönüp geriye bakmıyordu. Herkes ileriye; ateş kusan Rus sa-

vanma mevzilerine doğru koşuyordu. Subaylar ellerindeki tabancalarını sallayarak erleri yüreklendirmeye çalışıyordu:

"Ha aslanlar. Ha yiğitler. İleri!"

Ruslar şaşırmışlardı. Bocalıyorlar, intihardan farklı olmayan bu beklenmedik inatlı saldırıyı nasıl kıracaklarını bilemiyorlardı. Çok geçmeden direnişlerinde bir duraksama, bir gevşeme görüldü: Türk savaşıcılarını iyice yaklaşınca mevzilerini bırakarak düzensiz biçimde kaçtılar, Sarıkamış'a girdiler.

Türk savaşıcılarını da arkalarından Sarıkamış'a daldılar.

Çekilen tüm eziyetler, karlara gömülen bunca delikanlılar, verilen şehitler boşa gitmemiştir.

Büyük düş gerçekleşmiş, ordunun ana hedefine varılmış, Sarıkamış'a girilmişti.

Şimdi kasabanın kuzey mahallelerinde kanlı bir sokak çarpışması, yakın doğuş başlamıştı.

Bu arada, Yelizavetpolski Alayı'nın kışlası ile tren istasyonu ele geçirilmişti.

Ne yazık ki, sokak çarpışmaları siper ele geçirmeye hele açık arazide vuruşmaya hiç benzemiyordu. Türk savaşıcılarını kovaladıkları Rusların ardından bilmedikleri, tanımadıkları sokaklara dağılmışlar emir ve komuta düzeni bozulmuştu.

Birlikler birbirine karışmış herkes kendi başına düşür olmuştu.

Rusların bir bölümü Sarıkamış'ın içlerine doğru kaçarken; bir bölümü de evlere girmiş, pencerelerden, kapı aralarından, çatılardan ateş açmışlardı.

Karşılıklı bir insan avı başlamıştı.

Kanlı dövüş ev ev, oda oda, çatı çatı sürdürülüyordu.

Tüfekler susmuş, yerini dipçiğe, süngüye, yumruğa, ellere bırakmıştı. Diş diş, boğaz boğaza dövüşülüyordu. İş karşılıklı hesaplaşmaya dökülünce bundan zararlı çıkan daha çok bitkin Türk savaşıcılarını oluyordu.

Günlerdir dinlenmeden ta Samsun'dan Sarıkamış önlerine dek yapılan yürüyüşler, aşırı soğuk, Allahüekber Dağı'nı aşıp, uykusuz açıkta geçirilen geceler ve hepsinden kötüsü açlık beden güçlerinden çok şey alıp götürmüştü.

İyi beslenen, üstlerinde yorgunluk birikmemiş, güçleri korunmuş Rus askerleriyle boy ölçüşmeleri kolay olmuyordu. Birbirlerinin boğazlarına sarılıp olanca güçleriyle sıkı-maya başladıklarında, ilk gevşeyen, çözülen bitkin Türk savaşçılarının parmakları oluyordu çoğu kez...

Açlık Türk savaşçılarını öylesine bezdirmiş, bilinçaltlarına öylesine yerleşmişti ki, girdikleri evdeki Rusların işini bitirir bitirmez yiyecek aramaya koyuluyorlar, ne bulurlarsa acele atıştırıp ceplerini doldurmadan evden çıkmıyorlardı.

Sonra, bir başka evde, bir başka köşe başında, bilinmeyen bir başka sokakta hesaplaşma sürdürülüyordu...

İstanbul'a ilk müjdeli haber "Ardahan'dan Selam!" olarak gitti.

Savaşa girildiğinden bu yana İstanbul'a ilk müjde böyle ulaştı. İki sözcüklü telgraf Osmanlı başkentini coşturmaya yetmişti.

Kafkasya'nın eşiğindeki kasabalardan biri kurtarılan topraklara katılmış, Enver Paşa ilk zaferini kazanmıştı.

Ama sonu gelmeyecekti bu müjdenin... İstanbul'a Enver Paşa'nın kendisi gidecekti. Arkasında 3'ncü Ordunun enkazını bırakarak.

Yükseklerden Gelen Lezzet

Erzurum mutfağı

Lor Dolması

Malzemeler: 2 demet pazı yaprağı, 1 kase bulgur, 2 kase süt, 250 gr. kaymak, 500 gr. tuzsuz lor

Yapılışı: 1 kase bulgur yıkanıp süzülür ve tencereye alınır. Üzerine aynı kase ile 2 ölçü süt ilave edilir. Kaymak konulup pilav gibi pişmeye bırakılır. Pazı yaprakları kaynar suda 1-2 dakika yumuşayana kadar haşlanıp sapları kesilir. Bulurlu iç ayrı bir kaba alınıp soğutulur. Soğuyan içe 500 gr. tuzsuz lor eklenip karıştırılır. Pazı yaprakları dolma içiyle sigara böreği gibi sarılıp ısıya dayanıklı fırın tepsisine dizilir. Dolmaların üzerine kaymak konulup 250 derecedeki fırında pişmeye bırakılır. Yanında yoğurtla sunulur.

Lor dolması servise hazırdır.

ESER: Yılmaz HELVACI

*Başa geçmiş dadasım, sarma sondan geliyor.
Ona sen tarihi sor ki O da ondan geliyor.*

Hakkı İbrahimhakıoğlu

Şehr-i Kadim
Erzurum Albümünden

1940'lı yıllar Ulu Camii ve Çeşmesi...

(Metin Diler Arşivinden)

